Taksa plaćena u gotovom Broj 30 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXV 7-10 1938

POŠTOVANIM PRIJATELJIMA, PRETPLATNICIMA I ČITAOCIMA »HRVATSKE PROSVJETE«

Br. 7.-8. našega lista bio je spreman za otpremu na Staru godinu, no nije mogao biti razaslan pretplatnicima. Stoga smo morali građu toga broja spojiti s onom broja 9.-10., koja se već slagala u tiskari. Da nadoknadimo materijalni gubitak, morali smo broj znatno stegnuti, to više što bi se izlaženje ovoga četverobroja još više otegnulo. Pri tom smo morali veći dio građe, dobrim dijelom već i složene, ostaviti za novo godište. Kako se građa za prvi broj već slaže, nadamo se da ćemo moći novi broj što skorije opremiti i tako pomalo izlaženje lista svesti u redovnu kolotečinu. Predviđeni su zasad i u narednom godištu dvobrojevi, dok god se potpuno ne uravnoteži i materijalno stanje lista i tehnička njegova organizacija. U tom smo pogledu već na dobru putu, no potrebna nam je svakako što intenzivnija potpora svih prijatelja lista. Obraćamo se stoga svima, koji osjećaju korist i potrebu ovoga lista, koji je eto već sretno premašio četvrtinu stoljeća svoga opstanka, da učine sve što mogu, da se list raširi novim pretplatnicima, i da mu se osigura opstanak što urednijim plaćanjem pretplate. Kako gubitak br. 7.-8. predstavlja za list težak materijalni udarac, to molimo naše poštovane pretplatnike da to uvaže pa da, koliko im je samo moguće, dodadu svojoj pretplati makar i mali prekoredni prinos sa svoje strane ili sa strane svojih prijatelja, među kojima mogu štagod skupiti. Toliko puta se događa da ljudi drugima posuđuju časopise na čitanje; to je sasvim u redu, i mi smo i s takvim čitaocima uvijek računali, jer znamo kakva su vremena. No sada bi, u ovakvoj prilici, oni koji čitaju list zajednički u društvima ili čitaonicama, ili ga posuđuju od drugih, mogli osjetiti pobudu da se oduže listu u takvoj teškoj situaciji.

Unatoč ovoj neskrivljenoj smetnji i unatoč tome što, nažalost, uslijed različitih neprilika i preopterećenosti, nismo mogli da pojedine brojeve izdamo u točnim rokovima, ipak su nam toliki naši prijatelji i pismeno i usmeno izrazili, kako pažljivo i željno prate sadržaj lista, i kako rado dočekuju svaki njegov broj. Neka budu uvjereni da ćemo svim silama uznastojati, da list što prije dovedemo u redovnu kolotečinu i da ga opremimo što aktuelnijim sadržajem. U tom smislu imamo što već spremnu građu, što sigurna obećanja od naših redovnih suradnika, a kako je »Hrvatska Prosvjeta« uvijek rado primala nove sile koje su joj prilazile s pouzdanjem i s čistoćom načela, sigurni smo da će se krug naših suradnika sve više širiti i tako omogućiti što veću mnogostranost lista. U toku minule godine, mnogo je toga ostalo na što nismo imali prilike osvrnuti se; no naše je načelo da se ne piše o svemu i svačemu samo zato što se zgoda pruža, nego je naše nastojanje bilo oduvijek, da prema svemu o čemu pišemo odredimo svoj stav i pišemo onda kada možemo nekomu povjeriti rad u tom smislu, koliko ne dostaju sile naših redovnih suradnika. »Hrvatska Prosvjeta« nastavit će istom tom nezavisnošću i dalje svoj rad, uvjerena da će u tom naći sve više pristaša i uviđavnost čitalaca.

Zahvaljujući svima koji su nas tokom godine bilo u čemu poduprli, zaključujemo godište s pouzdanjem u budućnost. List koji predstavlja četvrtinu stoljeća ustrajnog rada na polju hrvatske kulture, ne treba se bojati ni za svoju budućnost.

UREDNIŠTVO

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXV. ZAGREB, PROSINAC 1938. BROJ 7-8

JERONIM KORNER:

MOJ PUT KROZ ITALIJU

VENECIJI

U svijetlu mjesečine

Palače su tvoje
bljedolike dame
koje rone tugu
u dubljine mora.
Kiša im je splela
pletenice tamne
i u njima plaču
uspomene davne.

O grade, o kralju
ljepote i mora,
mramora i zlata
i duždeva slave,
lađa si što nosi
golubinja jata,
lađa koja plovi
put neznane jave.

Mjesečina ti si
koju more ziba,
jedan komad neba
s čipkama oblakâ,
ostrvo od zlata
sred svjetskoga gliba,
dostojno svetaca,
pjesnika, junaka.

Palače su tvoje
bljedolike dame,
koje suze rone
na pod od kristala.

Umrli su duždi,
ostale su same
i mjesec ih tješi
iz rajskog bokala.

SRCE DON JUANA, SRCE DON QUIJOTA

Molitva jednog ispaćenog lica u kutu bazilike od Pompeja u prvim tracima zore.

Ti što vladaš moćna, u carstvu vulkana,
u zemlji straha i zemlji ljepotâ,
ranila si srce jednog Don Juana,
ranila si srce jednog Don Quijota.

Ti si bila zora mojeg obraćenja
nad pučinom morskom najdublje mi tuge;
opio me bljesak tvoje rajske duge,
opila me zvijezda tvojeg uznesenja.

Ostavio sve sam rad tvoje dobrote,
da postanem prah i sjena tvog hrama;
prezreo sam pjenu varave ljepote
i duša je moja ostala sama.

Ona je ko ptica u zamci bez kraja,
nošena vjetrom i zvukom visine.
Njoj je tako dobro u prostoru sjaja,
u skladu pjesme, svijetla i tišine.

O Gospojo moćna u carstvu vulkana,
u zemlji straha i zemlji ljepotâ,
primi natrag srce jednog Don Juana,
primi natrag srce jednog Don Quijota!

BOŽJI SUNCOBRANI

U Napulju,
nakon čuda sv. Genara, gledam borove
iznad morskih špilja u gotskoj tišini.

O borovi, Božji suncobrani
nad glavama starih pustinjaka,
pozdravljam vas i milujem skromno
s pobožnošću hodočasnika.

Kroz vaše je grane blaži sunca sjaj,
u vašim krunama plavet je neba,
o borovi, Božji suncobrani,
vi baldahini rajskoga hljeba.

K vama su dolazili drevni pustinjaci
da traže sjene i svete tišine.
Na vašim su krunama sjedjeli anđeli,
u dlanu su im drhtale violine...

ALEKSANDAR KOKIĆ:

U ZEMLJI ŠUMOVITIH OBRONAKA

1. JUTRENJE U SJENI ALPSKIH VISINA

Kameni je gorostas uzdigao visoko
ružičastim svijetlom obasjanu glavu
iznad bezbroj klisura, dolina i sela.
Zagledao se u zelenje, obraslu kućicu,
gdje se nakon noćnog počinka
na posao spremaju
rojevi pčela.

Prvi su pramovi zore zapalili srce šuma:
sitni su stanari gnijezda poletjeli na grane,
da jutrenje mole.

Seljaci su pošli kosit mokru travu.
Grudi napunja svježina alpinskog zraka
i miris smole.

Idem u sjeni šumovitih obronaka.
Borovi se kraj puta njišu granama dugim,
i kao već dobri znanci davni
kameni gorostas s uzdignutom glavom,
snježni visovi, usamljene jele
pozdravljaju dolazak
sina dalekih ravni...

2. SUSRET SA SRNOM

Rumene se jagode ispod lišća papřata,
zemlju skriva ćilim mahovine meke,
poput stupova veličanstvene gotske katedrale
iz carstva snova
dižu se u vis smreke.

Sam sam u šumskoj tišini,
srna mi došla u susret, krasna crnooka srna...
I gle, već bojazno bježi kroz drvlje, kamenje, trnje...
O, jadno stvorenje malo, zašto
mori te slutnja crna?

Nemam oštroga noža, ni puške na ramenu,
nijesam došao, da zadajem rane...
Zašto su te ljudi tako izmučili,
da te, srno, moja topla mironosna riječ
ne može da gane...

3. NEDJELJA U BRDIMA

Srebrni se slapovi vode ruše na stijenu,
koja kraj provalije stoji ko klin;
poprskan kapljicama sitnim
svoju jednoličnu pjesmu pjeva
stari seoski mlin.

Razigrale se pastrve u zavoju hladnog potoka,
skakuću vjeverice vesele
i zelene orahe griskaju.
Nedjelja je. Izletnici razdragani
uz zvukove harmonike glasne
penjući se vriskaju.

Bijeli se toranj blliješti u alpinskom suncu,
starac sjedi na klupi,
u crkvi ga stajanje dugo izmorilo.
Na njega padaju sjene pognutih glava:
prolaze ljudi razmišljajuć o onom,
što se pod Misom govorilo . . .

4. DAN U OBLACIMA

Danas je vrh kamenoga gorostasa
zavijen crnim oblacima.
Skriveni su šumoviti obronci i smreke visoke,
i dok kiša sipi, idem
teškim koracima . . .

Zašto je ovaj dan rastanka tako žalostan
i pritište dušu kao san ružan?
Zašto sada nikoga kraj sebe nemam,
ko bi mi ruku metnuo na rame
i rekao toplo se zagledav u oči:
Aleksa, ne budi tužan . . .

Grmljavina prekida nijemu tišinu
(Bože moj, hoće l' me od sad
grmljavina pratit u svim mojim danima?)
Fućkanje . . . vlak se lijeno proteže . . .
ja se vraćam kući
svojim dragim ravnima . . .

Slovenija, 1937. jesen

VINKO KOS:

STAZE ZA BRDOM

Iza brda idu staze, one tihe staze
Što se gube ispod jedne nevidljive zvijezde.
Vječni šuštaj jela, vječni romon vode.
Tu su zone uvijek novih forma
kud ne stupi nikad svakidašnjost.
Tu se čuje korak šutljivog Božanstva
kud ne zađe nikad svakidašnjost.
Ovdje struji miris borova i breza,
tu tišina svoje dvore ima,
tu je tiho, tu je tako tiho
da se čuju riječi zemljinih dubina.

BRANKO STOROV:

KATEDRALE

Kad večer pada, gledaj katedrale,
Što prema nebu ko giganti staše!
Kubeta gledaj, tornje i portale!
Zar nisu lijepe kao majke naše?

I priđi skromno u toj tihoj zori
Gotici smjeloj, spomeniku bola
Šuteći smjerno, ako mramor zbori,
Jer kamen mrzi posmatrača hola!

U mutnom prahu babilonske grude
Obrisi gorde kule nestali su,
A katedrale stoljećima nude
Ljepotu zemlji, tihe psalme visu.

Čete pješaka, nacije tud vrve —
Kult vodi jedne, druge znatiželja.
Ostavi ove, gledaj one prve:
U azur plove lađe pune želja.

O sutonu ko luči one gore
Prkoseć motu galskog romansijera —[1])
Još uvijek jače nego pismo zbore
Ekspoziture plavih hemisfera!

Gle katedrala, kada večer pada!
Kad sumnja oko tvoje duše kruži,
Gotici priđi, slušaj zbor arkada —
Mudar je tko se s vjekovima druži.

Put neba sjaju s pet kontinenata
Hramovi gordi, svijet jedan cio
Stilova, sklada i ornamenata
Ti sumnjaš jošte? Nisi nigdje bio!

Catholic Cathedral, London — Westminster, 1937.

VINKO KOS:

VODOPAD

Još uvijek isti šum tog vodopada,
padanje satova, misli i nada.
Još uijek to lutanje staro u poznatom kraju
i stara pjesma starih violina,

[1]) Hugo: Notre Dame de Paris.

još uvijek iza dola brdo i ptičji pjev u gaju
i upitnik velik od zemlje do visina.
Kad će doći utjeha svih tih lutnja,
kraj svih smutnja i svršetak slutnja?
Odlazak iznad sviju laži,
Straha i posrtanja i ludih očekivanja
U vedra, vječna bivanja?
Pruži djevojčicama pod prozorom jabuke dvije.
Spusti zastor. Treba se u mir skriti,
otić onamo gdje svakidašnjost nije
i iz čaše samoće veliki smisao piti.
Reci drugima mjesto mene da nisu
tako zli ko što misle oni,
za sve iz dola imade mjesta na visu,
na zemlji nije jedno, nego su milioni.
Nesreća se rađa često iz nehaja za srećom,
zlo je samo protivno s dobrotom.
Sitnice se vide pod mikroskopskom lećom,
i vječno ne strepi nikad pred životom.

BRANKO KLARIĆ:

PJEV BOŽJEG SIROMAHA

U sunčanoj travi
Moj se gubi dah,
Na me cvijeci plavi
Zlatni rune prah.

Tiho danak virne
Pod moj plavi krov,
Prene sjenke mirne,
Spusti blagoslov.

Nebo mi se smiješi,
Drag mi sunčev žar,
Ljubica me tješi —
Sve mi mio dar.

Nosim srce bijelo
Ko i gorski cvijet —
To mi blago cijelo —
To mi čitav svijet.

Oko mene vrelo,
Tihi šum i poj,
Vrh mene se splelo
Jato bijelo — oj! —

Opaja me česma
Cio Božji dan,
Uljulja me pjesma
Laka ko i san.

Postelja mi meka:
Listak — dragulj žut,
Pa ja pjevam — neka,
To je zlatan put...

DR PERO CRNKOVAČKI:

DR. ANTON BRUCKNER

(1824—1896)

In te, Domine speravi: non confundar in aeternum!

Naučeni smo čitati o bijedi umjetnika. Za života su ne samo često premalo zapaženi i poštovani, a mnogi su pače bivali upravo bjesomučno progonjeni. Kasnije dolaze priznanja, slava, spomenici. To je doduše sarkastična ironija ondašnjih duševnih proletera, ali kadgod razmišljamo o tom liliputanskom stavu prema divskom geniju, uvijek tada smirenoga čovjeka postidi prošlost. Stid ga je, što neki članovi ljudske zajednice vode riječ i dirigiraju ondje, gdje bi se najmanje trebali pojavljivati. Stid ga je, što najmanji i najniži ponizuju velike, s uspjehom ih potiskuju i često onemogućuju najvrednije i najplemenitije emanacije bogate duše.

Bruckner je bio velik. Možda i najveći u svojoj okolini. Čovječuljci, oni, koji nisu sposobni da uopće pojme nešto drugo, nego: osjetilo, krv, tijelo, strast — sputali su diva. Njegovo stvaranje nazivlju: pabirčenjem — njegov život molitve: seljačkom bijedom. Pa ipak je Brukner doživio priznanje najvišeg foruma 1891. godine postaje *doctor honoris causa* bečkog sveučilišta. Tadašnji rektor *Dr A. Exner* slavi starca dirljivim riječima: »Gdje mora prestati znanost, gdje su joj postavljene neprolazne granice, tamo počinje carstvo umjetnosti, koja izrazuje ono, što je zatvoreno svakom znanju. Rektor se bečkog sveučilišta klanja pred bivšim podučiteljem u Windhaagu«.

Ističemo to kao rijeđu zbiljnost u umjetničkom životu. A i zato, da možda po koji današnji čovječuljak bude prisiljen priznati: Brucknera su poštivali pametni ljudi. To je mnogo. Ima naime još danas pubertetskog kopitanja umišljenih veličina. A Brucknerova suza, koja se zacaklila tom zgodom, samo je dragulj u kruni, kojom ga okruniše pošteni i pametni.

Često se naglašuje, da se Brucknerov genij probudio kasno. Gleda se na to kao čudnu igru ljudske prirode. Postavlja se zagonetka kosmičkih — nikom nepoznatih — sila. Panteistički mozak se izobličuje od ponosa i stvara božansku aureolu oko glave smrtnika. Sve se to zbiva samo zato, što bi trebalo zaboraviti i zatrti redovničku jednostavnost i pobožnost umjetnika, koji je htio da kao crvić puže pred Božjim veličanstvom. I tkogod pregleda — hotice ili nehotice — taj bitni biljeg Brucknerova lika, taj nužno dolazi u zbrku raznih nerealnih i neistinitih koncepcija. Jer on je samo pravi čovjek, ali ne svakidašnji i toliko susretani senzualni vegetarijanac. Velika duša, velik život. Zato je mnogima nepristupačan, nerazumljiv i — nevrijedan.

Još je jedan biljeg njegova života neobično značajan, koji umjetnika ne pušta u spoznajni horizont sitnoga životnog preživača. Bruckner je živio strogo programatski. Bez one poslovične bezglavosti umjetnika. On je znao, što hoće, vidio je, što mora. Išao je naprijed. Kadikad je preračunao ono, što može, pa kad bi slomio živce, opet ga susrećemo kao realnog čovjeka,

koji polazi na liječenje i odmor. Nije nastavio divljim tempom upaljenog mozga, nego svladan sviješću svoga poziva, svoje dužnosti, a i svoje prekogrobne odgovornosti, zakreće natrag, miruje i jasnije spoznaje svoju životnu zadaću. Eto takav život mnogi podcjenjuju. Imponira im Chopinovo neuredno uništavanje samoga sebe, a plaču nad grobom mladoga čovjeka. Bruckner je živio 72 godine. Da nije bilo životnog programa, određenog vjerom pobožna čovjeka, tko zna kad bi ugasnule oči toga radnika! Šta bi ostavio? Možda zanimljivog materijala za kakav pustolovan životopis. Nerazumno rasipanje duševnih i tjelesnih energija svakidašnja je pojava. Koliko samo talenata nestane! Sami se unište, a časoviti aplauz zamijene melankolični nekrolozi. Bio je. Kao sjajni meteor. Nema ni pojave ni sjaja. Bruckner je — srećom — bio razboritiji. Spremao je kao marljiva pčela. Ali baš kao pčela. Kad se košnica napunila, vadio je i davao drugima. Skupljao je za svoju braću. U odricanju i ljubavi. Zar da se onda začudimo, što ga prezire vijek brutalnoga egoistočnog racionalizma, ili ako se danas nađe kakav lični centripetalac, koji nema predodžbe o nesebičnoj ljubavi, a smije se ljubavi iz natprirodnih motiva?

Brucknerov život bio je teocentričan. Izašao je iz takve okoline i išao samo tim pravcem. Tko smije zanijekati, da i on nije nosio u svojoj prirodi mogućnost umske i tjelesne pokvarenosti? Ali on je od najmlađih dana znao, da nije na svijetu samo radi vlastitih prohtjeva, nego je izgrađivao u sebi svijest društvene dužnosti. Zato je svagdje i uvijek marljiv na izgradnji svoje osobnosti, koja se može i smije razvijati samo u pravom i prirodnom odnosu s osobnošću okolnih pojedinaca.

Rano postaje svijestan svoje umjetničke nadarenosti i sposobnosti. No zato, što silom prilika mora do svoje 31. godine biti obični pučki učitelj, što nema prilike da usavršuje svoj glazbeni talenat, on se ne pretvara u površnog boema, koji neinteligentnom revoltom postaje nesocijalan, nepravedan i neplodan. On mirno čeka svoj čas. Zna, da samo o njemu ovisi ostvarenje njegova životnog poziva. Ako toga poziva u širim dimenzijama uopće nema, on prigiba glavu pred višom silom, koja nije ljudska. Ljudi mogu smetati, ali ne mogu onemogućiti. Šta zato, ako se toj istini nasmije mnogi moderni mudrac? Pa čak, ako to mišljenje strpa i u srednji vijek? Zar zato istina nužno postaje neistinom?

Kao dječak pristupa harmoniju i glasoviru. Gleda u orgulje pun udivljenja, pa čak hvata za pero i meće na papir uzavrelost maloga srca. Otac mu je bio učitelj i on uvodi svojom službom maloga dječaka u hram umjetnosti. Umre, kad je sinu bilo 13 godina, a mališ odlazi u zavod — vrlo poznat — *sv. Florijana* kao pjevač. Kolikogod je taj zavod bio podesan za njegov glazbeni razvoj, toliko je više djelovao na dječakovu pobožnu dušu. Živi kao redovnik. Tu on stiče spoznaju, da samo uredan život, do u sitnice točno određen i ostvarivan, može iz njega načiniti vrijednoga člana ljudske zajednice. To je život sređivanja sjetilnih poriva, umskih spoznaja i voljnih nastojanja. U tom životu mora duša ojačati i ona ima postati središte i norma čitavoga djelovanja. Ulazi u tajnu nota, ali ulazi i u tajnu kršćanske mistike, koja će kasnije postati nepresušivo vrelo njegove harmonijske nabujalosti i melodijske ljepote. S Bogom je stupio u najužu vezu

quoniam apud te est fons vitae. Zato je mnoga i mnoga stranica njegove životne knjige ostala nepročitana, neshvaćena, ismijana.

Kao učitelj živi na selu istim životom. Savjesno vrši svoje nastavničke dužnosti, a slobodno vrijeme posvećuje glazbi. Marljivo svira i naročito promatra elemente pučke plesne glazbe. Ostavio je i nekoliko pokušaja te vrste. Brzo se vraća kao organist u Sv. Florijan, gdje ostaje 10 godina. Bio je još učitelj, ali sad je već i po naročitoj dužnosti više upućen na glazbeni rad. I budući velikan neumoran je u tom poslu. Svega ga prožimlje svijest: samo ću velikim radom uspjeti!

Kako mu je dohodak bio dosta čedan, vidimo ga zaokupljena mišlju: postati činovnik. Ta ga misao kasnije upravo progoni. Profesorska titula bila mu je gotovo vrhunac gospodstva. Možda je to bilo zato, što je dobro uočio, kako se od umjetnosti — na žalost — slabo živi. Po koji pljesak, laskavo priznanje ili povoljni novinski izvještaj slaba su garancija za sređen život. Pisati note, tražiti izvađače, moljakati nakladnike — sve je to češće uništavanje poleta i potrebnih sila, nego korist i poticaj na još intenzivniji rad. Tko da onda ne razumije težnje pučkoškolskog učitelja? Pa ipak! Te su se težnje ostvarivale tek u gotovo staračkoj dobi, a on se probija junački kroz klance zapostavljanja, omalovažanja i gadnih intriga. Radi kao da je u najsređenijim prilikama. To je značajka samo velike duše.

Tih 10 godina ne pokazuju u njegovu razvoju jačih zamaha. *Requiem* i *Missa solemnis* veći su radovi toga doba. Ništa naročito. Ali ni odveć prosječno! No nešto je drugo, što valja istaknuti iz toga razdoblja. Za njega se ne zna — to je istina — ali on sâm zna za sebe. Njegov genij radi u tišini. Svladava tehniku orgulja, uči glazbenu teoriju, tako da, kad je 1855. došao u Beč profesoru *Sechteru* — tadašnjem kapacitetu i auktoritetu glazbene teorije, taj iskusni psiholog odmah spoznaje u BrDuckneru neobičan talenat.

1856. postaje Bruckner organist katedrale u *Linzu.* Odnio je na natjecanju zasluženu pobjedu, jer je sve zapanjila improvizatorska moć toga običnog učitelja. U Linzu je tada bio biskupom *Msgr F. J. Rudigier,* znao bi se došuljati u katedralu i uživati, dok je majstor improvizirao. Biskup je bio glazben. Razumije se da je poduzeo sve za usavršavanje svoga organista. Omogućuje mu redoviti studij kod Sechtera. Bruckner putuje: Linz—Beč. studira kao svaki redoviti đak, polaže ispite izvrsnim uspjehom i zapanjuje profesore konzervatorija svojim genijalnim improviziranjem fuga. Beč sluti da se pomalja novi Beethoven, jer su Brucknerove velike mise i dvije simfonije — koje su kao grandiozni preludij kasnijem ciklusu od 9 simfonija — naviještale stvaraoca najjačih kvaliteta.

U Linzu se sastaje s *O. Kitzlerom,* kazališnim dirigentom, i kod njega još produbljuje nauku o formama i instrumentaciju. S njim radi dvije godine, završi bečki konzervatorij i stekne legitimaciju najpremnijeg teoretičara. Zar je trebalo još mnogo da nastupi stvaranje? Genij u njemu nije spavao i najednom se probudio. Genij se u njemu razvijao. Postepeno, ali prirodno i temeljito. Nije dosta samo *moći.* Treba i *znati.* Znanje se stiče naporom. Napor traži željeznu volju. Volja mora imati svrhu svoga naprezanja. Mozak joj mora predočiti spoznanu metu. Sve su te premise domi-

nirale Brucknerovim bićem. Spremio se za velik rad. Duša mu je ekstatičnim žarom kročila u novi život. *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.* Živci su popustili. Sechter ga je odvraćao od prevelikog posla. Nije uspio. Vizija stvaralačke budućnosti bila je prejaka. Ono, što je kroz decenije čekalo na svoj pomol, nije moglo biti više sprečavano.

Razboritost, a mi bismo radije rekli: vjerska duhovnost, spriječila je katastrofu. Vodio je računa o svim svojim činima i dužnostima. I zdravlje pripada u dužnost. Vlastitom krivnjom izgubiti zdravlje i onemogućiti svoj životni poziv — nije malen propust. Kome je to bilo jasnije, nego Bruckneru, koji je marljivo ispitivao svoju sasvjest i usklađivao je s Božjim i prirodnim zakonom? Za to se spremno podvrgne tromjesečnom liječenju i posve se oporavi.

Linz je bio premalen krug za razbuktjeli plamen. Bruckner je doduše često u Beču, ali su potrebe slušanja i upoznavanja glazbene literature tim izletima premalo zasićene. On putuje u Njemačku, upoznaje Wagnera, kojega je poštovao upravo do smiješnosti devotno, Berlioza, Liszta i druge, ali sve je to kap vode za žedna putnika. Beč ga mami. Središte glazbenog, ali što on i ne sluti, i intrigantskog života.

Mi smo obični ljudi zaista djeca svoga vremena. Tako je to napokon bilo uvijek. Ulica daje ton oblačenju i vladanju, prečesto na žalost i mišljenju. Razna piskarala razvijaju neukus do barbarstva. Nametnici svih oblika stvaraju vrednote trgovačkih spekulacija. Znanost i umjetnost skrivaju se po zakucima i siromašnim skrovištima onih, koji bježe s ulice i od ulice.

Bruckner je došao u barokni Beč, da stvara. Njegova dosta neugledna pojava, zanemarena vanjština, nespretne kretnje i priprosti — gotovo seljački — način govora i saobraćaja, smetaju napudranog kritičara. Naleti na krinolinu, da se do nesvijesti zgrozi zaprepaštena dama, a kad ga tek omjeri kroz nepotrebni lornjon, prezirno se okrene i propisno nasmije toj seljačini. Tko je i malo imao prilike da vidi svu plićinu »boljeg društva« u nasljedovanju i ostvarivanju dvorske etikete, taj će lagano sebi stvoriti sliku: Bruckner u tome i takvu društvu. On jadan ne pozna propisanih dijelova toalete. Servilno se klanja svakomu i gleda u svima dobre ljude. Tek kad na vlastitoj koži osjeti svu tragediju svojih širokih hlača i teških cipela, onda se samo njegov dnevnik puni žalosnim bilješkama. Ipak ne prekida s ljudima. Ni to ne zna. Toliko je dobar i plemenit, da se ne može uživjeti u tu društvenu farizejštinu. Pobijeljeni grob je za njega nepoznanica, jer mjeri vlastitom bogatom nutrinom svoju okolinu. Zar to nije znak prave veličine?

Sechter je umro i Bruckner dolazi na njegovo mjesto. Postao je 1868. profesor. Predaje kontrapunkt i orguljanje, uz neke druge stvari. Kao da se pomladio. Željena je titula tu! Kasnije dolazi i na sveučilište — doduše s početka bez honorara — ali i to je bio za njega uspon. To više, što se već bio otresao tašte težnje za titulama. Sad ga vuče samo želja: dijeliti svima od svoga duševnog bogatstva. Pred smrt ga car uvede u raskošni Belvedere. No sve su to sitnice u životu velikana. On je, uza sve neprilike i borbe, živio u svom svijetu mistike i umjetnosti. Baš ga ništa ne smeta

da sklopi ruke, klekne uz katedru i moli prije predavanja. Omladina sveučilišta smatra to uvredom hrama znanosti. Da kleknu za profesorom — kičma bi im se barem slomila, mozgovi rasprsnuli. *Scientia inflat. Timor Domini, corona sapientiae.* To je nespojivo s prazninom brucoških mozgova.

Da je Bruckner sačuvao hladnoću i mir, razumljivo je samo sa stajališta njegova vjerskog života. On je išao u borbu, ali ne smutnjama i spletkama, nego — radom. *Hanslick* — magnat tadanjih kritičara, čija je spretna zloba često uništavala protivnika — poduzima sve, da Bruckner ne dođe na univerzu. Pa kad to nije uspjelo, neumoran je u omalovažavanju njegovih djela. Uspijeva. Našao je istomišljenika. Ulicu je oduševio i — zamislite! — kad je Bruckner jednom izvodio svoju treću simfoniju, sva publika napusti dvoranu. Nije pomoglo ni to, što je baš ta simfonija bila posvećena Wagneru (Sr. Hochwohlgeboren Herrn Herrn R. Wagner, dem unerreichbaren, weltberühmten und ehabenen Meister der Dicht- und Tonkunst in tiefster Ehrfurcht). Ostao je sâm, postiđen i nesretan. Nije mogao podići očiju da vidi sažaljenje članova orkestra, koji su osjetili, kakova se nepravda dogodila velikom umjetniku.

Radi zavidnih kritičara i publike, koja prolazi životom dotičući se zemlje samo nožnim palcem (kao kakva sipljiva balerina ili barokni neuspjeli kip, za koje bi čovjek tako želio da ih ugleda čitavim tijelom na zemlji, pa da se više nikad ne podignu). Bruckner ne može ni kao orguljaš na prva mjesta. U to vrijeme svira ponekad u Njemačkoj, Parizu i Londonu. Svagdje bere lovorike u punom značenju te riječi. Oni, koji su razumjeli umjetnikovo sviranje, nisu gledali u njemu virtuoznog izvoditelja tuđe umjetnosti. Bruckner je svirao satima — bez nota. I satima su ga slušali najrafiniraniji muzičari. Glasovi su se rasipali po dvoranama ili velikim crkvama onako, kako se u zoru javlja simfonija prirode. Duša se sapne od užitka, a ne zna da kaže, što doživljava. To je najintimniji proživljaj, najumjetnički doživljaj. Iz mistične beskonačnosti dolaze melodije kristalnog sjaja i harmonije, divske smionosti i sugestije. Takvo improviziranje znači stvaranje. Javlja se rijetko kao bijeli cvijet tropskog kaktusa. Latice klonu već za nekoliko sati. Sunce ga je samo poljubilo i već nestaje dotaknute bjeline. Ništa nam nije ostalo od te Brucknerove umjetnosti. Tek uspomena. On ju je pružao ljudima, a ona je umirala. Umirala je, jer je bila prezrena od onih, koje je majstor volio najviše. Njegov dragi Beč zatvarao je uši. U dvorskoj kapeli svirali su kao stalni organisti samo reproduktivni majstori. On — produktivan, rasipan u davanju — nije mogao nikad doći na prvo mjesto. Nemo propheta in patria sua!

— *spes mea in Deo est!* Nitko ga nije mogao spriječiti u stvaranju. Poslije smrti valja polagati račun za svaku riječ. Zato, štogod je više bio potiskivan iz javnosti, to se više nota nagomilavalo u njegovoj radnoj sobi. Bi li ih bilo, da je bio slavljen? Bog zna! Svejedno. Glavno, da ih je bilo i da ih mi danas imamo. Može se i zlo obratiti i pretvoriti u dobro.

Simfonije se rađaju. Jedna za drugom.

Friedrich Klose, Brucknerov učenik i pisac uspomena koji je i kritički prikazao umjetnikovu pojavu, a s njim manje više čitava plejada protestantsko-liberalnih životopisaca, vidi velik manjak u njegovoj, za njih ne-

shvatljivoj, pobožnosti. Ljudi, koji uopće ne poznaju vrijednost, bogatstvo i dubljinu vjerskog proživljavanja, smatraju kršćansku mistiku siromaštvom plitkih duša. Pa kad već ne mogu zanijekati njihovu plodnu djelatnost, barem umanjuju vrijednost djelima ili im daju svoju problematiku i seciraju ih u svojim laboratorijima. I to nam je svejedno. Mi smo vični otrcanim frazama o sputanosti katoličkih dogma. Svaka je riječ suvišna u obranu katoličkih radnika. Osoba, koje omalovažuju, nestaje. Oštrica se otupljuje. Djela govore dostatno. I baš ta djela savršeno ruše neosnovane hipoteze neukih, koji najradije govore i pišu o onome, što ne znaju.

Da je Brucknera zastrašila neobjektivna kritika onih, koji klasičnom ignorancijom pišu o najsuptilnijim pitanjima ljudske duše, mi bismo danas imali mnoštvo (kao marmelada mekanih) serenada i imendanskih sladunjavih pjesmica, a ne bismo doživljavali uzvišenih emocija i vizionarskih ljepota njegovih misa. Baš te mise — veli *Dr R. Haas,* najsolidniji Brucknerov biograf — nose na sebi biljeg: savršene zrelosti, vječnošću hranjene vjerske fantazije, iz mistične domovine simfonijskog izražaja. To priznanje prvorazrednog stručnjaka ističe neprolaznost Brucknerove umjetnosti. Današnji koncerti to isto potvrđuju. Samo što mnogi ni ne slute, gdje je vrelo tih vrednota, koje će se održati svojom ontološkom zbiljom. Ljudi ne znaju: zašto u Brucknerovim misama riječi *Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam* nose tako prodornu moć i zašto ih kor pjeva jednoglasno? Svima umjetnik dovikuje da je on dijelak onoga vječnoga efekta, što se zbio u vremenu, a ostaje kao simbol jedinstva vječnosti i prolaznosti. Sancta Ecclesia je majka Božje djece. Otac i Majka predmet su najdublje adoracije. Kosmos ima da pjeva Uzroku svoga postanka i opstanka. Ni atomi toga kosmosa ne mogu drukčije.

Bruckner je sav prožet i nošen tom spoznajom. Svih osam simfonija samo su stepenice, kojima se uspinje umjetnik, da u devetoj stupi sasvim blizu Gospodaru svjetova i da mu ponizno ponudi svoja djela i svoj život. Na devetoj je napisao: *Dragome Bogu . . .* Eto ključa njegovoj nespretnosti, samoživosti, neshvaćanju, ali i dubljini i nedostiživosti.

Od 1871.—1885. stvara 8 prvih simfonija i veličanstveni *Te Deum.* Kako bi nas predaleko zavelo razmatranje tih besmrtnih simfonija, ogledat ćemo malo njegov confiteor: Te Deum i njegov tako dirljivi poklon Svemogućemu: Devetu simfoniju.

Schubert uvijek ispušta riječi: Et unam, sanctam . . . Ecclesiam, Wagner proživljuje i stvara svog Parsifala kroz 30 godina, Beethoven traži mir i nedokučivu puninu nebeskog života u svojoj Devetoj. Bruckner se cijeli život naslađuje vjerskim zanosom i smirenjem, i ništa ga ne može smutiti. In te, Domine, speravi: *non confundar in aeternum.* Kad je morao s Psalmistom da zavapi i prizna: *Et factus sum illis in parabolam,* brzo se smirio, jer u takvim je časovima još skromnije i smionije pjevao: *In te, Domine, speravi.* Svijet je morao čuti tu molitvu i osjetiti njenu plodnu snagu. Želio je pridonijeti svoju pripomoć onima, koji su u tami i lutaju srcem. Zove ih da prignu koljeno pred Onim, koji ispituje trzaje bolnih srdaca, koji kiši nad pravednima i nepravednima, koji je *Deus pacis et ipsa caritas,* pa nek njemu zapjevaju: Te Deum laudamus, Te dominum confi-

temur! *Impiis non est pax!* Zato je ta kompozicija nošena takovom bujicom unutrašnjeg mira, vjerskog žara i silne ljubavi, da je nitko ne može slušati ravnodušan. Jedne sili na pjevanje zahvalnosti, druge prekorava radi nezahvalnosti i grešnog nemara.

U puni C-akord, koji tresu u kvartnim i kvintnim skokovima gudala, upada jednoglasni mješoviti kor i u brzom kvartnom zaletu zagrmi: *Te Deum laudamus.* Kao da nemaju daha i snage, na *-mus* se spušta kor na oktavu. Ojačan, opet kvartnim pokretom skače na oktavu (g-c) da prizna svoga Gospodara i smiono ostaje na oktavi. I tim istim zanosom ispovijeda da tako sva zemlja slavi vječnoga Oca. A kad prelazi na slavu, kojom nebo priznaje svoga Stvoritelja, onda se šuljaju pojedini glasovi i u imitacijskoj formi ističu bojažljivo ono, što je nedokučivo za zemaljske stvorove. Sanctus, sanctus, sanctus, neprestani himan u čast presv. Trojstva, baca kor na koljena i on samo pianissimo tepa čovjeku nepristupnu pjesmu. Ali uz nebo je i zemlja puna slave Njegove, zato osokoljen opet ustaje, da se vine u sferske visine (soprani, visoki a), kako bi i nebo čulo pjev zahvalne djece. Apostoli, proroci, mučenici i po čitavom svijetu sveta Crkva, ujedinjuju se u veličajnoj pjesmi zahvalnosti, koja se smiruje i spušta, kad se umjetnik obraća Ocu i ponizno ispovijeda, da ta hvala ide i Sina i Svetoga Duha. Još se jednom raspjeva zahvalna duša, kad se klanja pred Sinom, koji se ponizio, rođen od žene, uzeo oblik roba, umro za nas i otvorio nam vječnu domovinu. Za to je sjeo s desne Boga, što ističe kor snažnim akordima, odakle će doći jednom kao Sudac. Čovjek pada od straha pred tim časom, umjetnik sâm drhće i vodi svoje osjećaje u nizinu tihe nade. Mutni akordi rišu taj silaz. Završetak je vedar. Dur (C) riše duboku vjeru u blagoga Suca.

Drugi dio: *Tebe dakle molimo,* pomozi svojim slugama, koje si otkupio presvetom krvlju, tiha je i mirna molitva oslobođenih i otkupljenih. Tenor vodi pjevnu dionicu u sve širim pokretima, a drugi se samo katkad pridružuju, dok svi ne ispovjede svoje ufanje radi velike zadovoljštine, koju je Ljubav dala povrijeđenom Božjem veličanstvu. Početni f-mol lijepo se završava F-durom u kvintnoj položini.

Sad je umjetnik siguran da se lađica ne će izgubiti na uzburkanom moru i on prvotnim zaletom leti na vrhunce vjere i oduševljenja (sopran, visoki b) i moli da nas sjedini Otac u vječnosti sa svojim svetima. Tim svršava treći dio.

Četvrti je dio opet molitva Stvoritelju, da spasi svoj narod, koji će ga neprestano slaviti — tu se kor snažno giba — i nad kojim neka neprestano počiva Božje milosrđe. Tu je neka mješavina spokoja i bojazni, molitve i svijesti ljudske nezahvalnosti. Brzo se umjetnik toga oslobađa. Zapjeva svoju životnu lozinku: *In te, Domine speravi . . .* i sunčani sjaj razbija sve sjene.

Najprije tiho, oprezno, ali čistim osjećajima i dubokom vjerom. Mirna i puna harmonija uz isto takvu pratnju. Zbor se naglo spušta i, kao da mu je oslabila nada, jeca tužno. Sad se iz njih najednom pomoli sopran i diže se visoko. Tenor ga slijedi (idu na visoki a) i lijepom okruglom imitacijom smiruju se u blagom As-duru. Najednom — bez ikakve priprave —

provali fortissimo punog H-dura i sav kor, nošen neobičnim poletom, zapjeva: *non confundar*. Tu kratku frazu svrši vizionar punom dinamikom i sad ga gledamo uspravljena, čvrsto uperena pogleda u beskrajnu daljinu. Usne su napola otvorene, dah je ubrzan. On još ima jednu želju. Obuzela mu je svu nutrinu. Mora je izraziti. Mora još jednom viknuti, da ga čuje nebo i zemlja: Gospode, ja znam da sam tvoj u sve vijeke.

Započinje se veličanstvena fuga. Znalački i virtuozno provodi dvije teme. Prva, prožeta klicanjem i natprirodnim gledanjem, isprekidana, ali utjelovljena vitalnost, povedena sopranom, sve se jače uzvija i neprestano govori: *In te Domine speravi*. Druga altova, mirnija, užih intervala, povezanih tonova, odgovara: *Non confundar*. Istu tu ulogu primaju u adekvatnom omjeru tenor i bas. Čas jače i brže, čas tiše i polaganije, stapaju se te teme u izražaj mističkog zanosa. Onda kao da je sustao. Bio je na bijelim vrhuncima. Na zemlju se spustila jeka: *Domine, non confundar*. I opet lijepim As počinje uspon solista: *non confundar*. Sad je zamijetila i dolina suza njegovu neoborivu vjeru i on kao orao širi krila, diže se u plavetilo nedoglednog horizonta. Bogatom i bujnom kromatikom stvara polet nečuvene glazbene ljepote. Kao kad nadolazi uragan. U punom sjaju visokoga Gis-dura, najedanput zašumi pp *in aeternum*. U nedohvatnu vječnost ide taj jek. Pa još više! Sopran na b! Sve snažnije, ne brzo, nego jako i sigurno, da u fff odsiječe smanjenim septakordom. Put je u vječnost. Duša je sputana smrtnim tijelom i sad se zadovoljava sviješću: in aeternum — zaista je beskonačnost. Nek bruji snažni pjev granitne vjere! Nek i on ide u vječnost!

No čovjek ne može ostati u plavim daljinama. On je prikovan na tvrdo tlo i tu mora čekati zov serafske trublje. Ali zato može ovdje živjeti spokojan i sretan, jer *fidelis est Deus in verbis suis*. Zato mu se iz radosne duše izvija još jedan nasmijani usklik. Jednoglasno zaori: *non confundar in aeternum* i razvije se, podsjećajući upadljivo na početnu temu. *Te Deum*, u dvije oktave (sopran, visoki c) u još konačnu ispovijed Bogu odane duše.

Taj himan razumije potpuno samo religiozan čovjek. Ali ne čovjek filozofske vjere i prirodne etike. Ti bi mogli samo nekako instiktivno naslućivati veličajnost nekoga duhovnog gibanja i zbivanja. Poći s umjetnikom u visine, kleknuti i zapjevati s njim, ne bi imali snage. *Non omnes capiunt verbum istud!*

Vrhunac Brucknerova stvaranja jesu njegove simfonije kao zaokružena cjelina. Dr. Haas misli, da je konac Te Deuma najgenijalnije, što je Bruckner uopće stvorio. Mi smo u analizi svega uvijek subjektivni. Ne može ni biti drukčije. Možda je zato baš zgodnije, kad se ističe i priznaje veličina jednoga čovjeka, upozoriti na njegovo sveukupno nastojanje. Ima dosta ljudi, koji su dali epohalnih stvari, ali u malom opsegu. U tom smo slučaju prisiljeni priznati velik duh tomu čovjeku, ali ne i bogatu i opsežnu manifestaciju toga velikog duha. Svakako skače termometar, ako je mnogo velikih i vrijednih stvari, više nego, ako ih je malo ili samo jedna.

Brucknerova vokalna glazba osigurava mu mjesto u panteonu. Dao je u njoj mnogo, ali ne sve, što je mogao. A mislimo, da baš kod njega smijemo reći: dao je sve! Riječ mu je bila preuska i preslaba, da rekne i ono

posljednje. Tim više, što je to posljednje htio reći svome nebeskom Ocu. Pred Bogom zanijemi stvorenje. Ni tepati ne može. Velike duše u takvim ekstatičnim časovima ne postaju bešćutni kipovi. Njihova duša progovori nečujnim govorom, za smrtnike nerazumljivim. I kolikogod se mi nadmudrivali u tumačenju umjetničkih tvorevina, i metali u umjetnikovu dušu svoje misli, uvijek smo daleko od objektivne istine. Mi hoćemo spiritualno zbivanje duše isecirati materijalnim nožem. Sizif, Don Quijote, Münchhausen predmet su smijanja. Danas ima takvih mnogo više. U raznim formama.

Bruckner je želio govoriti jezikom apsolutne glazbe. Samo ton neka zvoni! Samo duša neka pjeva, a tijelo neka što više miruje! Naskoro će doći njegov dugotrajni mir, a duša se sprema na veliki put vječnosti.

U svojoj Devetoj htio je sve spremiti za taj put. Nije ju dovršio.

Prvi je stavak kao neko ispitivanje savjesti. Umjetnik baca još jedan široki pogled na svoju prošlost. Podrhtava od radosti nad sunčanim danima mladosti, po koji uspjeh prelijeva mu dušu miljem, sjećanje na dobre ljude sili ga na iskrenu zahvalnost, ali kako da zavirimo u njegovu dušu, kad tužnim melodijama i nemirnim akordima počinje da riše gorke suze neuspjeha, razočaranja i proganjanja sa strane onih, kojima on nije učinio baš ništa? Htio im je samo pjevati o ružičastim jutrima i mirisnim večerima, a oni su ga udarali po ustima i razbijali mu gudalo. No on svima oprašta. Od svega srca. Kako i ne bi! Ta naskoro će započeti život punine i blaženstva, život vječnog smirenja i radovanja.

U drugom stavku osjeća se već riješen svega što boli. Taj je *scherzo* kao igra bezbrižne djece, kad ih proljetna toplina izmami na zelenu ledinu. Sve poigrava, prpošno poskakuje, zvonko se smije, veselo žubori u daljinu.

Kad se razvije treći stavak — možda Brucknerov najdublji i najproćućeniji *adagio* (Haas) — onda čovjek osjeti: *zašto je ta simfonija posvećena dragome Bogu*. Tu je slivena sva njegova ljubav i zahvalnost. Pa kad klarineta zavapi snažnim glasom, i ponovi to tiho: *Miserere, miserere* (iz d-mise), tada nam iskrsne sva poniznost te lijepe duše, sva jakost vjerskog uvjerenja, sva intenzivnost ufanja i sva čistoća njegove ljubavi prema svome nebeskom Ocu. On je još uvijek čovjek. Sputava ga tužno sjećanje, koči staračka smalaksalost, udaljuje tjelesna pohota. A on toga svega ne će. Zato vapi za pomoć, moli oproštenje.

I već gleda ostvarenje svojih težnja. *Finale* se približuje tako brzo, da ga ostavlja svaki govor. I pjesma duše zamire. Još pokušava u zadnjem stavku da zapjeva *Te Deum*. Ona snažna misao, koju je nekoć tako raskošno zaoblio, htjela bi da zablješti još jednom bajoslovnim sjajem, ali ne može. Previše navaljuje iz duše. Tijelo je već kao čahura, iz koje je izletio krasni leptir. Poletio je bez povratka. *Finale je nedovršen*. Kralj kraljeva i Gospodar gospodara tu je. Nebo pjeva — nastavak.

Fritz von Uhde prikazao je na svojoj Posljednjoj Večeri Brucknera kao apostola. Markantni profil tako lijepo pristaje u zbor onih, koji su slušali riječi vječnoga Života. *Ovo je tijelo moje, Ovo je kalež krvi moje*, — bilo je za Brucknera — kao i za apostole i sve sljedbenike Kristove — vrelo života, izvor neviđene i upravo besprimjerne energije, smisao njegova rada i žrtvovanja. On je bio zaista apostol. Nikad sterilno pesimističan,

nikad obijesno raspojasan. Prilazio je ljudima s lirom u ruci i dočaravao im otajstvene ljepote neba. Boga je nosio u svom srcu, koje je htjelo uzljubiti sve i svakoga, a kad je iznemoglo od ljubavi i umrlo, tada su ljudi osjetili: bio je među nama netko bolji, plemenitiji i svetiji od nas. Tražio nas je, mi smo ga izbjegavali. Volio nas je, mi smo ga mrzili. Ostavio nam je sebe i — sad ga tražimo.

Danas je Bruckner apostol više nego ikada. Njegova djela dovikuju apokaliptičnom patetikom: *Nosite Boga u svojim dušama!*

Eshatološki danas grmi njegov: *In te, Domine, speravi!*

Ljudi ostavljaju krvave tragove svojih ranjavih nogu, a strahota golgotske tragedije današnjega ljudstva premalo dira »apostole« mira i ljubavi. *Quaerunt, quae sua sunt.* Ne pjevaju se himne Bogu mira i ljubavi. Bojna trublja gubi se u jauku umirućih.

Smrt ne će nadvladati Brucknerovu poeziju mira i ljubavi. Svi će morati s njim pjevati. *Te Deum laudamus, te Dominum confitemur.*

VINKO JABLAN:

VRBE

Ove su vrbe stari spomen našega sela.
— Davno — pričaju bake — zasadiše ih njihovi muževi
iza kuća, u strani, uz potok i livade.
One su rasle;
svakog proljeća su listale
i svake jeseni ogolile.
Bile su uvijek nježne i slabe
i odisale ženskom mekoćom.
Zato su ih naše žene uvijek volile.

K njima su često dolazile. Pod njihovim su sjenama
smještale svoja korita u danima
kad su rublje prale.
I kad su jesenje plodove
po poljima brale,
pod njih su sjedale
i pričale
i pjevale
i gledale
kako su vrbe svake godine sve više
staračke,
staračke.

I kada su jednog dana spoznale
kako je i njihov život kao život vrba
naše su se žene
nečujno pognule
i pognute ostale.
Naše su žene starice postale . . .

JOSIP ANDRIĆ:

UKLETO SRCE

(Seljačka drama u 3 čina)

OSOBE:

Dida Đuka
Živka, njegova unuka
Čika Loka (Lovro), njihov komšija
Strina Juca, njegova žena
Faba Damjanić, mlad udovac
Marko Ovčarić, seoski momak
Ruža, mlada snaša } *Živkine drugarice*
Janja, djevojka }
Ica Jagodić
Dora, njegova svastika
Đurica, njegov sinčić
Martin, dida-Đukin sluga
Jedan dječak
Događa se u jednom srijemskom selu

PRVI ČIN

Soba u seljačkoj kući. Namještaj starinski, jednostavan. Stol prostrt čistim stolnjakom, a na njem čutura s rakijom, narezan kulen i velik okrugli načet hljeb

ŽIVKA *(gleda isprva ukočeno u napô otvorena vrata, dok se napolju čuje razgovor, a onda se trgne, uzdahne i pođe da pospremi jelo i čuturu sa stola).*

DIDA ĐUKA *(napolju)*: Pa bar da ste malo posjeli, zalogaj prigrizli i gucnuli u zdravlje! Da ostanemo prijatelji!

FABA *(napolju)*: Šta da se zadržavamo? Ostat ćemo i tako prijatelji ko i dosad.

DIDA ĐUKA *(napolju)*: O . . . o, kud vas ne mogoh bolje dočekati, ljepše ispratiti! Samo ti, Faba, ne zamjeri!

FABA *(napolju)*: A šta da i zamjerim? Božja volja, pa eto! Ne zamjerite vi, dida Đuka, nama! I ostajte s Bogom!

DIDA ĐUKA *(napolju)*: U zdravlju pošli! I bolju sreću našli!

FABA *(napolju udaljujući se)*: Fala, dida Đuka! S Bogom!

DIDA ĐUKA *(dolazi na vrata i okrenut napolje dovikuje mahnuvši rukom)*: S Bogom! S Bogom!

(Čas šutnja. Dida Đuka gleda još uvijek napolje i klima glavom u znak negodovanja. Živka posprema.)

DIDA ĐUKA *(uđe i zagleda se u Živku)*: Pa dokle ćemo ovako?

ŽIVKA *(šuti, ne odgovara i ne gleda dida-Đuku, već posprem̄ivši pođe prema vratima, da će napolje).*

DIDA ĐUKA: Dokle ćeš ti ovako? Stani i govori! Čuješ valjda, da tebe to pitam!

ŽIVKA *(stane, okrene glavu u stranu, zagleda se u zemlju i izlane)*: A šta ja znam!

DIDA ĐUKA: Pa da tko će znati, ako ti ne znaš? Dolaze li to prosci meni ili tebi? Odbijam li ja jednoga za drugim ili ti? A?

ŽIVKA *(šuti)*.

DIDA ĐUKA: Hajd, što si onih sedam dosad odbila — bilo ih je med njima svakakih, od kojih neki ni meni ne bi baš bili po volji! Ali zašto si ovog odbila? Faba je doduše udovac, al šta — nije bio ni pô godine oženjen pa obudovio! Mlad je, bogat je, djece nema. Ta eto: još pravi momak, i to kako momak! Treba mu para tražiti! A ti i njemu ko i svima dosad: Ne ću te! Baš ko da svaki put, kad te tko prosi, obnevidiš i ko da nisi pri sebi, tako se čovjeka dojima ono, kad izgovoriš muklo: Ne ću te! A kad si to i ovom smogla reći, sve mislim, da onda i nema toga na svijetu, komu bi ti jedamput rekla drukčije. Zar se ti, djevojko, zbilja ne misliš nikad udati?

ŽIVKA *(kao i prije)*: A otkud ja da to znam?

DIDA ĐUKA: Eto ti je opet! O, Bogo dragi, je l' živ čovjek još ovakog čuda vidio! Ona ne zna, misli li se udati! Djevojka od dvadeset godina, kojoj je danas već osmi prosac tu bio, to da ne zna! A šta ja onda da znam? *(Ide k stolu i dok govori, sjedne.)* I šta pod ove stare svoje dane mogu da očekujem? Zar da se i ove zadnje, jedine nade, koja mi je još ostala od života, da tebe vidim udatu, moram odreći? Zar i ona da mi se izjalovi? Zar s tobom da izumre ova kuća? *(Podlakti se i tužno se zagleda preda se.)*

ŽIVKA *(se trgne, gleda ga časak pa će onda)*: Vi, dida, uvijek jedno te jedno: da se udam, da kuća ne izumre! Samo do toga vam je, a za moju sreću i ne pitate!

DIDA ĐUKA: Šta ne pitam? Pa zar ima veće sreće za žensko čeljade, nego da postane mati i da živi za svoju djecu?

ŽIVKA: Al ja, dida, mislim, da još prije toga postoji neko pravo srca djevojačkoga, pravo na jednu sreću, bez koje ne može biti ni prave materinske sreće.

DIDA ĐUKA: Šta djevojačko srce? I kakvo pravo djevojačkoga srca? Ludost je to, velim ti, ludost puste mladosti, koja ne zna, šta je život.

ŽIVKA: To eto, dida, mene boli, što ne ćete da znate, da u meni ima srce, preko kojega se ne može samo tako prijeći, ko da ga i nema.

DIDA ĐUKA: Znam, šta hoćeš da kažeš. Zavolila si jednoga, pa kad taj nije postao tvoj, onda ne ćeš nijedioga više ... E, moj sinko, kamo sreće, kad bi nam se u životu svaka prva želja ispunila! Al eto život ti ih i po nekoliko prije pokopa, dok ti jednu ipak ne ispuni ... Najposlije tebi je i ona prva mogla biti ispunjena. Ica te je htio, ti si ga volila, pa zašto si i njega odbila, kao što odbijaš i sve druge iza njega? Eto to ja ne mogu da razumijem. Zašto se nisi udala za Icu, kada je on tebe htio? A?

ŽIVKA *(oklijevajući)*: Nisam mogla ...

DIDA ĐUKA: A zašto?

ŽIVKA *(šuti)*.

DIDA ĐUKA: Hajd, to mi jedared reci, pa da vidim, hoću li te onda bolje razumjeti! Kaži mi, jesi li Icu volila?

ŽIVKA *(oklijevajuši)*: Bolje da me to i ne pitate ...

DIDA ĐUKA: Znam, rane, ako još nije sasvim zarasla, ne valja dirati, jer to previše boli. Al valjda je dvije godine bilo dosta vremena, da ta rana na tvom srcu zaraste. Ako ni za to vrijeme nije zarasla, ne znam, kada će ... *(Časak šuti.)* Dakle Icu si volila, je li? Sjećam se još, kako si se onda sva rumenila, kad bi tko njega pred tobom spominjao, pa kako si sva zajapurena trčala k plotu, kad bi on kraj naše kuće prolazio. A bivalo je to onda mjesec-dva dana počesto, pomalo i svaki dan. Nisam branio. Bio sam i sam veseo, što si ti našla radost svoga života. Bio sam sretan nad srećom tvoje prve ljubavi, koja je i meni imala da ispuni najveće nade života. Kad najedamput — Ica prestade dolaziti, na tvoje se lice navuklo bljedilo, a u očima si, vidio sam to dobro, zatomljivala suze. Nestade tvoje pjesme, kojom nam se doonda orila kuća i bašča, nestade tvog zvonkog smijeha, nestade vedrine, koja nas je doonda okruživala, a tmurnost i tugaljivost zavukla se u svaki ćošak kuće. Ne znam, šta se zapravo desilo izmed tebe i Ice, samo mi je Ruža rekla, da je on tebe htio, a ti da si mu kazala, neka te i ne dođe prositi, jer da ne ćeš za nj poći. Je l' tako bilo?

ŽIVKA *(spuštene glave)*: Jest ...

DIDA ĐUKA: A zašto si ga tako otpravila?

ŽIVKA: Morala sam.

DIDA ĐUKA: Šta bi morala! Koješta!

ŽIVA: Jest, morala sam! Nisam mogla drukčije.

DIDA ĐUKA: Pa dobro, a zašto?

ŽIVKA: Jer sam baš onog dana, kad sam zadnji put s njim divanila, saznala od Ruže, da je on, dok još nije bio otišao u vojsku, vodio ljubav s drugom i obećao joj ženidbu.

DIDA ĐUKA: Pa ako je, šta zato! Zar jedan momak prijeđe od jedne djevojke k drugoj?

ŽIVKA *(odlučnije)*: To je eto, dida, u čem vi muškarci ne možete razumjeti srca djevojačkoga. Šta takva ostavljena djevojka u srcu mora da pretrpi! Ne da se to ni izreći! Pa zar i ja da sam bila jedna od onih, koje drugoj preotimlju dragoga? Kako bi meni bilo, da je meni druga tako uradila? Eto zato ja to nisam mogla. I rekla sam mu lijepo, neka se vrati k onoj prvoj i, ako je pošten, neka izvrši zadanu riječ. A mene neka se okani!

DIDA ĐUKA: I on te je dakako poslušo ...

ŽIVKA: Vidila sam, da mu nije lako, al — poslušo me je ...

DIDA ĐUKA: Eto vidiš, kaka si ti, baš ko bez pameti! Koja bi još djevojka tako uradila! Otjeraš momka, koga voliš, a onda ne možeš da ga preboliš. On lijepo — meni ništa, tebi ništa — otišo k drugoj, oženio se i zaboravio na tebe, ko da mu nikad ništa nisi ni bila. A ti se evo već dvije godine kiniš, mjesto da i ti uradiš, ko što je on . . .

ŽIVKA *(glas joj postaje sve tužniji, plačniji)*: Kad ne mogu . . .

DIDA ĐUKA: Ne možeš! A on je mogo! Njemu si znala reći, nek se oženi drugom, a sebi ne znaš to isto reći, pa da se već jedamput i ti udaš!

ŽIVKA *(kao prije)*: Koliko sam puta već mislila na to! I govorila sama sebi, da ću poći za prvoga, koji opet dođe. Al kad koji dođe, srce se u meni kida. Mislim: puknut će, ako reknem, da hoću, i da ću u zemlju propasti od sramote, ako slažem, da ću mu dati srce, koje ne mogu nikom više da dam . . .

DIDA ĐUKA *(nestrpljivo)*: Šta srce! I opet samo srce! Nema ti većeg lažova na svijetu, nego što je srce. Samo uljepšava ono, što i nije lijepo, a ocrnjuje ono, u čem zapravo i jest prava ljepota. Tko samo srce sluša, tomu ne cvatu ruže u životu. To ja tebi kažem, koji sam prošo, što ne daj, Bože, da i ti prođeš. Pamet treba da gospodari čovjekom, a ne srce. Pamet treba da zaulari srce, kad se uzjoguni, ko što se tvoje uzjogunilo. Jer znaj, pamet vodi k pravoj sreći, a ne srce.

ŽIVKA: Al, dida dragi, zar ne treba da volim onoga, za koga bih pošla?

DIDA ĐUKA: Treba, dakako da treba. Al ako to i ne dođe odmah, doći će kasnije. Tu srce treba da sluša pamet.

ŽIVKA: A šta, ako ne posluša? Udati se za neljubljenoga, a onda cijeli život imati pakô! Zar sam se za to rodila? Bolje da me nema, nego to!

DIDA ĐUKA: Ti samo misliš na sebe. Ne udaju se djevojke samo radi sebe, nego i zato, da nam potomstvo ne izgine.

ŽIVKA *(živo)*: Potomstvo! Potomstvo! A pitam ja vas, dida: jeste li kada pomisliti, da i toj djeci, koja treba da se rode, valja osigurati sreću? Al zar može biti sretne djece, koja se rode bez ljubavi oca i matere? Zar nije duša takve djece već od početka zatrovana? Ne nose li takva djeca od prvoga časa u sebi neko prokletstvo, koje se mora osvetiti bilo njima bilo potomstvu njihovu ma u kojem koljenu?

(Dok ona to ko nekako proročki govori, dida Đuka razrogačio oči pa samo gleda u nju. Te su riječi iščeprkale u njegovoj duši davno pritajenu slutnju, koja mu je tek sada sinula u svijest.)

DIDA ĐUKA *(zaprepašteno)*: Živka, dijete . . . Šta ti to divaniš? . . . Tko je to tebe naučio . . . Odakle tebi to? . . .

(Prije nego je Živka išta dospjela da odgovori, proviri kroz prozor glava čika-Loke.)

ČIKA LOKA *(kroz prozor)*: Jeste l', dida Đuka, kod kuće?

DIDA ĐUKA *(ne odgovara, samo još uvijek zaprepašteno zuri u Živku)*.

ŽIVKA *(se na čika-Lokin glas okrene pa i ne pogledavši čika-Loku pođe prema vratima, koja vode u kuhinju, te izađe iz sobe)*.

ČIKA LOKA *(još uvijek na prozoru)*: Mogu l' malo ući?

DIDA ĐUKA *(tek sada se prene)*: A — ti si to, komšija? . . . Hajde, samo uđi! *(Sjedi i zamišljeno vadi lulu iz džepa, da je napuni i zapali.)*

ČIKA LOKA *(iščezne s prozora i za čas se pojavi na ulaznim vratima)*: Hvaljen Bog, dida Đuka!

DIDA ĐUKA *(zabavljen svojom lulom)*: Uvijek hvaljen, komšija.

ČIKA LOKA *(ogledavajući se, nije li Živka još u sobi)*: Došo sam, da čujem, kako ste s današnjim proscem svršili.

DIDA ĐUKA: Ni ne pitaj! Ko i sa svima drugima! Nego daj, sjedni!

ČIKA LOKA *(sjedne k stolu nasuprot dida-Đuke)*: Ne će ni njega?

DIDA ĐUKA: Ne će pa ne će!

ČIKA LOKA: O, a ja mislio, da ću ovajput baš zacijelo moći prvi čestitati.

DIDA ĐUKA: Šta ćemo! Sudbina!

ČIKA LOKA: Pa šta ona zapravo misli?

DIDA ĐUKA: Đavo nek je zna!

ČIKA LOKA: Zar ništa ne kaže?

DIDA ĐUKA *(puši)*: Pa ovaj . . . kaže . . . Uvijek isto: da ne može nijednoga da zavoli.

ČIKA LOKA: I ništa drugo?

DIDA ĐUKA: Eto . . . ništa . . .

ČIKA LOKA: O, maj, baš čudo neviđeno!

DIDA ĐUKA: I više nego čudo: ja mislim, da je to neko prokletstvo!

ČIKA LOKA: Šta, zaboga! Dida Đuka!

DIDA ĐUKA: Jest, prokletstvo! To je meni sad najedared sinulo, kad sam malo prije s njom divanio.

ČIKA LOKA: Kako? . . . Zašto? . . . Pa, Bog da prosti, baš prokletstvo?

DIDA ĐUKA: Znaš, šta mi je malo prije rekla?

ČIKA LOKA *(radoznalo)*: Šta?

DIDA ĐUA: Da djeca, koja se ne rode iz ljubavi oca i matere, nose u sebi prokletstvo.

ČIKA LOKA: A otkud ona to zna?

DIDA ĐUKA: Eto to i ja pitam. Pitam i nikako da se domislim. Nego bit će, da ona to sama od sebe take misli smišlja. Ona sama ne zna sebi da nađe sreću. Ne zna ili ne može. I zato u sebi puno pati. Tä vidi se to i na njoj. Patnica je ona, eto, sinja patnica. Gledam ja to i boli me to. A i ta njena patnja, vidim sada, nije ništa drugo nego baš prokletstvo. Prokletstvo, koje je stiglo moju kuću. Pa možda i nije nezasluženo . . .

ČIKA LOKA: Ta nemojte, dida Đuka! Otkud bi to bilo! Ta šta je vaša kuća Bogu skrivila!

DIDA ĐUKA: E, dragi moj, možda i jest. To ja bolje mogu da znam, nego ti.

ČIKA LOKA: Ne, ne, to vi, dida Đuka, samo zato sad kažete, što vam je ona nešto ludo izbrbljala.

DIDA ĐUKA: Kamo sreće, da imaš pravo. Ali žalibože nemaš.

ČIKA LOKA: Pa dobro, recite mi onda, zbog čega bi vašu kuću — Bože mi prosti — stiglo to neko prokletstvo?

DIDA ĐUKA: Zbog čega? Zbog istoga, radi čega će i tvoju kuću stići!
ČIKA LOKA: Zaboga, dida Đuka! Ta šta je sad opet i s mojom kućom?
DIDA ĐUKA: Šta? Ono isto, što je i s tolikim drugim kućama u našem selu. Nemaju te naše kuće djece — i to je eto naše najteže prokletstvo...
ČIKA LOKA: Pa šta ćemo?... Božja volja...
DIDA ĐUKA: Vražja volja, reci, a ne Božja. Žene nam odoše po vragu, to ti je to eto. Lakše je živjeti bez djece! Manje brige! Manje posla! To ti se eto uvuklo u našu ženskadiju, po tom se one udešavaju. »Kad nima«, kažu, »u gradu gospoja, koje nemaju nego dvoje, jedno ili nijedno dijete, šta da smo i mi paorkinje gore?« Ta znaš i sam, šta govore. Tako je i moja pokojna, dok je bila mlada, rekla: »Dvoje i ne treba mi više!« Obrlatila i mene. Rodila nam se najprije kći, a zatim i sin. Više ih nego to dvoje i zbilja nismo imali. I sve bi dobro bilo, ali kad mi se kći Manda udala, ona ni čuti o djeci. A sin Lovro opet, koji je bio tvoj vršnjak, ostavio ženidbu, dok ne svrši vojništvo. Al prije nego je svršio vojsku, bukne svjetski rat i njega već prvih mjeseci pokosilo ratno tane... Istom bratova smrt pokazala je Mandi svu strahotu toga, što nema djece. I u nje se tada rodi želja za materinstvom. Ali baš kad joj se u ljetu petnaeste godine rodila kći Živka, stigne vijest s ratišta, da joj je muž pao. To je bila i njena smrt. I tako ostanemo ja i žena sami s unučetom, komu smo morali zamijeniti i oca i mater. I hvala Bogu, Živka je rasla, rasla, da je bila milina. A kad je Bog prije pet godina i moju Anu pozvao na vječni obračun, bilo je Živki već petnaest godina. Na njoj ostade eto starost moja. Na njoj jedinoj. Na njoj ostaje i kuća i rod i sve. Izumrijesmo. Pa zar to nije prokletstvo? Zar bi tako bilo, da je bilo više djece?
ČIKA LOKA (*zamišljeno*): Imate vi, dida Đuka, pravo. Sasvim pravo.
DIDA ĐUKA: E, pa deder sad reci, nije li i Živki na dušu palo to prokletstvo, što su joj mati i baka zazirale od djece? Nije li ona zato sad taka, da ne može nikog da zavoli, baš ko da joj je srce ukleto?
ČIKA LOKA: Nisam, dida Đuka, nikad na tako šta mislio. Al sad ko da su se i meni otvorile oči. Zbilja bi moglo sve tako biti, kako vi kažete.
DIDA ĐUKA (*bolno*): Da, ukleto je srce u moje Živke! Ukleto srce! Božja kazna! O, kako je teško tako šta i pomisliti! Ni vjerovati pravo ne možeš! A ipak... Bože, Bože, ima li tu još ikake nade? Ima li takvu ukletu srcu lijeka i spasa?...

(Za njegovih posljednjih riječi pojavljuje se na vratima strina Juca, čika-Lokina žena.)

STRINA JUCA (*sva zapuhana s vratiju*): Hej, čovječe, ta gdje si ti? Hajde, kravu nam otjerali u tor! Provezla se ovaj čas Icina žena s djetetom na kolima — sama kočijaši, ide na štaciju pred svog čovjeka, dolazi s vojne vježbe — provezla se, velim, pa mi doviknula, da nam je kravu poljar uhvatio u šteti i otjerao u tor.
ČIKA LOKA (*pod dojmom razgovora s didom Đukom isprva kao da ne svaća, što mu to žena kazuje, a onda skoči*): A šta radi govedar? Tako li pazi na goveda?

STRINA JUCA: Deder otiđi brže do općine i vidi, šta je!
ČIKA LOKA: Evo odmah. Sad ću ja reći načelniku! Ovo mi je već drugi put krava u toru. Tako je neki dan bila čika Tomina, a prošle srijede Marka kovača. A i vaša je, jelte, deda Đuka, onomad bila? Zar za to plaćamo govedara? Otkresat ću ja sad načelniku: nek on ide, da nam čuva goveda, kad nam ne zna boljega govedara naći! I onako u općini nema nikakva posla! Jest, to ću mu reći!
STRINA JUCA: Samo ti njemu reci! I požuri kući!
ČIKA LOKA: Idem. Hajd, s Bogom ostajte, dida Đuka! I nemojte sve to, o čem smo divanili, uzeti tako k srcu. Dat će Bog, bit će bolje! S Bogom!
DIDA ĐUKA (*ustaje, da ga isprati*): S Bogom, komšija! Pa dođi opet malo na divan! Kad se tako malo s tobom izdivanim, bude mi lakše u toj mojoj nevolji.
ČIKA LOKA (*odlazeći*): Doći ću. S Bogom! (*Ode.*)
DIDA ĐUKA: S Bogom! (*Stoji na vratima gledajući za njim.*)

(I strina Juca pošla za njima. Ali uto spazi Živku, koja se pojavila na drugim vratima. Nešto joj treba iz sobe. Ubrašnana je. Rukavi su joj podvrnuti. Vidi se, da je u kuhinji nešto mijesila.)

STRINA JUCA (*stane*): A gle Živke! Šta je djevojko, hoće li biti svatova? Skoro sam eto zaboravila i pitati.
ŽIVKA (*nestrpljivo*): Ta manite, strina Juco! (*Nešto traži.*)
STRINA JUCA: Šta, zar opet ništa? Zar ni Fabu Damjanića ne ćeš? Pa koga ti to onda čekaš, kad ti ni on nije po volji?
ŽIVKA: Nikoga!
STRINA JUCA: Ju, djevojko, ta valjda ne ćeš cijeli život ostati neudata! (*Ogledavajući se prema vratima, gdje stoji dida Đuka, prilazi joj bliže, pa će joj tiše*): Valjda se ne bojiš djece? Što je do toga, ja tebi mogu kazati, kako ćeš! Ta vidiš, da ih ni ja nisam imala! Razumijem ti se ja u to. Ništa se ti ne boj!
ŽIVKA (*zaprepašteno, glasno*): Zar vi meni, komšinice, tako šta da govorite?
STRINA JUCA: Pa tko će drugi? Matere nemaš. Nikoga svoga nemaš. Pa tko će onda?
DIDA ĐUKA (*se okrene*): A šta ti to, Juco, njoj govoriš?
STRINA JUCA (*u neprilici*): Ništa, dida Đuka... Samo se čudim, što ne će da se uda...
DIDA ĐUKA: Ako misli, da tako ko ti i ko tolike druge u selu ostane bez djece, onda i bolje, da se ne udaje. Jesi l' me razumjela?
STRINA JUCA: Ju, dida Đuka, pa zar vi tako meni?

(Živka hoće da se vrati u kuhinju. Dida Đuka sprema svoju lulu i duhan. A strina Juca će kao uvrijeđena poći prema vratima. Al uto se čuje neka vika na sokaku. Svi se trgnu i pogledaju se u čudu.)

JEDAN DJEČAK (*viče kroz prozor*): U pomoć! Poplašili se Icini konji! Kola se prevrnula! Zdrobila Icinu ženu! U pomoć! (*Odjuri.*)
ŽIVKA (*vrisne*): Isuse! Icinu ženu!
STRINA JUCA: Al i dijete je bilo s njom u kolima...

ŽIVKA: I dijete? Jao, šta je s djetetom? Gospo nebeska, spasi mu dijete! *(Odleti napolje.)*

DIDA ĐUKA *(istom se sada snašao)*: Šta je to, zaboga! Je l' zbilja nesreća? *(Ne zna, bi li pošao ili ostao.)*

STRINA JUCA *(videći, da je odletjela Živka, hoće također da se pokaže vrijedna)*: Ju, a ja tu stojim, mjesto da i ja idem da vidim i pomognem! *(Ode.)*

RUŽA *(se pojavi na prozoru)*: Jeste l' čuli, dida Đuka, šta se desilo! Nesreća! Sirota Icina žena: išla pred čovjeka, da ga dočeka, — mjesec dana ga nije bilo kod kuće, — pa eto će ga mrtva dočekati.

DIDA ĐUKA: Pa je l' zbilja mrtva? Baš mrtva?

RUŽA: Nisam tamo bila. Ne volim ja tako šta vidjeti. Al kažu, da je sva izmrcvarena. Kola su je, kako su se izvrnula, prignječila, i tako su je konji vukli još čitav komad puta.

DIDA ĐUKA? Pa onda nije ni mogla ostati živa. Sirotica! Bog joj se duši smilovo! A šta je s djetetom?

RUŽA: Kakvim djetetom?

DIDA ĐUKA: Tä njenim, da kakvim drugim! I dijete je bilo s njom u kolima.

RUŽA: Jaoj, pa onda je i jadno dijete stradalo! Kuku Ica, tužni Ica, šta si dočeko! Eto to vam je, dida Đuka, imati djece! Da ga Ica nije imo, ne bi sad moro dva groba najedamput kopati. Pa onda još recite, da nije pametnije nemati djece! Zato ih ja ni ne ću...

DIDA ĐUKA *(đipi)*: Kidaj mi, vraže ženski, kod takvih riječi s očiju!

RUŽA: Ju, dida Đuka, ta nemojte se odmah srditi! Tä što sam zlo rekla?

DIDA ĐUKA: Šta? Još pitaš, šta? Al da! Sve vas je đavo zakapario, oduzeo pamet i eto — ne znate, kuda to vodi! Sve je to samo prokletstvo, ništa već prokletstvo!

RUŽA: Baš ću vidjeti, hoćete l' tako govoriti i za Živku, kad se uda!

DIDA ĐUKA: Za Živku?... *(Ko da je tek sad opazio, da je nema.)* A gdje je ona?... Kud je ona? *(Pođe prema kuhinji.)*

RUŽA: Baš sam i ja već htjela pitati. Zar nije u kući?... Ju, pa da! Tä to je ona bila, koja je malo prije, baš kad sam razgovarala na sokaku s Janjom, poletila, ko da je vile nose, onamo, gdje se desila ta nesreća... Nisam se odmah ni sjetila, da bi ona...

DIDA ĐUKA: Šta, tamo je? Šta će ona tamo? I šta je već nema odanle? *(Pođe prema vratima, no uto dojuri na vrata Živka.)*

ŽIVKA *(nosi na rukama Icino dijete, mazeći ga)*: Samo kad tebi, milence malo, nije, hvala Bogu, ništa! Samo kad si ti ostalo zdravo i čitavo!

RUŽA: Tä da to nije, Živka, Icino dijete?

ŽIVKA *(sjedi i stišće dijete k sebi)*: Da, Icino! Malo pa drago!

RUŽA: I ostalo živo?

ŽIVKA: Živo i neozlijeđeno!

RUŽA: Kako je to moglo tako da se desi?

ŽIVKA: Eto, pravo čudo! Našli dijete kraj druma u travi. Baš je na onome mjestu gusta i povisoka. I ko da ga je neko uzeo i tamo posadio. Lijepo malo čedance! *(Mazi ga i tetoši.)*

RUŽA: Zbilja — ako to nije čudo, onda ništa nije!...

ŽIVKA *(nastavlja)*: Kako su ljudi u prvi čas samo letili za poplašenim konjima i prevrnutim kolima, niko se nije ni sjetio na dijete. Tek kad sam odavle potrčala, vidjela sam izdaleka, kako ga Luka, kolar, nosi. Dotrčala sam k njemu i uzela dijete. Jadno siroče samo je plakalo i vikalo: »Mama, mama!« Pošla sam s njim tamo, gdje su se ljudi okupili oko nesretne mu matere, al mi nisu dali onamo, da dijete ne bi vidjelo jadnicu. »Nosi ga«, kažu, »nosi i počuvaj, dok neko Icin ne dođe po njega!« I tako sam ga eto donijela ovamo... Čedo jadno i drago! *(Tetoši dijete, koje smireno samo gleda oko sebe.)* Tu će tebi biti lijepo ko kod kuće.

DIDA ĐUKA *(sad se tek snašao od čuda)*: Živka!... Je l' to zbilja Icino?... I ništa mu nije?... I ti ćeš ga čuvati?...

ŽIVKA *(samo tetošeći dijete klima glavom)*.

(Uto ulazi čika Loka. Malo iza njega i strina Juca, pa onda Janja.)

ČIKA LOKA: O, jeste l' vidjeli, dida Đuka, nesreće! O, baš nesreće!... Ja došo do općine, a trči redar, istrčo i načelnik. »Šta je?« pitam u čudu. A oni samo: »Nesreća! Stradala Icina žena!« Pa i ne gledaju, nego bježe na ovu stranu. Ta šta bi stradala, — mislim ja, — kad ju je moja žena malo prije vidjela na kolima?... Al svejedno pođem i ja za njima. Neka, po kravu ću kasnije, — mislim i požurim. I već izdaleka vidim, kako svijet trči u Ace Živčića šljivik. Ja tamo i imam šta da vidim: izvrnuta kola, pokidane lijevče, slomljena ruda, potrgani amovi. Konji, kako su se Bog-te-pita čega poplašili, povukli kola s druma u stranu, kola se prevrnula, pa su ih konji vukli do Acina šljivika. Tu su kola zapela za jedno drvo, a konji se otrgli i odjurili u livade. Tamo su naletili na neko grmlje, pa su ih ljudi stigli i doveli natrag...

(Dok čika Loka pripovijeda, dida Đuka i Ruža napeto slušaju, a Živka je neprestano zabavljena djetetom. Dida Đuka samo klima glavom: »O, o!«)

RUŽA: A Icina žena? Jeste l' vidjeli i nju?

ČIKA LOKA: Jesam, vidio sam. Sva u krvi. Smrvila je kola. Tä žalost, da veće valjda ne može ni biti!

DIDA ĐUKA: Bože, Bože! Samo joj se ti smiluj duši!

ČIKA LOKA *(nastavlja)*: Nisam to mogo ni da gledam, već sam pomogo oko kola. Spremili smo ih, upregli konje, i evo sad ih je Iva Mišin s još nekima otjero Icinoj kući. Došo sam i ja dovde s njima. Nek idu dalje sami. Ima ih dosta i bez mene.

STRINA JUCA *(dođe, sva usplahirena)*: Evo, sad će pronijeti Icinu ženu. Donijeli nosiljku s groblja i stavili je na nju. Pobjegla sam, da ne vidim, kako to rade. Sve me nešto zebe, kad pomislim, da sam je još malo prije vidjela živu i s njom divanila. Bila sam posljednja, s kojom je još živa riječ progovorila. Jadna žena! Tako mlada! Tako lijepa! Tako dobra! Pa gle, šta ju je stiglo! Oh, oh, oh!

RUŽA *(koja je, čim je strina Juca rekla, da će ponijeti Icinu ženu, izašla na vrata, vrati se)*: Evo idu! Nose je!

(Ruža, strina Juca i čika Loka izađu, dida Đuka stane na vrata, a Živka ostane zabavljena s djetetom.)

DIDA ĐUKA *(idući prema vratima):* Ti, Živka, ostani, da dijete ne vidi te svoje tuge i žalosti! Ne ću ni ja na sokak. Samo ću ovako s vrata, koliko se vidi preko plota. *(Na vratima gleda napolje.)* O Bože, Bože! O Bože, smiluj se! Nikad ne znaš, gdje smrt na čovjeka vreba i čeka. Sačuvaj, Bože, svakog take nesreće! *(Sklopi ruke.)*

ŽIVKA *(djetetu):* Siroče moje malo! Ti i ne znaš, da nemaš više mame! Tko će se sada za tebe brinuti? Tko rediti i hraniti? Tko milovati i ljubiti? *(Briše suze.)*

DIDA ĐUKA *(okrene se):* Pronijeli je. Nisam od krošnjatih dudova pred kućom skoro ništa ni vidio. Samo hrpu svijeta.

ČIKA LOKA *(pokaže se na vratima):* Hej, Živka, evo Icine svastike. Pita za dijete. Hoće da ga odnese.

ŽIVKA *(privine dijete jače k sebi):* Drago moje, zar će mi te već odnijeti?

Ulazi Dora. Nije više mlada. Uplakana je. Za njom strina Juca i Ruža brišući suze. Čika Loka im se ognuo, da uđu, a sam je ostao na vratima.)

DORA *(još na vratima ulazeći):* Jao, sestro moja slatka i jedina! *(Ušavši časak se sabire i ogledava.)* A gdje je dijete? *(Spazi ga kod Živke.)* O čedo moje, siroče moje! Jesi l' mi zbilja zdravo i čitavo? Hajde sa mnom, kad matere više nemaš! *(Hoće da uzme dijete.)*

ŽIVKA *(stišće dijete k sebi):* Nemojte mi ga još uzeti! Još mi ga malo ostavite! Samo još malo! Ovo drago i slatko malo! *(Grli i ljubi dijete.)*

DORA *(se ustoboči, oči joj sjevnu bijesom):* Šta? Šta ćeš ti s tim djetetom? A — znam! Nije tebi do djeteta! Do Ice je tebi! Po djetetu hoćeš njega da se domogneš! Sad je, misliš, došlo tvoje vrijeme. Zato se i nisi udavala! Na ovo si ti čekala! Ovomu si se ti nadala! Ovo si ti, vještice, željela! A valjda si ti to i namamila vragove paklene, da mojoj seki slome vrat, ne bi l' ti onda postala Icina! I sad misliš da je sve gotovo, pa već svojataš i dijete, koje nisi rodila! Mati mu se još nije ni ohladila, a ti već misliš, da ćeš mu biti maćeha! Nije te, bestidnice, sela sram ni Boga strah! Daj dijete, nesrećo! *(Otima joj ga.)* Smjesta daj! I znaj: prije ću ga udaviti, nego tvoje da bude! *(Odlazi s djetetom.)* Hajde, čedo, iz ove proklete kuće, koja se jedina veseli, što si ostalo bez majke! *(Ode.)*

(Svi su zaprepašteni. Samo gledaju u čudu. Ne snalaze se.)

ŽIVKA *(kao gromom ošinuta zanijemila, zatim brizne u plač):* Jao, mati moja, šta si me rodila, da ovakvu sramotu dočekam!

DIDA ĐUKA *(pristupa k njoj):* Živka, dijete!

RUŽA *(oko nje):* Nemoj, Živka!

STRINA JUCA: Šta te briga, šta ona kaže!

DIDA ĐUKA: Umiri se! Ne plači!

ŽIVKA *(ne može da se umiri):* Zar sam zbilja ja najgora u selu, da mi tako šta može u lice reći? *(Jeca.)*

DIDA ĐUKA: Pusti, nije ona ni sama znala, šta govori! Od žalosti za sestrom!

RUŽA: Pa da! Smutila joj tuga i srce i pamet!

STRINA JUCA: Pa i vidjelo se na njoj, ko da nije pri sebi.

RUŽA: Nije ni čudo! Tako izgubiti sestru!

STRINA JUCA: Ko da i ne svisne kraj take žalosti i nesreće!

ŽIVKA *(još uvijek jecajući):* Al ona je meni spočitnula smrt svoje sestre! Ja da sam tu smrt željela, namamila, izvračala, šta li?

RUŽA: To radi Ice! Naše žene ne znaju drugo, nego čim ko ostane udovac, odmah nagađaju, kojom će se opet oženiti.

DIDA ĐUKA: Blebetuše! Gadnjare!

STRINA JUCA *(dida Đuki):* Ju, nemojte, dida Đuka, uvijek samo po ženama! Šta onda, ako nagađaju? Dakako, da se mlad udovac mora opet ženiti. Ne može kuća ostati bez žene. Tako će se i Ica morati ogledati za drugom ženom. Pa zašto da to ne bude Živka?

ŽIVKA *(pogleda naglo u nju):* Strina Juco!

STRINA JUCA *(Živki):* Šta je? Šta me tako gledaš? Jest, zašto da se ne udaš sad za Icu, kad svi znamo, da se samo radi njega nisi dosad udala?

RUŽA *(strina-Juci):* Ta pustite to sada, strina Juco! Da, da će se udati za njega! Sam je to Bog eto tako htio!

ČIKA LOKA *(koji je dosad sve, što su Dora, Ruža i strina Juca govorile, slušao s negodovanjem):* Prestanite već jedamput s tim naklapanjem! Dosta ga je i meni, a ne će biti sirotoj Živki! Ona će sad i bez vas znati, šta će i kako će. Sad joj valjda Ica ne će više uteći. Ni on njoj, ni onanjemu. Pa da onda i dida Đuka dočeka, što je dosad badava čekao. Je l' tako, dida Đuka?

DIDA ĐUKA *(kao da i ne sluša, ne odgovara, samo gleda u Živku).*

ŽIVKA *(obrisala naglo suze pa samo gleda čas u čika-Loku, čas u strina-Jucu, čas u Ružu, kao da hoće da im s lica pročita, da li zbilja misle onako, kako govore).*

ČIKA LOKA *(nastavlja):* A sad, ženo, hajd kući! Živka treba da se smiri. Vidiš, da se i od posla zadržala. Bit će sad sve dobro. Bit će i svatova. Ne treba više za to brigu voditi. Hajdemo! S bogom, dida Đuka! A ti se, Živka, smiri i ne obaziri se, šta tko kaže. *(Pođe.)*

STRINA JUCA *(pođe isto tako):* E pa hajdemo! Ima za ovo pô godine, dok Ica ne prežali svoju pokojnicu, još dosta vremena, da se nadivanimo i o Ici i o svatovima. Pa kao što ti rekoh, Živka, znaš . . . Hajd, s Bogom ostajte!

RUŽA: Pa idem onda i ja . . .

ŽIVKA *(očajno):* Stanite! Ne otiđite, dok mi ne reknete, šta ću vas upitati.

ČIKA LOKA *(okrene se na vratima):* A šta?

STRINA JUCA *(u isti čas):* Šta to?

RUŽA *(isto tako):* Šta, Živka?

ŽIVKA *(uzbuđeno):* Mislite li vi zbilja ko i Dora, da sam ja ovu nesreću čekala, da se mogu udati za Icu?

STRINA JUCA: Nije nesreću, nego . . .

RUŽA: Mogo je biti i drugi kaki slučaj . . .

ČIKA LOKA: Ama to je sasvim svejedno. Glavno je, da je izašlo na tvoje.

ŽIVKA *(kao i prije):* A misle li i drugi u selu tako?

STRINA JUCA: O, alaj si ti, djevojko, čudna! Šta se za to još brineš? Pa to se zna, da će svi sad u selu reći: »Ostala je vjerna Ici, on je mora sad uzeti!«

RUŽA: Kadgod si kojeg prosca odbila, svaki put bi u selu rekli: »E, da Ica ostane udovac pa da pođe po nju, taj bi zacijelo bolje sreće bio!«

ČIKA LOKA: Slušaj, Živka, šta ću ti ja reći! Pô sela će se ovom slučaju radi tvoje sreće potajno veseliti, a pô sela će te grditi i psovati. Al svima će napokon biti posve jasno i naravno, da ti Ica eto i po sudbini pripadate zajedno.

ŽIVKA *(okrene se ponosno i odlučno dida-Đuki)*: Dida, učinite mi, što ću vas sad zamoliti: otiđite Fabi Damjaniću ili mu po nekom poručite, neka dođe, jer sam se predomislila — udat ću se za njega!

DIDA ĐUKA *(koji je i dosad samo u čudu gledao Živku, sad još više izbijeli oči, zine i samo izlane)*: Živka... dijete...!

(Svi se ostali samo od iznenađenja gledaju. Uto se na vratima pojavi Ica. Dolazi ravno sa željeznice. Lice mu je blijedo, očajno, zaprepašteno, a on je sav slomljen, shrvan od nenadane boli.)

ICA *(sa vrata)*: Gdje... gdje je moje dijete? Rekli su mi, da je tu...

(Nitko ne zna, šta da mu rekne, kako da mu izgovori prvu riječ odgovora. Tako je njegova nenadana pojava u onom i onako prevelikom iznenađenju toga časa na sve djelovala kao zaprepaštenje. Prvi se snašao čika Loka.)

ČIKA LOKA *(priđe k njemu)*: Ica, brate i prijatelju, ne kloni u nesreći, koja te je stigla! Znaj, svi smo u tvojoj boli s tobom. Ko da je to sve nas pogodilo. A dijete tvoje — hvala Bogu, živo i zdravo — našlo je evo u ovoj kući dobro srce, koje ga je privinulo k sebi u nesreći i u zlu. Eto Živka mu je zamijenila u prvi čas nesreće toplinu materinjega krila...

ICA *(ogledava se, ne bi l' spazio dijete)*: A sad... gdje je?...

ČIKA LOKA: Odnijela ga tvoja svastika.

ICA *(se naglo okrene, da ode, ali onda se sjeti, vrati se i pruži Živki ruku)*: Hvala, Živka...

ŽIVKA *(mu samo nijemo primi ruku i odmah je pusti)*.

ICA *(dida-Đuki)*: Hvala i vama, dida Đuka!

DIDA ĐUKA: Bog te, sinko, utješio!

(Uto se Ica već naglo okrenuo i s bolnim uzdahom iščeznuo kroz vrata. Za njim požuriše bez riječi i čika Loka i strina Juca i Ruža. Dida Đuka gleda za njima prema vratima, a Živka stoji ukočeno s pogledom uprtim u zemlju.)

DIDA ĐUKA *(nakon nekog vremena nijeme, tjeskobne šutnje okrenuvši se Živki)*: Dakle na čemu smo sada?

ŽIVKA *(ne dižući pogleda)*: Kao što sam rekla, idite Fabi i recite mu...

DIDA ĐUKA: Zar zbilja?

ŽIVKA: Šta se čudite? Ta niste l' baš vi, dida, najviše željeli, da se udam?

DIDA ĐUKA: Pa... ovaj... jesam... Al ko velim, sad eto ipak možeš misliti na Icu...

ŽIVKA *(pogleda pogledom, u kojem se lomi beskrajna bol)*: Zar i vi, dida, hoćete srce da mi raskinete?... Zar i vi hoćete, da selo krv Icine pokojnice baci na sav moj život?... Zar i vi možda mislite, kao što svi drugi misle, da sam ovo htjela i ovo jedva dočekala?...

DIDA ĐUKA: Ta kako, Živka dijete, možeš tako šta i pomisliti? Ta ni do čega meni nije, nego samo da ti jedanput već nađeš svoju sreću.

ŽIVKA: Ako vam je do toga, onda brzo otiđite do Fabe!

DIDA ĐUKA: Pa dobro... Sutra ću...

ŽIVKA: Ne sutra! Još danas! Odmah!

DIDA ĐUKA: O, kako se tebi sad najedared žuri!

ŽIVKA: Jest, žuri! Život je moj najedamput stao da juri. Ko kamen, što se s vrha gore odvali pa poleti dolje. Ako se ne nađe, tko će ga što prije skrenuti na put, na kojem će najmanje zla i kvara načiniti, može još biti jao i pomagaj... Zato nema odgađanja.

DIDA ĐUKA: Kad je tako, hajd zbilja, da ne časim časa! Daj amo šešir i štap! Idem odmah!

ŽIVKA *(skine s klina šešir i štap i pruža mu)*: Evo... Požurite!

DIDA ĐUKA *(metne šešir na glavu, podupre se o štap i pogleda je još jedamput)*: Dakle — neka dođe...?

ŽIVKA: Da, odmah!... Da sam se predomislila...

DIDA ĐUKA *(odlazi)*: E, pa dobro! Tvoja volja! Neka je sa srećom! *(Ode.)*

ŽIVKA *(ispratívši ga do vrata stane, gleda časak za njim kroz vrata, onda se najedamput okrene, pokrije lice rukama i zajeca)*: Sa srećom... Sa srećom, okrutnicom, koja jedne mazi, a od drugih nesmiljeno bježi to dalje, što joj se više približe... Ica!... Ica!... Ica!...

(ZASTOR SE SPUŠTA)

ANTE PARČINA:

AKVAREL

Svugdje su raskošne boje:
zeleno-svijetlo, zeleno-tamno,
po njivi, po šumi, po lugu,
negdje crveno međ žutim
od maka sa žitom zrelim
ko perzijski pruža se ćilim,
dok krovovi — karmin nad selom
odskaču nad zeleno
ko slika Velasqueza
u boji akvarela.
Odskače još na suncu obasjan put
i blistava u trepetu rijeka,
dok neko iz daleka
razastro zastor dug
i sklada — dirigira
od skrivenih cvrčaka
simfoniju mira.

IVO MATIJACA:

APOKALIPTIČKA ŽENA U SLIKARSTVU

(od 14. do 18. vijeka)

Značajno je, da idejni rječnik umjetnikove duše već tamo od prvih početaka umjetničkog stvaranja, pa sve do perfektnih visina antiknog svijeta, tek da zna za one ideje koje igraju tako veliku i važnu ulogu u našoj kršćanskoj umjetnosti. U njihovim djelima možemo gledati i gigantsku jakost, olimpijsko dostojanstvo i uzvišenu ljepotu, neizrecivu bol; ali duh savršene, anđeoske čistoće i ljubavi tek u nekoj neodređenoj vaporoznosti i mikroskopskoj minucioznosti tu i tamo susretamo. Jasno! Vjera ih i život nisu mogli protkati tom sferom herojskih vrlina: vjera, kojoj su začetnici i legislatori bili kivno i nesređeno društvo pokvarenih bogova i božica, skup inkarniranog ljudskog gnjileža i opačine. I baš zato, što se pod prekrasnim formama vrlo često krije nota razmažene senzualnosti i lascivnosti; jer iz djevičanskog mramora strasno bukti blatna duša, ropkinja bestijalnih poriva: kršćanskom se osjećaju grusti pred premnogim egzemplarima stare umjetnosti; našoj se duši ti bogovi, iako zemaljski, čine tako tuđim i hladnim, kao neke omramorene sirene koje je genijalna ruka zaogrnula zamamljivom vanjštinom forme. U ovim statuama nije bilo one specifično duhovne note transcendentalnog idealizma; nije bilo one velebne, jedinstvene harmonije koja snažno vibrira iz kršćanskih radova i kršćanskih vječnih ideala.

Otkako se je dakle Božanska nauka Božanskog Mirovjesnika, iz uskih granica odabranog i odbačenog naroda, kao snop sjajno zlatnih zraka jutarnjeg svježeg sunca, prosula čitavim svijetom raspršujući tamu i prostotu nemogućih bajka mitoloških religija: invencija je umjetnikove duše dobila neiscrpljivo vrelo novih, kao mlado proljeće, vječno mladih i svježih inspiracija koje će genij kršćanstva u najrazličitijim formacijama oblikovati u dimenzijama. Zato se ne ćemo nikada složiti sa starim Renanom, kad rezignirano uzdiše: »Il y a un lieu où la perfection existe, il n'y en a pas deux« — glorificirajući svoj »miracle grec«. Jer je i kršćanstvo u svojem krilu odgojilo kršćanskog Fidiju, Lisipa i kršćanskog Polignotu, Apella koji su dali savršenu ljepotu forme istinitoj ljepoti duše.

Doista, kršćanska religija otkriva umjetniku beskrajno more, nepregledno mnoštvo najzahvalnijih tema. Kakvim li je impresijama filtriran ne samo kršćanski puk nego i duh umjetnika od onog čuda nad čudesima, od onog bljeŝtavog sunca u vasioni Božjeg stvaranja, pred kojim se druga stvorenja gube u tami vlastite sićušnosti: od Kristove Majke-Djevice!

Zar uopće postoji ma i jedan jedini kršćanski umjetnik, a da nije dao u vijencu vjekovne apoteoze Marijine svoj i to najobilniji i najljepši tribut kao dragocjenu kitu majskog cvijeća. Očito je, da u tretiranju ovog tako dragog i uzvišenog sujeta, svi se slažu u onoj trajnoj ekspresiji Njezinih najljepših odlika, a to je čistoća okeanskog azura, nevinost djetinje zjenice i ljepota djevičansko snježnog spektra nebotičnih klisura. U tom se podudara jednako i briljantni niz renesansnih Madona i mile Gospe baroknih auktora, kao i bezbrojne pale starijih kršćanskih vremena.

Početak, a u isto vrijeme i kulminacija Marijina savršenstva i čistoće, bio je ono od milenija očekivano vrijeme; čas Njezina prečistog Začeća, kojim je eo ipso postala najmilijim i najdragocjenijim stvorom Neba i zemlje. Zato je i ova Njena grandiozna odlika zahvalan objekt kršćanskog slikarstva i uopće plastike. No, kako oblikovati ono nevidljivo, nadnaravno djelovanje božanske Milosti pri stvaranju ovog anđeoskog Cvijeta? — Egzegetski moguće netačnom, a tradicijom usvojenom aplikacijom apokaliptičke žene (Ap. 12, 1.) Bezgriješnoj, umjetnička je invencija time zadobila prikladan oslon.

Među prvim izrazitim slikama ističe se ona za nas Hrvate posebno mila i dragocjena, na križnom luku drevnog češkog samostana »Emaus«, ljubimca zlatnog Karla IV., koji ga je darežljivošću svojom brižno pazio; to je onaj samostan s kojim je bila usko povezana sretna sudbina mnogih naših glagoljaša i umjetnika. U slobodnoj perifrazi apokaliptičke vizije Dijevca — Ivana, slikar je prikazao Mariju s božanskim Djetetom u svom toplom naručaju. Obavijena je svijetlim kolutom sunčane kugle koja se produljila zvjezdastim zrakama prema neizmjernosti. Čista od grijeha i njegovih posljedica, suvereno gazi dolje savijeni polumjesec, taj bljedoliki simbol noći i ljudske promjenljivosti. Nedovoljno shvaćanje perspektive; ona slomljenost nabora kao iz bjelokosti izvajanog lika Božje Majke; opći karakter i arragement poza, uključivši tu i stav onih dvaju sa strana anđela: nazrijevamo u tome još oblike gotske periode u jedinstvu s nekim prizvukom bizantinske tradicije. Ali jednako tako ona mila, produhovljena lica, svježina tonova u potezima vode nas k prvim obrisima Giottova epohalnog rinascimenta prožetim slavenskom ljupkošću i vedrinom pogleda.

Međutim u njemačkoj renesansi nalazimo jednu Imakulatu uz časno ime Hans Baldunga prozvanog Grün, boje radi svijetlo zelene. Saradnik je i prijatelj najslavnijeg sina Nürnberga, genijalnog Dürera. Prvo ga je Božje svijetlo zlatilo u Weyersheimu do Strasburga. A kad mu je zavidna sudbina oduzela građanstvo rodnog kraja, preseli se u Freiburg im Breisgau, gdje stvori svoje ponajbolje djelo: slikarije Marijine slave u freiburškoj katedrali. Sveučilišna kapela istoimenog mjesta posjeduje platno »Sv. Ivan na Patmosu«. U sjeni egzotičnog stabla sjedi neumrli Učenik. Iz polutame ocrtavaju se karakteristične konture ponositog orla koji pametno i začuđeno upire pogled u Ivanovo, kao jutarnji cvijetni slad svježe i produhovljeno lice. Očaran je valjda i Apostolov nijemi prijatelj čudesnim viđenjem. A on bilježeći gleda proročkim očima gore, iznad sebe, nebeski prizor: Imakulatu s Božjim Sinčićem. Interieur se gubi u dalekim obrisima viteškog nekog zamka i svjetlucavih brežuljaka. Ovdje je naš umjetnik mogao potpunom virtuoznošću iznijeti svoj clair-obscur, što inače do kulminacije razvi Corregio i holandski majstori, navlastito strasni Rembrandt. Njegov uzvišeni kolega Dürer ostavi i na Hansu trajne neke crte. Neumoljivi realizam; ona u neku ruku sjevernjačka ukočenost poteza odakle ipak struji osebujna i topla milina; zaoštrenost linija — protiv koje se je herkulskom snagom Dürer u čitavom životu borio, nastojeći dati kroz retortu

svoje duše, ljupkost i nježnost forma veličajnog talijanskog cinquecenta: sve se ovo zapaža i kod Baldunga. Svakako, dotjerana perspektiva, jedinstvo kolorita kao i simbolizma izraženog u divnoj skali pogleda: od orla na Ivana, Djevicu i napokon na malog Isusa — što nas i nehotice sjeća životnog uspinjanja do kršćanskog savršenstva: sve to daje Hansu časnu legitimaciju vrijednog Dürerova učenika.

Karakteristično je za moć katoličke tradicije, da je baš njemačka umjetnost ostavila još nekoliko djela s ovim motivom, premda je oluja Reformacije tutnjila obalama njemačkog naroda. I nedostiživi genij nürnberškog sina, ravnopravnog poklonika talijanskog i holandskog Parnasa, »najnjemačkiji Njemac«, veliki Dürer, kome se u mnogobrojnim drvorezbarskim radovima penje fantastična invencija njegova duha do vrhunaca koji graniče sa našom nesvjesti i nemoći, prikazao je u svojoj »Apokalipsi« također lik žene »ogrnute suncem i mjesecom pod nogama njezinim, a na glavi njezinoj vijenac od dvanaest zvijezda«. Kroz prizmu ovih riječi i svoje sjevernjačke duše vječno sklone na realizam i često na onu domaću intimnost obradbe koja je Jugu sve tamo do raznih Bassana bila oduvijek strana i skoro nepoznata: prikazuje Ženu protkanu nimbusom mlazova bezbrojnih zraka, kojoj služi za podnožje mjesečev srp, a za krunu originalni vijenac bujno zrakastih zvijezda. Njezina duga, kovrčasta kosa, iako grubih poteza, — jer je mincioznosti nesklona i sama materija — ipak odaje budućeg auktora briljantnih portreta à la Jeronim Holzschuher ili onog humaniste iz Prada. No ništa nije dalo toliko maha majstorovoj mašti koliko zapaažnja Prognanika o zmaju sa sedam glava i deset rogova, a na glavama njegovim sedam kruna«. Naprosto se čovjek čudi kakovom li je virtuoznosti na drvo bacio ovu apokaliptičku himeru koju nitko i nikada nije tako jednostavno a tako ekspresivno prikazao. U tim je glavama dana na najsenzibilniji način čitava skala gnjusoba paklenih močvara, mrskih Bogu i kršćanskoj duši. Lubanje sikću i bljuju svoj ljepljivi otrov . . ., ali Ona stoji gore visoko gledajući mirnim, blagim, gotovo sažalnim pogledom tu bjesomučnu nemoć paklenske nagrde. Majstor sa »Apokalipsom« nije stigao u zanosnoj visini svoje aktivnosti: ni u slikarskoj, pa ni u rezbarskoj, do kojih će se popeti za deset-petnaest godina, kad u nepreglednim epovima dade iSna i Majku, Muku i Život. Kad bismo se pouzdavali u vlastiti ukus i sud, sigurno bismo zamjerili Učitelju one donekle namještene, voštane nabore Djevičine tunike koji a ma baš ništa ne bi imali zajedničko sa uistinu dürerski lijepom slikarskom arhitekturom, sa neizrecivom lirsko didaktičnom pjesmom u koloriranom ruhu »Apostola« münchenske Pinakoteke. Ali što bismo imali uopće prigovarati jednom Düreru! Istinito kaže Albert Kuhn, da bi bilo veoma naivno zamjeravati Nürnberžaninu ono što mu nije baš najuspjelije.

Do vječno bujnih, izvora Dürerove umjetnosti stvarale su se čitave škole učenika, velikih i malih. Tu nalazimo elegantnog i snažnog H. Holbeina Sina, trajno lutajućeg putnika, auktora mile, nježne, ljupke, čiste i plavokose Madone »Des Bürgermeisters Meyer«. Ne izostaje ni H. Burckmair i toliki drugi. Nas više zanima jedan Vestfalac, rođen u Paderbornu, uzakonjen u Soestu. Bio bi to Heinrich Aldegrever, nešto suvremenik a nešto učenik Dürerov. I on hoće biti univerzalan kao Učitelj, ali mu ne uspijeva biti velik kao Učitelj. On je skromno, jeftino i provincijalno izdanje Dürerove duše. Mnogo dublje iznosi dušu a unosi duha ondje gdje ga skoro i ne treba pokazati: to su mu ornamentalni vijenci, ukrasi, obrubi u kojima se talijanskom virtuoznošću isprepliću golicavi putti s cvijećem, lišćem i viticama. Tu je neizmjerno mnogo uspjeliji od onih svojih neizražajnih i beskonačno dugih lutaka plesnih parova. Kažu nekoji (pjesnici?), da labud samo jednom u životu propjeva: kad svoj vitki, labuđi vrat sagnuti mora prozaičnoj realnosti, bezobzirnoj smrti. Naš je Heinrich moguće više puta pjevao; moguće. Svakako je istinsko labuđim glasom skladao svoju valjda posljednju melodiju na bakrenim kajdama 1553. Umro je naime oko 1555. godine. Prozvaše mu djelo: »Marija na polumjesecu«. Ako se nekim nesretnim fatumom nije nigdje mogao vinuti do majestoznosti poza južnjačke renesanse; ako se nigdje nije približio granitnom Düreru, — u radovima im je zajednička Aldegreverova ropska imitacija inicijalnog potpisa — ipak je sve to donekle postigao u ovom sitnom, jednostavnom bakrorezu. Spontano se nameće promatraču neka bajoslovna, uzvišena i topla srodnost Madoninih draperija s onima sa Pavlova lika iz Pinakoteke. No to je i previše sporedno prema majstorskoj vještini kojom se je dovinuo u izražaju nutarnjeg, nevidljivog i zato teško dohvatnog čovjeka. Pod krunom, neurednim skupom zvijezda, koja nas svojom formom veoma sjeća idiličnih, cvijetnih vijenaca naših slavonskih žena, krije se plemenito, blago, ljupko i sretno lice jedne Majke svijesne Onoga koga privija na svoje grudi kao sitno i bucmasto Djetešce. Da; u tome je velik učenik svog daleko većeg Učitelja.

Bogatu će ovu baštinu njemačke umjetnosti u kasnijim vjekovima poletno razviti čitave plejade mlađih umjetnika (Cornelius, Seitz, Müller, Fügel, Samberger, itd.). Premda se njihovim radom ovdje ne bavimo, ipak sa žalošću treba konstatirati, da mnogima stenje umjetnički talenat pod vlašću tuđeg duha, tuđih forma, tuđih vjekova: da tako konsekventno i reproduciraju tuđe radove.

Mnogo je dakle pjesnika Marijine nedokučive čistoće u sjevernoj pače protestanskoj umjetničkoj zajednici. No ova nježna, otajna, ljudskom duhu kao kroz maglu nedohvatna realnost; ova idealna Gospođa, našla je svoje najbolje, zanesene, zaljubljene trubadure n avrućem Jugu, u vrućim srcima sunarodnjaka asiškog Prosjaka i Velike Terezije. Osobito na Iberu. Jedino na tom poluotoku, sintezi dvaju svjetova, dviju kultura; u toj plodnoj zemlji najboljih mistika i svetaca, najgorih insvizitora i vagabunda; na tom tlu neizrecivo zanosnih izljeva vjerskog idealizma i neopisivih barbarluka vjerskog satanizma: da, jedino tu je moguće rođenje jednog Lope de Vega, život i rad jednog Murilla. Po njemu Imakulata postizava svoju najsvečaniju i najdostojniju apoteozu. Preko pedeset godina prije njegovih mnogobrojnih »Začeća«, pjeva Lope de Vega svoj »Cancionero de la Immaculada«, sklada »Autos y Coloquios«. Na pastirska usta Leriana, Vega zanosno pjeva: »Ti si Kraljica odabrana, bez ljage začeta«. Pjesničko ga ruho ne priječi u dražesnoj argumentaciji: »Ako je Marija Majka Božja, grijehom nije nigda okaljana, jer prvi privilegij je mnogo veći, a suponira drugi«. Murillo, taj stasiti stup, jedna od centralnih figura sevillske

škole, snažnog impulsa nalazi i u svojoj miloj Sevilli. Ta preko tih građana i pape Pavla V. pobožnost prema Bezgriješnoj zadobi novi, slobodniji zamah. S pravom je dakle neko rekao: »... ed è il mistero predetto del popolo spagnuolo: la Immacolata Concenzione della Vergine«. Zato je španjolski narod objeručke prihvatio Murillove Imakulate kojih imamo čak do trideset platna. Bitnih varijacija među njima nema, a i ne može biti. U nedohvatnoj vasioni neizmjernih dimenzija; gdje instiktivno osjećaš potpunu slobodu svog duha od međusobne gravitacije ljudskog i zemaljskog praha; gdje duša utonjuje u sveobuhvatni i nevidljivi fluid rajskog prostora: predstavljena je Božja Mati u najuzvišenijoj, najčišćoj i najljepšoj slikarskoj poeziji. Što dulje motriš ove slike sve te dublje, snažnije nose pred nebesku aulu iz koje ti se doduše širi opojni miris neslućenih dražì i ljepota; sve snažniji i snažniji talasi Božjeg svijetla penetriraju ti duh u formi nekog neopisivo ugodnog sudioništva Marijinoj gloriji. I tada čovjek postaje ponovno sitno, golicavo, nedužno dijete koje će u društvu onih krilatih, anđeoskih volumena biti nadošli paži uzvišenoj Kraljici, igrajući se s njima u prpošnoj, nevinoj, dražesnoj i nepomućenoj sreći. Oh, ti putti, te anđeoske glavice! Sigurno su to oni isti koji oteše Tizianovu »Assuntu« iz sredine očaranih i ožalošćenih Apostola. To su one iste glavice koje nekoć zaljubljeno poput grlica, očarano poput ptičice, pametno poput jagnjećeg oka, gledahu Boticellijeve neusporedive Madone. Kolike li gracije u tim ljiljanskim puttima, dražesne naivnosti u njihovim pozama, djetinje živahnosti u kretnjama. Imakulatu je također obasuo cvijećem najljepše poezije svoje duše. Na prvi pogled čitave scene kao da nepomično stoji. Takav nam barem daje dojam navlastito onaj mudri, sjedeći, samoživi anđelčić pri donjem obrubu okvira. No, gle! Iz tog prividnog, svečanog mira osjećaš najednom kako se Djevica dostojanstveno, zaneseno, ali ipak snažnom brzinom uzdiže i približuje Izvoru svijetla koje se prosulo u bajnim mlazovima, kako bi što ljepše istaklo blagi, topli ne strastveni clair-obscur i dostojno osvijetlilo čisti teint Njezina preobraženog lica. Čita se to diskretno uspinjanje i sa delikatno potisnutih oboda aristokratskog plašta, azurnog poput zimskog, burom pročišćenog morskog neba, i sa bijele odjeće nevinih duša koja se mekopriljubila zlatilu pomodnog Zemljina Kavalira. Ipak, najdublji, nezaboravni utisak stvara lice, onaj obraz inkarnirane Nevinosti. Istina, uzaludno ćeš tu tražiti misteriozni i do istrage prodorno upitni pogled Raffaelove Sikstine; ili onaj izraz hip prije stvorenog čovjeka na plafonu Michelangelove Kapele. Ali je istina i to, da je mogao valjda jedino Murillo tolikim uspjehom ocrtati lice zanosne, do nepojmljivih, mističnih sfera uzvišene Imakulate. Ta on je zemljak Terezije, Diega, Ivana od Boga i toliko drugih mistika. Murillo je pak i pjesnik španjolskog, pučkog, dječjeg života. Njegovi su sevillski ulični derančići — u posjedu sretnog Münchena— možda najpopularnija umjetnost uopće. Zato je i složio onako sjajno uzvišenost nadzemaljske sreće sa realizmom mliječne puti, plavetilom velikih bezazlenih očiju, a da u sveopćoj ekspresiji nije zaplovio strujom barokne afektacije svojih mnogih suvremenika. To bi bilo ono »Začeće« koje je preživjelo čitavu avanturu dok se je smjestio u raskošnim salama pariskog Louvrea. Umjetnik je ovu Madonu naslikao 1678. za sevillski Hospital. Uživala je

svoj tihi mir do famoznog maršala Soulta koji ju vandalskom drskošću zaplijeni i odnese. Car Napoleon III. 1852. god. kupi je za 615.300 zlatnih franaka. Uz ovu parisku »Imakulatu« najpoznatija je franjevačka u Sevilli, Engleza Tome Baringa i ona iz Prada.

I u sunčanoj Italiji, toj neugasivoj buktinji umjetničkog plama; iz tog neshvatljivog čuda nepreglednih, genijalnih, uzvišenih legija ponajboljih duhova umjetnosti: odatle, u njezinu krilu, iz njezine duše vječno bruje čitavim globusom najveličajniji zvuci što ih narod neki mogao ikada stvoriti u simfoniji sveopće plastike. Zagonetku Rinascimenta ne ćemo nikada, a ma baš nikada potpuno riješiti i shvatiti. Profana je umjetnost ovdje zadobila možda svoje najblistavije dragulje. Sasvim tim svetoj je umjetnosti — razdioba po sadržaju! — pripalo najobilnije i daleko ljepše umjetničko blago. Oduzmite majstorima, počevši od najvećih pa do najneznatnijih, religiozne slike, nekoji će totalno biti ravni nuli, a nekoji će izaći bezbojne, bezvrijedne krpe. I ovdje Marija slavi svoj triumf i to sigurno najdivniji. Marija je kraljica Italije, pa je i stvarna kraljica talijanske umjetnosti. Njezini su vjerni vazali ujedno i najbolji umjetnički gospodari Italije. Jednako su joj odani i asketski Giotto, anđeoski Lippi, produhovljeni Boticelli, misteriozni Vinci, graciozni Sarto, granitni Buonarott, božanski Sanzio, kao i mirni Bellini, aristokratski Vecellio, pompozni Veronese, nemirni Corregio, slatkasti Dolci; ili kraće rečeno: čitavi katalog imena umjetnika. Pa ipak apokaliptička Žena nije u bogzna kako obilnim opusima zastupana. Nije samo tomu razlog stav Anđeoskog Učitelja. Duhovi bijahu zadovoljni utisnuti na Marijinim slikama žive crte iskonske čistoće; čistoće koja nije zamagljena ni u Začeću.

U napuljskom se muzeju nalazi jedno od najuspjelijih platna »Madona sa svecima« od mnogobrojnih radova Santasede. Napuljska je škola uvijek obilovala umjetnicima. Ali je manji broj onih koji se jače istakoše u tom mnoštvu. Rim je bio i odveć blizu, a da od njega ne bi duhovi bili zavisni. Poznatiji su i originalniji Lo Zugaro, S. Rosa, L. Giordano, specijalno Ribera. Santasede spada u grupu onih koji su disali rimski zrak, a živjeli od rente što je nosila glavnica Raffaelova, Buonarottijeva i drugih. Nije zato bio obični imitator i eklektik. Ima i u njegovim djelima mnogo crta snažnog slikarskog talenta. I ova je Madona pozitivan znak njegove umjetničke vitalnosti. Zadržavši renesansni način trokuta, Djevicu s Djetetom resi razgaljeni Dalmatinac i poetični Pustinjak egipatski. Marija sjedi na prijestolju od vunenih oblačića; do nogu joj se pak priljubio tanahni nebeski mjesec. U formama je majstor potpuno zaplovio strujom visoke renesanse, ali je nije stigao u svečanom dostojanstvu i u bujnom internom životu. I Gospino je lice vrijedno naše potpune pažnje, divljenja. Ima u tom smješku nešto duboko, znalično, upravo nešto kao posuđeno od Vinicijeve psihologije.

Sličan rad po koncepciji postoji i u milanskoj Akademiji. To je »Djevica obožavana od svetaca«. Auktor joj je jako simpatična duša, plemeniti Brescijanac, A. Bonvicino popularni Moretto. On je pravi i skoro isključivo oltarni slikar. Ima njegovih i preko stotinu crkvenih pala. Od toga je do 70 u samoj Bresciji. Na ovom milanskom platnu, kompozicija je više

manje kao i na onom od Santasede. Marija je okružena oblačnom aureolom iz koje proviruju mile anđeoske glavice. Dakako, ne izostaje ni nakrivljeni polumjesec. Betlehemskom Isposniku i misirskom Eremiti nadošao je i asiški Sirotan. Možda je slikar najuspjeliji u sv. Antunu. To je časni, klečeći, na palici zgrbljeni starac. Iz koštunjavog, pustinjskim suncem raspuklog i izbraždenog lica, krijese se dva živa oka: gledaju nebesku Kraljicu i njezina Sinka koji se je dražesno raskoračio na majčinom krilu. Već po ovoj figuri najbolje vidimo kako se Moretto penje do Ticijanova superiornog duha. Rekao bih, da se je ovo, bijelim nakitom obrašteno lice doselilo sa kojega aristokratskog, divovskog Vecellijeva portreta: toliko je u tim crtama bogatstvo kolorita i dubina izražaja. Madona, ogrnuta tradicionalnom kompozicijom svoje palete, odiše savršenim nekim mirom, pogledom prodahnutim blagošću i čuvstvenom vedrinom. Po tim odlikama možemo također suditi i govoriti o Raffaelovu poznatom utjecaju koji će se snažno ispoljiti u njegovom najzrelijem djelu: »Marijino krunjenje«.

Posljednji slikar koga ovdje iznosimo jest veliki barokni majstor G. B. Tiepolo. Rođen na lagunama provodio je svoj bezbrižni život po Italiji, Njemačkoj i Španiji. Posvuda je ostavio mnoštvo slikarskih radova. Venecija, Bergam, Vicenza, Loreto, mogu se ponositi Tiepolom isto tako kao i Würzburg gdje je dvor kneza-biskupa ukrasio velikim kompozicijama antikne mitologije. Godine 1761. nalazimo ga u Madridu kod Karla III. Tu je dočekao i svoj grob poslije nepunih devet godina. Madridski muzej posjeduje također jednu njegovu Imakulatu. Očito je na prvi pogled da je majstor izrađivao ovo djelo u sjeni i pod neposrednom impresijom Murillovih istoimenih slika. Ova pala posjeduje neke specijalne rekvizite koje ranije slikarstvo kao da nije poznavalo. Zemlji, mjesecu i ljuskastom zmijinom zelenilu priljubilo se i tužno stablo spoznanja sa proigranih žala zemaljskog raja. Nad Gospinom zvjezdanom aureolom raširila je svoja bijela krila golubica Duha Svetoga. Svečani lik Marijin zaogrnut je plaštem pompoznih draperija koje stvaraju vrlo ugodnu kompoziciju svijetla-tame, a također i nenametljivu pozadinu Marijinu biću. Izraz joj je lica vrlo mio i blag, ali Murillovu religioznu dubinu i spiritualnu tajanstvenost naš Tepolo kao da ne razumije. Možda je i preveć bio zaljubljen u profana prikazivanja gdje je znao neusporedivom lakoćom i dražesti izabrati najefektniji momenat; dati u nekoliko snažnih poteza čitavu dušu svog predmeta. Svjež je i elegantan u zahvatu, blistav i čist u svojim venecijanskim bojama, a najdražesniji i najtopliji u onom jedva zamjetljivom drhtaju srebrenaste maglice u kojoj snažnije uronjuju sve udaljeniji i udaljeniji objekti. O tom nas uvjerava i ova njegova Imakulata. Ona sedefasta, mreškasta maglica interieura tek da propušta konture krilatih glavica, dobrih nevinih anđeoskih glavica koje iz daleke pozadine žmire na uzvišenost Bezgriješne.

Svijesni, da ovim ne iscrpismo ni slikarski tribut Njezinoj čistoći: ne samo kršćansko nego svačije srce mora lojalno priznati uzvišenost, životnu svježinu i krasotu kršćanstva, kad raspolaže sa tako nepresušivim vrutkom najčišćih i vječno svježih ideala; ideala kojima je bila i bit će najljepši diadem — Marija.

JURAJ JURJEVIĆ:

STRANČARSKI I LJUDSKI ŽIVOT

Kada bi netko mogao sa strane, ili s kojeg drugog planeta, promatrati ovu našu dobru i strpljivu majčicu zemlju, razmišljajući o svim razlikovanjima i oprečnostima među ljudima, imao bi razloga zaključiti, da je kugla zemaljska pozornica vječite svađe, prepirke i osvete, i da na njoj nije moguć, ni između dvojice, prisan, intiman, prijateljski i srdačan odnos.

Zbilja. Religije su intolerantne; političke i kulturne stranke do skrajnosti zagrižljive; a programi su nas sputali i uokvirili. Razne ideologije diktiraju nam nekompromisno vladanje i postupanje; vječito deklamiramo o narodnostima, kao sintezama skupnih i pojedinačnih opreka; svaki je čovjek »opredijeljen«, a u toj svojoj »orijentaciji« uporan do fanatizma. Stalež se staleža stidi; »viša« zanimanja spustila su neprovidan zastor pred onima »nižima«; duševno i tjelesno jači sav je u pozi superiornosti nad onim slabijim. Dodijelili smo se na šefove i sluge i strogo fiksirali distancu, koja između njih mora vladati; opijeni titulama i položajma zaboravljamo na one, koji toga nemaju; bogataš i siromah prezirnim se okom gledaju. Stariji stalno grde mlađe; muškarac i žena nadmudruju se tko je pametniji i zaslužniji; učitelj i učenik dva su različita i neshvatljiva svijeta.

Mogli bismo tako bez konca i kraja nizati sve opreke, koje među ljudima postoje, kao smetnje njihovu dodiru, približavanju i toplom odnosu.

I mjesto da te opreke tupimo, mi ih svakodnevno oštrimo. Mjesto da kultiviramo čovjeka, rješavajući općeljudska pitanja, mi smo udarili u grozno strančarstvo, u uskogrudnost i intolerantnost. I privatni i javni život to će nam potvrditi. Pojedinac na pr. kada traži prijatelja ne čini to na bazi ljudskoj, birajući onoga, čija duhovna svojstva s njegovima harmoniraju, nego tek preko mostova, kao što su *kolega, vršnjak, zemljak, istomišljenik* itd., on pristupa drugome, da se s njim o onoj sitnoj stvari, koja im je zajednička, porazgovori i sporazumije, ostavljajući pri tome potpuno po strani pitanja, koja se njih kao ljudi tiču. A društvo opet nosi i diže na površinu za šefove i upravljače ljude, koji su se istakli kao ideolozi njegova dnevnog i momentanog nazora i poimanja, a sva druga njihova moralna, intelektualna i uopće ljudska svojstva, ne igraju nikakvu ulogu. Publika se je u tolikoj mjeri priviknula na taj dnevni, strančarski i »suvremeni« duh, da njoj smeta, ako, recimo, jedna revija, novina ili koji predavač udari u druge žice. Mislim, da je baš »Hrvatska Prosvjeta« tu skoro objavila, da su joj neki pretplatnici postavili prigovor zbog njezina čisto književnog umjetničkog i općeljudskog stava, a izrazili želju, neka se više bavi bistrenjem i razmatranjem političkih, socijalnih i suvremenih pitanja.

A kako tek jadni književnici, naučenjaci, pjesnici, umjetnici i odgojitelji moraju trpiti, kada im se takvi zahtjevi postavljaju? Oni koji u svome idealizmu i svojoj širokoj duši nose čitavo čovječanstvo, oni čiji je posao upućen na širenje uljudbe, čovječnosti, istine i ljubavi; oni koji hoće, da rješavaju pitanja koja ne će vrijediti samo od danas do sutra, nego za sve ljude, krajeve i sva vremena — oni su danas sputani i vezani u slobodi stva-

ranja, jer se od njih traži da budu moderni i suvremeni. Tako se jedamput traži, da njihovo stvaranje bude *socijalno,* drugi put *seljačko,* treći put *radničko,* četvrti put *građansko,* peti put *nacionalno* itd. Dnevna politika zarobila je nauku i odgoj. U današnjoj Evropi imamo krasnih primjera za to! Nema, veli se, čiste nauke i univerzalne kulture, ima samo rasne i narodne istine. Nema jednoga odgojnoga ideala opće i trajne vrijednosti, prema konkretnom društvenom stanju, treba i odgojne ciljeve mijenjati.

Dalje. Kada ocjenjujemo nekoga čovjeka, uopće smo zaboravili kriterij plemenitosti, inteligencije, kulture i dobrote, pa ga drugima predstavljamo tako, da ističemo kojoj on *grupi, stranci,* i *ideologiji* pripada. A kada hoćemo da dobijemo sliku stanja i vladavine koje države, onda mislimo, da smo se najtočnije informirali, ako doznamo, kakav politički *sistem* tamo vlada. Nama je najvažnije znati, da li tamo vlada *fašizam* ili *demokracija, socijalizam* ili *liberalizam* i mi prema tim *sistemima* sudimo, a kakvi su njihovi *nosioci-ljudi,* za to ne pitamo.

Strančarstvo je zavladalo javnim, političkim i kulturnim životom. Stranke »svoje« ljude hvale i guraju naprijed. Ako su na pr. javnim radnicima i slabija njihova djela, kritika ih hvali, jer glavno je, da je »naš« čovjek. Politička stranka, koja dođe na vlast, vrši čitavu evoluciju u namještenjima, premještajima i unapređenjima, jer danas je na vlasti, treba iskoristiti konjunkturu, dok sutra ne dođe druga stranka, koja će opet učiniti svoje.

U kolikoj je mjeri strančarski duh zavladao, i kako malo i slabo »notiraju« ljudska neobojena i neopredijeljena svojstva, vidi se i po sudbini onih vrijednih, sposobnih i pametnih, ali politički i kulturno neopredijeljenih ljudi. Nitko ih ne nosi, nemaju znaka na prsima da ih protežira, a po prirodi nisu laktaši, i oni propadaju, neopaženi i zaboravljeni. Propadaju, jer samom ljestvicom ljudstva uspona nema, treba još neki strančarski put.

Tako je, eto, čovjek potpuno zaplovio strančarskim vodama, degradirao sebe i svoje ljudsko dostojanstvo, premda je to strančarstvo tako pogrešan, opasan a i nezahvalan posao. Kratkoga je vijeka. Živi od danas do sutra. Nema nikakva uvida u budućnost.

Sjetite se samo sudbine takozvanih političkih, tih non plus ultra, stranačkih ljudi. Danas ih hvale i u zvijezde kuju, da ih već sutra val zaboravi zauvijek odnese. A takva je sudbina i svih ostalih radnika, koji tim strankama i političarima služe. Svu svoju energiju, svoj kapital i svoju egzistenciju utroše u propagandu stranačke ideje, da sutra, kad se promijeni »kurs«, budu prezreni i napušteni. Njihova »orijentacija« danas je poželjna i nacionalno zaslužna, a do dvije tri godine ta ista orijentacija upisivat će im se u neoprostiv grijeh.

A kako je u političkom, tako je isto u književnom, naučnom i umjetničkom pogledu. U valu na pr. seljakovanja napisali smo roman o seljaku promatrajući život na selu kao lijep i uzoran u svakom pogledu, a do nekoliko godina naš roman izgubi svaku književnu vrijednost. Historik je za ljubav nacionalne stvari falsificirao povijest, da buduće generacije budu njegovo djelo stavljale za primjer laži i neobjektivnosti. Slikar nam pod firmom nekih »stilova« i »škola« pruža slike ispod kojih bi trebalo napisati

šta su, šta znače i koga predstavljaju . . . Dok vlada dotični »stil«, vrijedi i slika, kad on postane nemoderan, izgubila je vrijednost i slika.

Čovječanstvo, baš radi toga strančarstva ne ide naprijed, nego natrag. Zanemarili smo i zapustili kult i odgoj čovjeka i to nam se u punoj mjeri osvećuje. Svega imamo, ali velikih ljudi nemamo i zato propadamo. Što će nam idealni socijalni, kulturni i ekonomski sistemi, kada nema čovjeka, koji bi sve to pametno i pravedno ostvario. Čovječanstvo ima fanatičnih nacionalista, gorljivih socijalista i čvrstih vjernika, ali nema ljudi, koji bi širokim pogledima nacionalne suprotnosti izgladili, socijalne nepravde izliječili, a vjerske razlike tolerirali, i zato svi nacionalizmi, socijalizmi i sve religije ostaju ograničene, bez priloga za poboljšanje čitavog ljudstva i čovječanstva.

A velika je, velim, pogreška, velika zabluda takav strančarski život i duh. Na njegovoj bazi nema trajnog i čvrstog kontakta, prijateljstva i napretka među ljudima. Strančarski su odnosi kratkotrajni, nevjerni i nestalni. Iznevjerit će nas ondje, gdje se najmanje budemo nadali, razočarati u najvišem veselju. Strančarstvo je šlager, val i moda, a sudbina ovih poznata nam je.

Tek ljudski odnosi su trajni, vjerni i sigurni. Strančarstvo je slijepo i uskogrudno, ljudski odnos je prožet ljubavlju, širokogrudan je i trajan. Živimo dostojnim čovjeka životom, rješavajmo općeljudska pitanja i onda smo sigurni, da ne će doći vrijeme, kad ćemo se kajati za to i kada ćemo biti nesuvremeni. Čovjek je po svojoj prirodi ipak mnogo bolji, nego li to u strančarskom životu ispada. U svakidašnjem životu imamo mnoštvo primjera za to. Sjetimo se, kada ono sa čovjekom, inače ljutim i dalekim strančarskim suparnikom, srdačno i prijateljski razgovaramo, pa pred našim istomišljenicima, ispričavajući se, govorimo: On jest to i to, ali je fin, dobar i kulturan čovjek . . .Ili ono kada kao nastavnici, Hrvati i katolici, volimo i ljubimo đaka Srbina-pravoslavca ili jevreja, zbog njegove marljivosti i vrsnoće, a našega Hrvata i katolika, zbog nevaljalštine ne volimo ni vidjeti . . . Sva je sreća da je tako i da uporedo sa strančarskom zagriženošću nije išla i ljudska intolerantnost, jer kuda bismo onda došli? Kada čovjek pristupa k drugome kao čovjeku, on je tada u stanju sve one oprečnosti, o kojima je na početku bila riječ, ukloniti i izgladiti. Ljudi različnih narodnosti, vjera, stranaka, staleža, dobi, zanimanja itd., mogu se međusobno odlično slagati, samo kada jedni u drugima gledaju i poštuju čovjeka.

Ljudi su mnogo širi, nego li su to različni programi, stranke i ideologije. Imamo u povijesti bezbroj primjera za to, kako su mnogi ljudi čitav svoj život ostali van stranaka, jer im je u njima bilo tijesno . . . Veliki ljudski život uključuje u sebi programe i ideologije. Već po svome ljudstvu ljudi su nacionalni i socijalni, a znaju biti i religiozniji od religija, kojma prpadaju. Zar jedan Platon, jedan Dostojevski, jedan Tolstoj, nije u svojim djelima razvio ideologiju, koju tek danas neki formuliraju? Zar umjetnička djela Michelangela, Tiziana, Rafaela ili našega Meštrovića ne će biti vječito trajna i vrijedna? A zašto će takva biti? Zato što su umjetnička i ništa više. Zato, što se u tim djelima rješavaju ljudski problemi, koji nemaju prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, nego su trajni i vječni.

*

Ne ispovijedamo besadržajni kosmopolitizam i humanizam. Ne negiramo nacije, stranke i religije. Htjeli smo samo upozoriti na pogubnost pretjeranog strančarstva i podcrtati važnost bavljenja i rješavanja općeljudskih pitanja, jer rješavajući njih, rješavamo eo ipso i one dnevne, stranačke i ideološke. Približujmo čovjeka čovjeku po ljudskim naklonostima, svojstvima i odlikama, jer samo takav odnos uklanja sve umjetno stvorene oprečnosti među ljudima, samo on unapređuje i približuje ljude, društva i narode.

VINKO JABLAN:

JESEN

I.

Jesen je ova, oče, kao dobra mati.
Pođi u polje: usjevi zreli čekaju
kad ćeš im blagoslov dati.

Ti si ih cijelo ljeto natapao znojem.
Oni su zahvalni: naplaćuju ljubav
i umor na čelu tvojem.

O ništa zato, oče, što znoj je kapao
i umorne su ruke katkad klonule.
U mirisu znoja što ih je natapao
polja će donijeti plodove
i u naručje tebi ih dati.

Jesen je ova, oče, kao dobra mati.

II.

Rodila se noćas u dnu žutog luga
i nečujno prošla kroz putove sive.
Tražila je osmjeh i vedroga druga
u tišini dola gdje su naše njive.

Zlatna joj se kosa spustila niz grudi
kad je zaplakala bez utjehe sama.
Ona voli život, a smrt tihu nudi.
Tako se je blago nasmiješila nama.

Njive žude za njom kao cvijet za rosom.
Jablani kraj ceste skrivaju čeznuće
kad će da ih takne svojom zlatnom kosom
i zagrli žudno ko djevica vruće.

Al je prišla blijeda kao trudna žena,
okružena mirom i crninom noći.
Pružila je cjelov. Nestala ko sjena.
Tješila je samo da će opet doći.

STANKO RAC:

ZABORAVLJENO SREDIŠTE

I.

PET SREDNJEVJEKOVNIH GRADOVA ZAGREBAČKE BISKUPIJE

Glavni gradovi zagrebačke crkve bili su smješteni na dvije gore i dva riječna ušća. Geološki sastav tla i voda pogodovali su sasvim naročitim uvjetima njihovoj izgradnji. Zagrebačka i Moslavačka gora bogate su građevnim kamenom, a osobito se potonja odlikuje svojim crvenkasto-sivim granitom. Gotovo u isto vrijeme sazidani su na obadvije gore najtvrđi srednjevjekovni castri zagrebačke biskupije, Medvedgrad i Garić.

Sasvim osebujan značaj vodenih veza određuje položaj Siska i Čazme. Sisak je najstariji hrvatski grad, a osnovali su ga u prvoj polovici trećega hiljadugodišta prije Isusa Kelti ili Gali. Tadanja Segestika pretvorila se kasnije u rimsku Sisciju, dok hrvatski Sisak ne pretstavlja ni jednu trećinu svog dosadanjega života. Najznamenitije razdoblje njegove prošlosti pada u rimsko doba, a obnavlja se za kneza Ljudevita u IX. stoljeću. Za rata Cezarova nasljednika Oktavijana bio je grad opkoljen Kupom kao neki otok s pomoću umjetno iskopanog kanala, pa je rimska vojska naišla na vanredan otpor, osvojivši ga tek poslije tridesetdnevne podsade (35. g. pr. Is.). Kasnije se tu razvila gradska općina po uzoru Rima, u kojoj se nalazilo sjedište provincije i pokrajinskog sabora, glavna uprava panonsko-dalmatinskih rudnika te znamenita kovnica novca, koja je radila više od poldrug stoljeća. U gradu su bile različne institucije i uredbe, obrtnički cehovi, palače, kazališta, kupke, vodovod i ostali uvjeti elegantnog života, koji se u svemu povodio za onim u Rimu. Siscija je bila prvo središte materijalne i duševne kulture na današnjem hrvatskom tlu. Već u prvom vijeku nalazila se u njoj kršćanska biskupija. Najznamenitiji mučenik u doba cara Dioklecijana bio je sisački biskup sv. Kvirin (g. 305.).

Srednjevjekovna stolica zagrebačkih biskupa, Čazma, nalazi se nasuprot Sisku, na sjevernoj strani Moslavačkih brda, u zračnoj udaljenosti od 30 km. Današnje mjesto leži na lijevoj obali Česme, a osnovao ga je oko g. 1227. biskup Stjepan II. Prije tatarske provale bila je Čazma velika varoš, a prostirala se na drugoj obali rijeke, kraj ušća Glogovnice, ili točnije njezina odvojka, koji spaja Glogovnicu s Lonjom i Česmom. Nova ili današnja Čazma nalazi se na brijegu. Kao sjedište kaptola i centar glavnih crkvenih posjeda bila je gotovo stalnim boravištem zagrebačkih biskupa sve do polovice XVI. stoljeća. Zadnji je u njoj stolovao i umro znameniti ban kraljevine Slavonije, biskup Šimun Erdedi (g. 1543.).

Između Čazme, Siska i Zagreba prostire se predjel, koji je u rano doba srednjega vijeka sačinjao samostalnu plemensku županiju, a kasnije biskupsku provinciju sa središtem u gornjem Ivaniću. Poput pravog otoka taj je kraj sa svih strana potpuno okružen vodom Lonje, Glogovnice i Česme.

Njegov brdoviti dio iznosi u promjeru oko deset kilometara, a većim je dijelom pokriven šumom Marčom te obrubljen vinogradima. Na tom otoku *(insula Ivanich)* između tri rijeke dizalo se u Srednjem vijeku pet važnih crkvenih utvrda: Sv. Križ, Gumnik, Marča, slobodna varoš Ivanić i stari Ivanić ili današnji Ivanić Kloštar. Potonje mjesto diže se na najzapadnijem obronku Moslavačke gore, tridesetitri kilometra istočno od Zagreba. U njem se nalaze važne historijske i geografske znamenitosti: negdašnji biskupski dvorac s velikom gotskom crkvom i samostanskom tvrdinjom, zavjetna župna crkva sv. Marije te prvobitno ishodište geografskih koordinata za čitavu Hrvatsku i Slavoniju.

Sve do polovice XVI. vijeka protezala se sfera ivanićkih hodočašća počevši od Drave do Zrinske gore, Gvozda i Dubice, kako svjedoči stari rukopis, koji se čuva u župnom arhivu. Poslije propasti opatije u Topuskom (XIV. stolj.) bilo je u Ivaniću glavno narodno proštenište Hrvata. Još prije tatarske provale (1226.) podigao je tu biskup Stjepan II. prvi ženski samostan u Panonskoj Hrvatskoj. Druga ivanićka crkva dograđena je koncem srednjeg vijeka. Kraj nje se nalazi veliki utvrđeni samostan i masivni, vrlo visoki toranj. S ovog tornja i nedalekog kamenog stupa s metalnim središtem započela su mjerenja naše domovine. Temeljne točke tih mjerenja bila su četiri grada biskupije: Zagreb, Sisak, Čazma i Garić. Pravci, što ih spajaju, čine temeljni geografski četverokut, koji se sav može pregledati s ivanićkog tornja. Njegove su dijagonale slijedeće: Zagreb—Garić 59 km i Sisak—Čazma 31 km. Kraj njihova sjecišta nalazi se mjesto Vojni Križ, negdašnja tvrđica zagrebačkih biskupa, koja se u starijim ispravama spominje kao Sveti Križ, a pripadala je pod Ivaničku župu.

Istraživanjem i mjerenjem prostornih odnosa između opisanih geografskih točaka dolazimo do značajnih zaključaka, tim važnijih, što se upravo u ovom našem četverokutu sijeku najsudbonosniji evropski pravci: Pariz—Carigrad, Rim—Budimpešta i Beč—Split. Još je značajnije, da se ova prostorna raskršća podudaraju s historijskim činjenicama, kojima su obilježeni odnosi i granice najvažnijih evropskih utjecaja.

Četiri opisana grada zagrebačke biskupije stvaraju sa svojim središtem u Ivaniću upravo savršeni matematski sistem, što u sebi krije duboke i sudbonosne račune. U dijagonalama, kutovima i stranicama ovoga četverokuta nalazimo brojke, koje upravo čudesno usklađuju geografiju i povijest u savršenu cjelinu.

II.

ZRAKE ISHODIŠTA

Spomenuli smo, da se sjecište dijagonala Zagreb—Garić i Sisak—Čazma nalazi kraj mjesta Križa, koje je nekad pripadalo pod ivanićku župu, a udaljeno je od gornjeg Ivanića jedanaest kilometara. U blizini samostana nalazi se i drugo mjesto sličnog imena, maleno selo Križci, koje leži upravo na sjecištu pravaca Ivanić—Sisak i Zagreb—Čazma. Prema tome vidimo, da se prvobitno ishodište geografskih koordinata za Hrvatsku i Slavoniju nalazi gotvo u središtu između četiri najznamenitija grada zagrebačke biskupije.

Mjesto Ivanić Kloštar nalazi se na glavnoj državnoj cesti, koja vodi iz Zagreba u Beograd. Na brežuljku, iznad stare aleje divljih kestena diže se ogromna zgrada franjevačkog samostana, negdašnja utvrda biskupa Luke s našom najstarijom gotskom crkvom i vrlo masivnim, sedamdeset metara visokim tornjem. Za vedrih dana mogu se zgrade i toranj vidjeti iz Zagreba. To je temeljna točka, sa koje su započela geografska mjerenja. S istog tornja vrše se i danas kontrolni radovi u vojno-geografske svrhe.

Zrake ovoga ishodišta daju nam vrlo značajne matematske odnose što nam osvjetljuju ili barem utvrđuju mnoge vremenske i prostorne tajne. Najkarakterističnije su upravo one, koje prolaze kroz opisane gradove. Najudaljenije točke predstavljaju Zagreb i Garić. Zagreb je udaljen 33, a Garić 30 km. Kraj oba grada nalaze se stara zavjetna svetišta, posvećena Sv. Mariji. U Remetama kao i u Beloj crkvi pod Garićem bili su već u XII. vijeku samostani Pavlina. Drugi je samostan već gotovo sasvim pretvoren u razvalinu, ali je ipak ucrtan na specijalnoj vojničkoj karti.

Promatramo li oba zavjetna mjesta s ivanićkog tornja, nalazimo, da su Remete priklonjene prema Zagrebu pod istim kutom kao i Bela crkva prema Gariću. Taj kut iznosi sedam stupnjeva i jednak je meridijanskom priklonu grada Siska (7), jedanaestini meridijanskog priklona grada Zagreba (77), ili desetini priklona samih Remeta (70). U radnji »Matematika providnosti« nazvao sam brojku sedam zagrebačkim, a jedanaest ivanićkim intervalom. Njihov umnožak daje nam kut, što ga linija Zagreb—Ivanić čini s meridijanom.

Promatrajući ostale gradove u pramenu središnjih zraka, vidimo da se Garić nalazi na 66., a Čazma na 94. stupnju zapadnog priklona. Upravo u smjeru garićkih razvalina leži Carigrad. Kut, koji stvara sa ivanićkim meridijanom jednak je kutu između pravaca, što spajaju Ivanić sa Zagrebom i Rimom kao i kutu između Siska i srednjevjekovnog moslavačkog svetišta Bele crkve. Sva tri kuta iznose 66 stupnjeva. Rim leži 37 stupnja jugozapadnog priklona. Kut između Rima i Carigrada iznosi 103 stupnja i jednak je komplementu zagrebačkog meridijanskog priklona (37 + 66 + 77 = 180).

Bivše sjedište kaptola i srednjevjekovna stolica zagrebačkih biskupa, Čazma, određena je na poseban način. Temelj njezina odredišta nalazimo u pravcu Ivanić—Bela crkva. Kut između toga pravca i meridijana iznosi 59 stupnjeva, a između moslavačkog prošteništa i Čazme 35 stupnjeva. Ovim kutovima fiksirano je hrvatsko središte iz Rima i Carigrada. Prvi kut čini pravac Ivanić—Rim sa rimskim, a drugi Ivanić—Carigrad sa carigradskim meridijanom.

Glavni srednjevjekovni crkveni gradovi usklađeni su upravo savršeno prema ivanićkoj meridijanskoj crti, koja pada točno na 34° 5' istočno od otoka Ferra, a ulazi u Jadransko more nedaleko Splita, istočnom stranom Kaštelanskog polja, gdje se nekad nalazila kolijevka naše narodne države. Geografski centar gornje Hrvatske leži prema tome na istom meridijanu kao i jedno od najvažnijih historijskih središta, na kojem je zamrlo zapadno rimsko carstvo, a i razvilo se hrvatsko kraljevstvo. Upravo je čudesno, kako se sedam kaštela pokraj istoimenog polja podudara s priklonim kuto-

vima Zagreba, Remeta, Siska i Bele crkve. Još je čudnije, da je stari Rim bio izgrađen na sedam brežuljaka i da upravo u smjeru grada Garića leži gora Balkan sa svojih sedam klanaca, koji vode iz »rimske zemlje« Trakije u Bugarsku (Nadirderbend).

Istraživanjem svih pravaca, što izlaze iz ivanićkog ishodišta, pronašao sam kao najznačajnije slijedeće: Dubrovnik (22), Atena (37), Beograd (73) i Budimpešta (44). Kut između Rima i Beograda iznosi 110 stupnjeva, a između Zagreba i Atene 140 stupnjeva. Meridijanski prikloni Rima i Atene sasvim su jednaki, te svaki iznosi 37°.

Uzevši za temelj mjerenja pravac Ivanić—Garić—Carigrad, dobivamo počevši od zapadne strane slijedeće stupnjeve: Zagreb 11, Rim 77, Sisak 107, Beograd 187 (11 × 17). Gotovo svi spomenuti kutovi djeljivi su s brojkama 7 ili 11, koje imaju osobito značenje, predstavljajući veliku geografsku i historijsku tajnu.

Stari Rim bio je sagrađen na sedam brežuljaka i prostirao se na lijevoj obali Tibera, dok se današnji diže na obadvije strane rijeke, na jedanaest brežuljaka. Tome odgovaraju razlike između rimske i pariske (7) te atenske i pariske paralele (11). Negdašnji gradovi zagrebačke biskupije usklađeni su s istim matematskim vrednotama, a jednako važi i za naše glavne gore i rijeke, kao i za stupnjeve zagrebačke paralele, od kojih svaki iznosi 77.7 km.

Hrvatske rijeke i gore određene su slijedećim kutovima ivanićkoga središta: Mrtvi rimski kanal Kupe i Save stvara sa meridijanom kut od 11 stupnjeva, kako nam jasno dokazuju najoštrije okuke rijeka. Negdašnji otok Siscija protezao se od 4. do 11. stupnja u dužini od dvije rimske milje ili 3 km. Glavno ušće Kupe čini sa ušćem Save u Dunav kut od 73 + 4 = 77 stupnjeva, a sa ušćem Glogovnice u Česmu 99 stupnjeva. Upravo jednaki broj stupnjeva nalazimo između Zagreba i ušća Kupe (103 — 4 = 99). Medvedgrad stvara s mrtvim kanalom Kupe također kut od 99 stupnjeva (110—11), dok garićka Hunka, najviše brdo Moslavačke gore, čini s pravim ušćem Kupe kut od 66 stupnjeva.

III.

RIMSKE MILJE I KONCENTRIČNI KRUGOVI

Poznato je, da su rimske kolonije silno djelovale na kulturni i gospodarski procvat pojedinih provincija. Najviše je tome pridonijela vojska, koja je dobivala stalnu plaću, ali je zato morala raditi. U mirno doba kopali su vojnici kanale, krčili, isušivali močvare, pekli opeke te gradili ceste, mostove i utvrđene tabore. Rimljani su osobitu pažnju posvećivali cestama. Važnost tih cesta uspoređuje prof. Šišić s današnjim željeznicama. One su bile do šest metara široke, i ukrašene brojnim spomen-stupovima u slavu carevu, odnosno miljokazima s točnim podacima udaljenosti. Svaka rimska milja brojila je 1482 m.

Izmjerivši kilometričnu udaljenost najznatnijih gradova Panonije od Ivanića i pretvorivši je u rimske milje, dobivamo slijedeće: Siscia i Andautonia 17, Marsonia, Sopianae, Senia, Tarsatica, Emona 6 × 17, Mursa

8 × 17, Sirmium 11 × 17. Od svih ovih gradova najvažniji su bili prvi i posljednji. U Sirmiumu se nalazilo pokrajinsko sjedište Panoniae Secundae sa carskom palačom, amfiteatrom, tvornicom štitova i različnim institucijama. U istom gradu živjelo se jednako elegantno kao u Rimu, a održavale se i gladijatorske igre.

Geografska udaljenost Siscije od Ivanića iznosi 17 rimskih milja (25.19 km.), a Sirmija od Ivanića 187 ili 17 × 11 rimskih milja. Prva daljina predstavlja temeljnu distancu, kojom su mjerili Rimljani. To je 1/14 od tri ekvatorska stupnja, 1/22 udaljenosti od Rima do Ivanića, ili 1/44 daljine od Ivanića do Carigrada. Razliku od 17 zemaljskih stupnjeva istočne dužine nalazimo između Rima i Carigrada.

Za rimskog vladanja nalazila se u Sisciji glavna uprava svih panonsko-dalmatinskih rudnika, pa je sasvim prirodno, da su se odande započinjala sva terenska mjerenja. Jednako je vjerojatno, da su najpomnije bila ispitana i ustanovljena najbliža moslavačka mjesta Ivanić, Bela crkva i Garić. Ovo nam potvrđuje i sam karakter Moslavačke gore, jedine granitne pragorske formacije u cijeloj Hrvatskoj i Dalmaciji. Premda nije visoka, ona je sa rudarskog stajališta neobično zanimljiva, jer sadrži naše najstarije i najčišće granitno kamenje kao i jedine domaće kristalne nasade, podesne za izradu dragulja.

Neshvatljivo je, kako se geološka istraživanja podudaraju s matematsko-geografskim i povijesnim momentima. U blizini Bele crkve i Garića sijeku se crte Pariz—Carigrad i Rim—Budimpešta, a značajno je, da je upravo taj kraj dao prve slavenske humaniste i mnoge znamenite Hrvate srednjega vijeka.

Uzmemo li Ivanić kao ishodište prostornih udaljenosti, označivši pojedine gradove njihovom distancom u rimskim miljama, dobivamo slijedeće: Zagreb 22, Sisak 17, Rim 22 × 17, Carigrad 44 × 17, Beograd 14 × 17, Ljubljana, Brod 6 × 17. Umnožak Zagreba i Siska određuje Rim, odnosno polovicu udaljenosti Carigrada. Beograd je određen produktom Siska i kuta, što ga čini s Belom crkvom. (17 × 14).

Rimski Singidunum ili današnji Beograd jednako je priklonjen prema Gariću kao i Bela crkva za 7 stupnjeva. Ovo podudaranje u imenu, smjeru i udaljenosti dokazuju nam nesumnjivu vezu s njegovim postankom. Pod garićki samostan pripadali su neki slavonski samostani, tako da se ime Bele crkve pronosilo po čitavoj Slavoniji.

Opišemo li oko ivanićkog središta kružnicu s polumjerom od tri zemaljska stupnja (po 111.3 km) nalazimo na njoj slijedeće gradove: Beograd, Dubrovnik, Veneciju, Beč i Budimpeštu. Razlike od prosječne udaljenosti ne premašuju 50 km.

Drugi krug, opisan s istoga mjesta s polumjerom od pet stupnjeva, pokazuje nam Napulj, Rim München, Prag, Krakov i Sofiju. Treći sa radiusom sedam daje nam Ženevu, Berlin, Varšavu, Bukurešt i Solun. Razlike ne prelaze daljinu od 50 km.

Na četvrtom krugu s polumjerom od deset ekvatorskih stupnjeva nalaze se Atena, Pariz, Amsterdam, Kijev, Odesa i Carigrad. Na petom sa petnaest stupnjeva: Madrid, Moskva i Lenjingrad. Razlike manje od 100 km.

Različne okolnosti nam govore, da je ivanićki geografski stup, obnovljen po vojno-geografskom institutu koncem prošlog stoljeća, bio postavljen već u rimsko vrijeme. Kao najbolji dokaz smatram kapelicu sv. Ane, koja je ucrtana na vojničkoj karti unatoč tome, što je vrlo malena. Ona je udaljena od stupa za 494 m ili 1/3 rimske milje, a nalazi se na 99. stupnju meridijanskog priklona. Pod jednakim kutom, samo na zapadu, ležala je i stara Andautonija ili današnje Šćitarjevo pokraj Zagreba. Oba grada, Sisscija i Andautonija nalazili su se na mjestima, gdje temeljna panonska kružnica s polumjerom od 17 milja presijeca njihovu glavnu vodenu bazu, rijeke Savu.

Međusobni smještaj i odnos udaljenosti ovih kao i ostalih gradova negdašnje Panonije svjedoče nam jasno, da su već Rimljani poznavali koncentrične krugove oko čudotvornog mjesta Ivanića, te upravo radi toga tražili u svojoj Savskoj pokrajini (Savia Ripariensis, Interamnia) središte Evrope.

IV.

PRED IZVOROM TAJNE

Na specijalnoj vojničkoj karti (Ivanić Kloštar u. Moslavina, 1 : 75000) ucrtane su obadvije ivanićke crkve i među njima pravokutnik s praznim križem, gdje se nekad nalazila historijska kapela sv. Roka. Geografski stup nije ucrtan, premda ima na sebi uklesane inicijale M I (Militär-geogr. Institut). Odredivši njegovo mjesto najvećom pažnjom konstruirao se trokut, što ga čini s oba, jednako udaljena zvonika. Stranice tog istokračnog trokuta iznose 494 m ili 1/3 rimske milje, a njegova baza 371 m ili 1/4 milje. Kutovi su mu jedan po 44 i dva po 68 stupnjeva. Metalno, olovno središte u kamenu dokazuje, da je mjera bila precizna i točna.

Osnovu ovoga trokuta određuju dva sveta mjesta: glavno čudotvorno proštenište Hrvata u srednjem vijeku i crkva sv. Ivana Krstitelja pokraj negdašnjeg biskupskog dvorca. Sve do izgradnje Bakačevih kula u Zagrebu, bio je taj dvorac najbolje utvrđeno mjesto zagrebačkih biskupa, kako razabiremo iz detaljnih opisa historičara Tkalčića.

Veza između geometrije i pobožnosti sadrži najveću tajnu. Matematske vrednote opisanog trokuta takve su, da ih bez pretjerivanja možemo nazvati najvećim dokazom o savršenstvu Providnosti.

Umnožak kutova s posvećenom bazom daje nam pet zemaljskih stupnjeva, 1/72 zemljina opsega, ili udaljenost od Ivanića do Carigrada. To je ujedno dvostruka udaljenost od istog mjesta do Rima, ili zračna udaljenost puta, koji su morali provaliti hodočastnici u središte kršćanstva. Produkt baze sa dvostrukim suprotnim kutom, daje nam udaljenost središta biskupije (22 milje ili 32.6 km), a četvrtina većeg, osnovnog kuta daje nam udaljenost do Siska (17 milja ili 25.19 km.

Udaljenost Zagreb—Sisak iznosi 43 km ili točnije 42 km i 600 m te savršeno odgovara sploštenosti zemlje. Za toliko je kraća zemaljska osovina od ekvatorskog promjera. Daljina Zagreb—Ivanić predstavlja 1/1200 a Ivanić—Sisak 1/1600 najvećeg opsega čitave zemlje. Sve tri točke mogle bi se odrediti najvećom točnošću. Razlike prema našim računima u rimskoj

mjeri ne premašuju nekoliko stotina metara. Periferija kružnice sa polumjerom od 17 rimskih milja iznosi oko 160 km te odgovara 1/250 čitavog zemljina opsega.

Osim dviju opisanih crkva i dviju kapela nalazimo u samom središtu mjesta Ivanića još jednu sasvim malenu kapelicu, posvećenu Sv. Mariji, dakle u svemu pet svetišta na neznatnom prostoru od par stotina metara. Ovo nas podsjeća na grad Pečuh (Fünfkirchen), koji je sve do početka XVI. vijeka igrao vrlo važnu ulogu u našoj povijesti. Pod njegovu crkvenu jurisdikciju pripadao je požeški kaptol, a mnogi glasoviti Hrvati stolovali su ondje kao biskupi (Ivan Česmički, Stjepan Brodarić, Antun Vrančić, Ivan Drašković, Ivan Moslavčanin i dr.) U Starom vijeku bio je Pečuh sjedište rimske pokrajine Valerije, a zvao se Sopianae, koje se ime sačuvalo u našem Sopju na Dravi. Ivanićki samostan pripadao je također pod pečujsku provinciju. Promatrajući iz Ivanića, nalazimo Pečuh na 72. stupnju meridijanskog priklona, ili na petini punog kuta.

Brojem pet usklađeno je naše geografsko ishodište s Rimom. Pravac, što spaja samostanski toranj s geografskim stupom čini s meridijanom i paralelom kutove od 55 i 35 stupnjeva. Točno te iste kutove, samo obratno postavljene, nalazimo u Rimu, a određuje ih pravac Ivanića s rimskim meridijanom i tamošnjom paralelom. Centar naših mjerenja i računa određen je prama središtu panonskih kružnica kutovima, koji predstavljaju umnoške brojeva 5, 7 i 11, a to isto vrijedi i za kutove, koji fiksiraju položaj Ivanića u središtu kršćanstva. (35 i 55).

Nema sumnje, da su glavne točke ivanićkih svetišta bile ustanovljene već za rimskog vladanja, dok se u Sisciji nalazila glavna uprava panonsko-dalmatinskih rudnika. Jednako je vjerojatno, da su osnivači pavlinskih samostana u XIII. vijeku, redovnik Iskvirin i njegovi drugovi podigli svoje pobožne domove na nekim tragovima rimske kulture. Međutim, sve da i nisu postojali takvi tragovi, ta bi mjesta čovjeku nametnula sama priroda, a prije svega oblik bregova i mogućnost ljudskog vida. Prva najistaknutija točka Moslavačke gore prema Zagrebu je vinogradsko brdo iznad crkve sv. Ivana Krstitelja (vojnička kota 159), a Remete i Bela crkva leže na južnim obroncima ispod najviših vrhunaca Medvednice i Garjavice, Sljemena i Hunke u udaljenosti od 32 odnosno 27 km. Oba pavlinska samostana, posvećena Sv. Mariji, osnovana su u XIII. stoljeću, a u njihovoj neposrednoj blizini sagrađeni su u isto doba oko g. 1250. najtvrđi srednjevjekovni gradovi gornje Hrvatske, Medvedgrad i Garić. Gradnja, prošlost kao i same razvaline obih castruma povezane su bezbrojnim nitima s čitavom hrvatskom poviješću, a temelji im počivaju na sasvim osebujnoj podlozi. Geognostična priroda njihovih gora odlikuje se plemenitom sadržinom, koja je nesumnjivo utvrđena, a sastoji se u sljemenskom srebru u garićkim kristalima.

ZVONIMIR REMETA:

BILJEŠKA O VANDI

I.

Zatvorila je oči: našla je u sebi jednu neprijatnu misao.

»To je ona!... Ona dolazi!«

Pad crnih pahuljica poticao je pse da laju, i one, koji su se bojali sutona, da pale svijetla.

Planine tada odgovoriše svečanom šutnjom. Vidjela se njihova nježna linija i vrhovi, koji su se odijevali sjenkom. Večer je preletjela preko njih. Još su pogdjegdje ležali, bezbrižno razbacani, odbljesci večernjeg oblaka, a pred Vandom, upravo pred njom na stolu, sjenke jednog drugog svijeta, koji je živio u njoj...

Vanda drži ispružene ruke, i oči u jednoj točki. Odjednom se nagnu kroz prozor.

Ne vidje ništa, ne vidje zapravo ništa. Možda točnije: vidje liniju jednog tijela, linije ruku, i beskrajno lijepu gomilu ukovrčene kose. To je zapravo ništa. Pa ipak to zasjeni u njoj sve, ta slika osta u njoj, stvarnija od svega drugog.

Ona pomisli s mržnjom i kroz stisnute zube:

»Lijepa je!«...

O, da! Lijepa je Marija Lužan!... Na njoj su uvijek prisutne velike oči, i usta, koja se povijaju kao čežnja. U njenim se usnama gotovo vide nagli udari krvi.

Što hoće Vanda? Ne uporeďuje li to ona sada sebe s Marijom Lužan? Ne ugriza li se to zbog toga za usnu? Što hoće ona? Oči su joj sklopljene. Odsutnost svijetla čini joj dobro, upokojava malo njenu misao, ali samo malo, samo malo. Ima misli, koje ulaze i kroz sklopljene oči. Ništa nije moglo spriječiti, da joj se, tko zna već koji put, ne nametne pitanje:

»Zašto je mrzim?«

No to je očito bilo samo čuvstvo, nešto narealno, za čim ne stoje činjenice i razlozi. Ni ona čak nije tako mislila u početku, onda, kad je Marija Lužan došla u njihovu kuću. U to vrijeme bila je ona potrebna zbog jedne tužne bilance: dvije sitne djece, majka bolesna, i onda ona — Vanda. Vanda je doduše imala sedamnaest godina, ali godina anemičnih, punih osjećajnih kriza, bez mnogo životne uvjerljivosti. Da, svakako je Marija bila potrebna!...

Bilo je i prirodno, da baš Marija Lužan dođe. Lice joj je bilo pošteno... A onda, umjela je biti bolničarka, guvernanta, drugarica, služavka, sve... Osim toga ona i nije bila netko, tko se ne pozna.

Pa ipak, ona je sada dolazila, a Vanda je nije voljela.

Ali ne voljeti značilo je biti u sukobu s onim osnovnim ugođajem duše, koja se jutrom krsti i zaziva Boga.

»Trebalo bi odbiti tu misao!... Možda ništa nema! Možda ipak ništa nema!«...

Prođoše dva neobična časa. Tišina stravično pobježe sa stepenica. Vanda se tada diže, da otvori vrata djeci, koja su bučala, s kojima je i Marija bučala....

Maja! Mira! Bože, koliko sjenki u trepavicama! Zar je zaista večer vani?

Vanda zatvori vrata, poče skidati male kaputiće. Onda ode do prozora. Stište ruke kao da se odlučuje. Sve intenzivnije je dodirivala svojim mislima Mariju Lužan.

Eto, to je ona!... Večer je pala i na nju, a ona se glasno smije, kao da nije ništa!... Večer je, kad se svak uvlači u se, jer duša doživljava nešto duboko i veliko... Marija Lužan buči, ona je i sama dijete. Sva je kod djece...

Nitko nije mogao tako, kao Marija Lužan, biti njihovom majkom!

Ipak! Nije li malo prebrzo otišla od njih, kad su legli?... Brže, nego je to majka činila?... Nije li njezin pogled, kojim se od njih opraštala, bio kraći, bez poniranja, mnogo manje pun osjećaja?

No Marija tada umače onim rukama, koje su bile ukrštene protiv nje, koje su mislile protiv nje. Leže. Bila je umorna od šetnje, a malo ju je i glava boljela. Osjećalo se, da korača bunovno kao da pomalo sumnja u stvari, koje su oko nje stajale. Voljela je stoga odmah leći. Prethodno se nasmiješi, pa onda leže.

Vanda je napeto gledala u oca.

Tada se i on nasmiješi...

*

Marija je spavala u sobi do dječije, u koju je, radi mnogih i velikih prozora, svijetlo sto puta dnevno unosilo i opet odnosilo iluzije, u kojoj nije trebalo pozlaćenih okvira, i treperavih tkanja na oknima, pa da bude lijepa. Zašto je ta soba dana njoj, baš ta, koju je svak volio? — Ne, Vanda je nije mrzila radi sobe, ali u onom, što joj je njena misao izbrajala u samotnim monolozima, koje nitko nije čuo, spominjala se i ta soba... Zar se nije trebalo čuvati čovjeka, koji bez uzbuđenja ulazi i spava u sobi, odakle je mrtvac izašao, i gdje su zaostali časovi, koji su njenu majku tištali, gdje je zaostao poneki detalj njena pokreta, njena misao, pa napokon i sve one stvari, s kojima se pokojna Vandina majka bila saživjela?!...

Marija Lužan je ušla u nju kao da nije razumjela ništa od toga, kao da nije ni pomišljala, da bi to moglo nekoga boljeti, da se glasan smijeh ori u sobi, koja je vidjela patnju i smrt;... da se uopće smije u njoj. Kao da je to bilo svejedno, da li u nju ulazi netko tuđi, ili netko svoj!

Divna Marijina kosa suzbila je jedan dragi miris, koji je potjecao iz srca. Nije uopće bio čujan šum Marijinih gležnjeva, ali se Vandi činilo, da ga čuje, da je i suviše glasan, i... stidjela se radi njega. Zašto se baš on morao čuti u toj sobi?... Vanda nije znala, je li to mašta, ili izvježban i osjetljiv sluh, ali ona je to šuštanje čula, ono je dakle postojalo, i ona ga je proklinjala glasom tišim od šapata. To je bila uvreda za one stvari, ispred kojih su nedavno prošle molitve i uzdasi, i ispred kojih je jedna napaćena duša poletjela kao vjetar...

Bila je to uvreda i za Maju i Miru, koje ju, srećom, nisu razmjele, ali i za Vandu, koja ju je i odveć shvaćala. Bila je to konačno uvreda za oca. Vanda mu je to i htjela reći još onda, kad se raspravljalo o sobi, ali otac ju je ismijao:

— Budala! — mislio je on.

Da, tako je on mislio. Kao da on treba u svojoj kući nju pitati, šta da radi! . . . Ako joj nije po volji . . .

Vanda je razumjela.

Da, da, razumjela je . . .

Slegla je ramenima. Ali u noći rukavi od njene košulje i jastuci bili su vlažni od suza, a ujutro njena duša bezmjerno mnogo dalje od Marije Lužan.

Ne, Vanda nije imala ništa protiv nje, da bi joj mogla kazati. Za one tihe nesporazumke, koji bljesnu u misli, ili još češće u osjećaju, ali se ne kazuju, jer se ne mogu kazati, Marija je bez sumnje mogla reći, da su bolesna preosjetljivost. A uostalom zar se dolikovalo, da se s guvernantom isprečava, i zbog toga nad oca nadvija sjenku zlovolje? Ne, nije doista imala ništa protiv Marije, da bi joj mogla kazati . . . Ali zbog neke duboke bojazni, koja ju je smućivala, a koja je dolazila više od neke naslućene sramote, nego od ičeg drugog, počela je, da je uhodi, da ide za njom, da utiče na njene misli svojom nazočnošću, da pogađa njene namjere, i kritikuje sve njene pokrete . . . A možda ju je samo malo toga čuvalo i od Vandinih nokata.

Vanda nije nikad točno znala, što bi trebalo činiti: da pobjeđuje tu svoju misao, ili da pusti, da misao pobjeđuje nju? . . . da plovi u osjećaju, i podliježe udarcima živaca? . . . Ili da bude sve drukčije, sve potpuno drukčije?!

Nije mnogo razmišljala. Samo zato su njene primjedbe Mariji bile sitničave. »Zašto lupa vratima? . . . Jest, zašto lupa? . . . Ne pokazuje li baš tiho zatvaranje vrata odnjegovan duh? . . . O, neka ne govori ništa, nije to samo slučaj, samo prvi put! . . . Ne lupa li ona i kad kopka po ladicama, po ormarima . . . pa čak i kad hoda?«

Iz nerazumljive unutarnje potrebe uživala je u tome, da govori, uljuljkivajući sama sebe svojim glasom više, nego što je stvarno utjecala na Mariju.

— To nije stvar duha, — mislila je Marija — nego nečijih živaca! . . . No možda imate i pravo! . . . Ali zar pravim kakovu štetu?!

Marija nije razumjela, da Vanda ne polazi sa stajališta štete, jer zaista, zar je pravila time kakvu štetu?! . . . Ali to je bilo pitanje osjećanja, pitanje onih raspoloženja, koja se kadikad nađu u čovjeku, a koja bi htjela, da se prema njima podešavaju sve stvari, i svi odnosi.

— Manjka vam naprosto sve! . . . Nemate osjećaja! . . . Osjećanja za tišinu zvuka, za mekoću pokreta, za nježnu misao! . . . A to su pouzdaniji znaci ljepote duha, nego sve ostalo . . .

— Ja ne idem u gimnaziju! . . . odgovarala je Marija ironizirajući Vandu više nego što bi htjela sebe opravdati.

— I ne treba! . . . Znam mnogo seljanki, koje to razumiju! . . .

Velike, prkosne oči stoje pred Vandom, i ona zna, da je to jedan od onih časova, kad se u Mariji bude čudni zapleti, i kad se osjeća, da nešto mora doći i dogoditi se. Tada Marija bježi s jednim prekinutim gestom, s osmijehom, koji nije nađen u srcu, s onim značajnim talasanjem ramena, koje tako jasno odaje misao i osjećaj.

Vanda se smiješi: »Šta vrijedi sva njena ljepota, ako je moja misao nad njom, i mogu joj se osmijehnuti!«

Vanda se smiješi, i ako zna, da se time ne svršava sve.

Otac je znao za sve razgovore u kući. Vanda mu ih nije kazivala. Maja i Mira mu ih nisu mogle kazati. Možda je i otuda kod Vande niknuo onaj plahovit osjećaj odvratnosti prema Mariji, koji ju je trovao. Ne radi toga, što se znala svaka njena misao ili riječ. Ona bi ih i sama kazala ma komu. Ali joj je doista bilo krivo, što se našao netko, da kazuje, i što je to otac uzimao k srcu. Za njega je to bilo pomanjkanje odgoja, znak divljine i surovosti duše.

— Samo smutnju praviš po kući! . . . To umiješ! . . . Za to si stvorena! . . . To je jedini posao za koji si stvorena! . . .

I sve tako. Dugi jedan monolog. Vanda grize usne. Muka, što se samo na nju tako često viče, sažiže joj obraze. Maja i Mira šute. Svi šute. Marija Lužan gledá u oca. Sama ona. Svi drugi oborili su glave. Ona to može. Ona nema stida. Zar se pristojalo, da u takovu času ona istura blijesak svojih očiju, svu njihovu širinu, i da se prikiva pogledom za ona usta, koja su govorila?! . . . Kako je to dopuštao otac, koji je svojoj kćeri, eto, zamjerao svaku sitnicu?! . . . Ili je to možda zapravo Marija Lužan govorila?! . . . Ne otac, nego Marija Lužan?! . . .

Sumnja, jedna nova, otrovna sumnja utapala se u Vandinu misao . . .

*

Onda i Vanda ode leći.

Ta je noć sličila svima noćima. Nije bilo ništa.

Vandin je široki prozor izrezao modri kvadrat u nebu, koji je cijelu noć uzdisao prema njoj. Ona utonu u plavetnilo. Poče lutati. Nešto ju je odnosilo. U svemiru je bila cijelu noć. Kao u bunilu čula je pjev pijetlova, koje je zavaravao odsjaj mnogih meteora. Kao u bunilu čula je šum sličan komešanju krošanja. Učinilo joj se, da je prati govor jednih očiju, od koga je šumjelo njeno srce.

To je možda bio Ivan, a možda i nije.

Ivan Brbor.

II.

Vandin se otac zapletao u spekulacije, odlazio u tvornicu i samo mislio, mislio . . . I kod kuće je samo mislio. Uvijek je bio samo olovka i komad papira, ili niz papira, ili ponekad knjiga, a uvijek i novine. Bio je tako daleko od svih u kući, da se čudio, ako bi čuo Majin plač. Dolazio je kući s jednim nepristupačnim svijetom u sebi, s kojim je vodio beskrajne obračune, prepisku, a ponekad čak i razgovarao kratkim i odsječnim frazama . . . On se navikao, da ne vidi nikoga, da kraj svojih prolazi kao kraj neživih predmeta, koji su uz to još i nezanimljivi . . . Pa i kad bi se od vremena

do vremena obraćao kome, njegova riječ nije grijala. Bili su u njoj hladni, poslovni prizvuci, zbog kojih je Vandina mati toliko patila. Da bi se zbog takva postupka gasio osjećaj u njemu?

Vandina se majka to oduvijek pitala, a sad, kad nje nije bilo, pitala se Vanda.

Marija Lužan je vodila svu ekonomiju. I bolje, i zgodnije, sasvim umjesno. Ona je znala. Ona je to činila i dok je Vandina majka bila živa. Imala je vještinu, da obrazloži, a da ne obrazlaže, a to je bilo vrlo važno za oca, koji je pomalo mrzio riječ i pojam »izdatak«. On se nije mrštio, kad bi ona pristupala. Znao je: ono, što ona traži, treba. Znao je, jer su to govorile njene velike oči, potpuno ispunjene smiješkom, koji se vješao čak i o trepavice, i o obrve, i padao niz obraze. Znao je, jer bi se pred njim uskomešali bogati talasi njene kose, puni mekih i drhtavih sjena. Na Mariju se nije moglo ljutiti. Mogao si je još samo mrziti poput Vande. Mrziti žarko i uvjereno, i toliko, da se pred očima počne topiti ono skladno tijelo, i kosa, i dva oka, i smiješak, pa se uskoro vidi samo jedan maglovit obris linija, i jedna duša, koja nije lijepa.

Marija Lužan je to osjećala. Nije mogla ne vidjeti, da je mnogi Vandini pogledi sumnjiče. Gledala je u Vandu. Ali ona je bila suviše Marija Lužan, a da bi mogla Vandu samo gledati.

— To je nepodnošljivo! . . . Zar sam ja možda lopov? . . . Ako imate što, recite! . . .

Vanda nije imala šta reći, i to je Marija znala. Mogla je samo željeti, željeti čvrsto i strastveno, da Marija ode. S njom je u kući bio grijeh. Vandin grijeh mržnje, i jedan drugi grijeh, koji je dozrijevao, i zbog koga ju je Vanda mrzila . . . Ali reći?! . . .

U takvu času započinjalo bi slabljenje Marijinih živaca, i nastupao onaj čisto ljudski osjećaj usamljenosti i bespomoćnosti pred Vandinom misli, koja je bila jača od njene obrane. Zajecala bi, i to tako toplo i uvjerljivo, da bi Vandu čisto grizla savjest. »Možda ništa nije. Možda ipak ništa nema!«

*

Šta je htio od nje njezin otac?

Vanda priđe.

Otac nije nikad umio razgovarati s njom. On nije znao onaj kućni govor, kojim se jedino mogu posvršavati kućne stvari, govor, koji se spušta do svakidašnjih pojedinosti i događaja, i koji uvjerava svojim prizvucima više, nego izgovorenim riječima. Njenom čekanju, da je upita što, da joj razjasni, zašto je zove, on bi suprotstavio šutnju tako, da bi od tog čekanja i njegov i njezin puls počeli konačno nenormalno titrati, pa je iz tog sklopa uzbuđenosti mogla samo psovka biti izlaz. I danas je bila.

— Ne može to, kako ko hoće! . . . Nigdje to nema! . . . Ni kod njega to nema, dok je on živ! . . . Šta je zapravo njoj?! . . . Otkad joj je majka umrla, potpuno je divlja! . . . Još gore: ona je prosta! . . . Šta ona ima s Marijom Lužan?! . . . Ona zaboravlja, da Marija Lužan nije ovdje služkinja?! Šta ona ima s njom? . . . — On ne osjeća volje, da pobjeđuje u njoj djetinjaste ispade, ali ako se njena misao ne uvjerava o potrebi toga, onda se postavlja pitanje, je li ona normalna! . . . Sa sedamnaest godina i sedam razreda gimnazije to se može znati! . . . Marija Lužan je i starija od nje! . . . Što ona ima konačno protiv Marije Lužan?! . . . Nek iznese! . . . Ali jedamput za uvijek on zabranjuje uhođenje Marije Lužan! . . . Je li razumjela?! . . . Je li dobro razumjela?! . . . Jer on će nekome zavrnuti vratom, tako mu svega! . . .

To je bio uvod.

Po nečem, što se ne vidi, ali se dodiruje rubova pažnje, ona je znala, da je to bio uvod. Donijela je grud punu tjeskobe, i sada stoji tu, a otac ne zna, da joj je teško, i da njeno srce zbog toga lupa, lupa glasno. On ne zna. Šum njegovih riječi zapleo se u nju. On to ne zna. Odjednom je počeo na nju utjecati njegov oštri gest. Ipak, zar je trebalo, da joj baš tako govori?! . . . Zar on ne vidi onu sjenku, koju Marija Lužan vuče za sobom, onu sjenku, koja potječe od crne misli, i koja kvari uzduh?! . . . Zar on ne osjeća, da to vrijeđa njenu majku, i nju, i . . . njega? . . .

Otac se ispriječi. Njegove oči, nevidljive, male, pod gustim plaštem obrva, odjednom sada nikoše, postaše toliko velike, da doskora iščeznu čitavo njegovo lice, čitavo njegovo tijelo, iščeznu prostor sobe i sve stvari, i samo su se te oči vidjele.

Vanda je mislila: »Ako pođe, da me bije, uteći ću!«

Mislila je: »Bože, zašto sam to rekla?!«

Ali se ništa nije dogodilo. Ne, njegova je ruka nije dodirnula.

Samo su one ogromne oči pale na nju istražujući njenu misao. Samo je poslije stanke rekao:

— Beštija! . . .

A onda je još jače, kao da mu se osjećaj komešao, povikao:

— Beštija! . . . Mrcina jedna! . . . Pokvarena mrcina!

Nije poletio na nju. Uvijek je govorio, da se samo zločinci biju i psuju, ali da surove riječi upotrebljava i obrazovan svijet, pošto one nekad izražavaju više, nego stotinu drugih riječi. Njih ne će nikad nestati. Možda će ih uglađenost s vremenom potisnuti među sitni svijet, koji ne misli na ono, što govori, ali će se velike strasti njima uvijek služiti. Govorio je, da se možda njima ništa ne postiže kao ni psovkom, ali se svakako zauzima stav, njima se daje ocjena stvari i zbivanja, i to nedvoumno i odlučno. On je dakle samo u duhu tih nazora mislio o njoj: »Beštija! . . . Mrcina jedna! . . . Pokvarena mrcina!«

Vanda je plakala. Odmah čim se uvreda nje dotakla, zaplakala je.

— Dakako! . . . Sad suze! . . . A u parku se ne plače! . . . U parku se samo stave ruke Ivanu Brboru oko vrata, i, i . . . ne plače se! . . . Samo se pljune na dušu, i misli se, kako ništa nije bilo, jer je Ivan Brbor i nebo i duša i sve! . . . Aâ? . . . Šta gospođica konačno misli? . . . Skot! . . . Djevojčura jedna! . . .

Vanda se nije ni pokušala zaustavljati na onoj nizbrdici, gdje su je gurkale očeve riječi i rječitost njegova gesta. Premda je bilo apsurdno, da se u ovom času užasa sjeća, ipak su joj dolazili na pamet trenuci, koji su živjeli drukčije i ljepše. Pomislila je na Ivana Brbora. Nije bila kriva! Otac joj ga je doveo pred oči, on je stavio njene ruke oko njegova vrata. On joj

je obmanuo vid čarolijom parka, u koji ih je smjestio. Kako je mogla ne htjeti da makar i u sjećanju opet vidi Ivana? Ta, njegov se osmijeh bio zadržao u njenoj kosi, i tu smijao cijelu noć! Njegove su se oči bile na njoj odmorile, i ona ih je budna stražila cijelu noć, da se ne odmaknu! Ne zna otac, šta je Ivan Brbor! Za oca je on samo nekoliko brojeva. 27 godina, 1.000 dinara plaće, 5 braće, neugledan rod. Za Vandu je on bitno drugo. Bio je medium, kroz koji se prepričavao jedan drugi, sretniji svijet, prema kome je svaka njena misao uzdisala. On je bio riječ, iza koje bi se čovjek najradije sklonio. Njegova je riječ bila bajanje, a ne samo neki podatak, neki vulgarni pojam. Njegove su oči — oči, u kojima se čovjek vidi, i u kojima se može uporediti s Marijom Lužan bez bojazni, da će Marija Lužan biti ljepša. Možda je zato Vanda toliko voljela njegove oči. Otac nije mogao znati, što je Ivan Brbor. Nikad nije čuo romon Ivanova duha, i Vanda je sumnjala, da li otac uopće može zamisliti, što je to, kad Ivan Brbor miluje njenu kosu... Istina je: sinoć je opet bila s njim. Bila je u parku. No otac je sigurno nije vidio. On dolazi sa suprotne strane. Možda ju je Marija Lužan uhodila!... Vanda je doduše nije vidjela, kao što nije vidjela ni drugog nikog. Kad je Ivan uz nju, smisao ostavlja osobe i stvari, i ona ih ne gleda. Ali to je sigurno!... Samo je Marija Lužan mogla u dubokoj sjenci drvoreda nazreti nježni gest...

Vanda je plakala. Njezin je plač bio stisnut iza stisnutih zubi, i bezvučan. Tresla se od unutarnjeg jecaja.

— Prestani! — reče joj hladno otac, koga njezin plač nije uvjeravao ni potresao, koga je čak ljutilo, što se taj razgovor, na koji ju je pozvao, svršavao tako bez razgovora, i što su se oni divlji i grubi instinkti oprečnosti i srdžbe uspjeli još jedamput osjetiti u njihovoj krvi.

Ipak on produžuje govor, i ponavlja stalni, nepromjenljivi refren, koji prati svaku njegovu ljutnju. On razabire nenadano, da s Vandom ne zna govoriti, i da se boji pred onom misli, koju joj je htio reći.

Odjednom je tiho. Gledaju se. Stide se...

Stide se, što se zajednički u mislima dotiču onih stvari, o kojima nikad nije pala riječ, i koje bi, tako duboko duševno odvojeni ljudi, najvoljeli izbjeći. Da, možda zbog toga njegove riječi skreću na uvrede...

Vanda sleže ramenima. Siromah otac!

Ipak nije mogla spriječiti suze, da ne govore umjesto nje!... Te uvrede nisu padale samo na nju. Nisu vrijeđale samo nju. One svojim refleksima udaraju jednog odsutnog čovjeka, koji ni ne sluti, da se treba braniti. One jednom odnosu, u kome nije bilo zla, podaju ružan smisao. O, kako je boljelo, što se osjećala nazočnost nepravde, koja se ne može čuti, a da se protiv nje čovjek ne bori pesnicama, štapom, kamenom, ma čim... Riječ nije za to...

Tada Vanda reče:

— Sve je to laž!... Laž! — jer su tako mislile njene misli.

— Što je laž?

Vanda po očevu glasu osjeti, da nije smjela laž nazvati lažju. To je pred njom otac! Ona odgovori na upit:

— To... kako ti govoriš o Ivanu Brboru i... o meni...

— To je laž?... Jesi li sinoć bila u parku?

— Jesam.

— S njim?... U uglu... kraj palmi?

— Jesam.

— Pââ?!... Nijesi li se primicala k njemu, primicala toliko, da je njegovo lice došlo uz tvoje, njegova usta... Šuti!... Pa šta?!... Jedna djevojka se zavlači u mrak!... Razumiješ li to: u mrak?... Znaš li ti uopće, kakove misli i osnove idu po glavi onoga, kome se ti povjeravaš?!

— On je pošten čovjek!...

— Što je to pošten čovjek?!... Koliko ima poštenih ljudi?!... Takvih, kojima su poštene ne samo ruke, nego i oči i misli?!... Ima li takva čovjeka?!

Vanda je znala, da ga ima.

— Ha! ha! ha! ha!... smijao se njezin otac. Dakako!... On je sve!... Odnjegovan, plemenit i lijep!... Njegov je duh dakako pristupačan samo uzvišenim mislima, njegov je govor, jednako kao i njegova šutnja, pun čara... Sve to treba samo vidjeti i čuti izbliza, sasvim izbliza tako, da se na primjer stave ruke oko vrata, i prisloni lice uz lice...

Vanda je pobjegla. Ako ju je zato zvao, onda je već znala sve. Njen razum i njena volja nisu više mogli vladati dubokim potresima, kojima je bila izvrgnuta njena osjetljivost. Nije mogla uzvratiti misao, jer joj se misao nije ni obraćala. Na ironiju nije umjela odgovoriti. Uvreda je pala na njena usta, i zatvorila ih. Osjećala je mržnju. Suze, i uvrede, koje su stajale oko nje, spriječile su, da makar malo svijetla uđe u njezin um, jer tada očito ne bi učinila ono, što je učinila. Duh joj je nenormalno titrao. Čelo je bilo bolno, i sljepoočice napete, a misao samo sjenke, sjenke sjenke... A onda on, pa opet sjenke, sve isprepleteno i uskomešano. Nije nikad bila svijesna, koliko se njegova slika zamrsila u čitavo njeno biće tako, da je ni u času bezumlja nije zaboravljala...

— Marija Lužan!... Da, ona!... Ona ti je rekla!...

Zatim je glasom, kojim se prkosi, dodala:

— Mrzim je unatoč svemu!...

Sve je to rekla s vrata.

Zastala je, i rekla s vrata...

Ima časova, kad se misle čudnovate misli. Osjeća se potreba, da se viče, jer neka gorka riječ udara u sljepoočicama, i jer se unaprijed ruši svaki plemenitiji osjećaj. Ima časova, kad čovjek zaboravlja na onu instinktivnu opreznost pokreta i postupaka, jer se iživljuju baš one misli, koje muče...

Tada se može dogoditi, da provali ridanje, ili da se koraci upute žurno, strahovito žurno po sobama tražeći Mariju Lužan, i da jedno osjećanje ili pomisao — da je čovjek odgurnut u stranu ondje, gdje bi trebalo, da nađe razumijevanje, i da se neprestano spotiče o jednu zajedničku volju, koja je nevidljiva, ali se pouzdano osjeća — pretvori krv u otrov. To se može dogoditi.

Tada ne treba Mariji Lužan objašnjavati, zašto je tražiš. Ona to i sama vidi. Ona se diže sa stolice, na kojoj sjedi, i podrhtava. Gestom prati jednu svoju misao, koja se prividno čudi, što je to Vandi.

— Što mi je? — pita Vanda. Ha! ha! ...

Trenutak.

— Evo šta mi je! ... Evo! ...

I Vandina je šaka, koja se nikad nikog nije dotakla, udarila Mariju u obraz. Čvrsto, svom snagom, usred obraza. Pa jer to nije bilo dosta, jer su se na to s pravom mogle prezrivo osmjehnuti Marijine oči, Vanda joj pristupi, i ujede je ...

A onda se udalji s osjećajem olakšanja. Marijin prezrivi osmijeh imao je sada drugo objašnjenje ...

Bilo je to sve u trenu.

— A sad pođite opet k ocu, i kažite mu! ...

III.

U kući su još uvijek: otac, Vanda i ... Marija Lužan. Nije dakle bio mir smiren sasvim. Marija Lužan je svojom prisutnošću i svojim zastrtim pogledima utjecala na sve.

»Da je mene netko ugrizao, otišla bih smjesta!« — mislila je Vanda. »Zašto ona ne ide?«

No Marija je bila tu. Nije išla.

Možda je čekala, da se nešto razjasni, da se nađe opravdanje za nešto još i njoj samoj nepoznato!

Možda se prema Vandi osjećala tako jakom, da ju je slobodno puštala, da se istrčava!

Svakako Vandu nije mogla uvjeriti, da su njeni pogledi, i kad su zastrti, čisti od grijeha.

Vanda bi noću sjela na rub svoga prozora i osjećala, kako se šapati odbijaju od svodovlja ...

Šapati u neka doba noći! ...

A onda minu koraci, pa tiho ... tiho ...

Mislila je na majku, koju je već svak' zaboravio, i koje se uspomena vrijeđa, a onda bi pritisnula usta jastukom, da jecaj ne izađe, da se ne čuje uzdah, ili da šum suza ne odjekne kroz mrak.

Dovršavalo se proljeće: procvjetale su lijehe kumovske slame, i putovi se izdužili u nedogled. Sa svih je grmova padao hlad, i sunčev je plašt treperio nad ulicama, dok je neuporediva melankolija predvečerja izvodila šetače u polja ... Ostajala je jeka za talasanjem žitâ i miris za pričama ruža ...

Svršavala je škola i otac je želio, da Vanda ode k tetki na more. On je želio, Vanda nije.

Doista, Vanda je bila mršava, u posljednje vrijeme još više, a možda i živci više nisu bili bez defekta. Trebalo je odmoriti i misao i oči, ali ipak, to je otac želio, ona nije ... Možda je trebalo, da bude kažnjena za Mariju Lužan još više, još teže, nego bijesnim vihorom riječi, koje su se na nju prosule, i savršenom hladnoćom, kojom ju je otac poslije susretao ...

Možda ju je trebalo kazniti za Ivana Brbora, za koga je krala časove, i varala pažnju Marije Lužan i oca ...

Vanda iznenadno pogleda Mariju Lužan, no Marijine oči nisu ništa htjele. Nije htio ništa ni njezin pokret, ni ruka, ni nagib glave. Dakle to samo otac hoće, da ona ode k tetki ...

Na Vandu se tada spusti neobičan osjećaj:

»Ako ja imam krivo!?« ...

Da, ako ona ima krivo?! ...

Vanda je mislila: »Možda!« ... i ta se misao odrazi u njenu glasu, koji je nesiguran, koji se ispričava, koji je blag, i koji se dohvata prve stvari, da zapodjene razgovor.

— Marija, ... upitala je Vanda, kad je otac pošao van, — nije li ono napolju Ilda Mrgan?

— Sigurno nije! — mislila je Marija ne mičući se. Ilda je posve poludjela. Od jučer ne izlazi, zaključavaju je. Htjela je ubiti maćehu! ...

— ?! ... Zašto?

— Ne znam. Luda je. Možda bi bila poletjela i na kog drugog u taj čas, da je bio ...

— Lažete, da ne znate! ... To zna sva ulica! ...

Marija sleže ramenima. Ništa se to nje ne tiče.

Ipak se njene oči ustaviše, i vjeđe zadrhtaše nad jednom pomisli ...

Vanda osjeti, kako ne može da govori bez ljutnje.

— Maćeha joj je ubila mater u ocu! — reče Vanda. Zbog toga je poludjela! ... Zbog toga je i ona htjela ubiti! ...

Marija ne odgovori, te Vandine široke zjene ostaše čekajući.

No Marija je dobro razumjela ...

IV.

Kad su se, kao obično za večerom, počele oko stola skupljati po danu zaboravljene misli, razgovor se sveo na ovo:

Vandin je otac upitao, da li se to sutra svršava škola. Marija Lužan je umjesto Vande odgovorila, da jest, a onda se zaustavila na nekim sitnicama iz ulice.

— Šta sada misle s Ildom Mrgan? — upitala je Vanda, ali Marija odrezano reče, da ne zna, čime dade znak, da ne želi s Vandom govoriti u taj čas i o takovoj misli.

Vandi je bilo svejedno.

Otac onda upita ne obraćajući se nikome, da li bi bolje bilo, da piše tetki Aniti, ili da ne piše, nego da je Vanda iznenadi svojim dolaskom.

»Da je umjesto oca majka, ona ne bi žurila tako, da me se otrese!«

Vanda onda glasno reče:

— Zašto nametati tetki brigu oko mene?! .. Možda i sa svojom starošću teško izlazi! ... I onda još ja! .. A ako ona uopće ne želi, da ja dođem?! ...

— Ona će se samo radovati! ...

— A ako ja ne želim, da idem?

— Onda su to živci! ... Ili ... Ivan Brbor! ...

»Kako je prljava stvar čovječja misao!« — pomisli Vanda.

Ugrize se za usnu, da ne bi govorila.

Ali se umjesto njihovih riječi sukobiše njihove misli, pa im se od toga na usnama zadrža gorak prevoj.

Bilo je, kao i svaku večer.

Vanda se diže.

Sjenke su bile prešle iz sutona u noć. Bilo je kasno.

Otac i Vanda se nasmiješiše. U njima su odzvonili neki razgovori. Smutilo ih je grozničavo bulažnjenje krvi, te se nasmiješiše . . .

Sutra je dakle Vandi svršavala škola! . . .

Vanda stisnu zube. Mislila je . . .

Potom ode u svoju sobu i otvori prozor.

Da, neka stoji noćas otvoren!

Bilo joj je tako teško u srcu, da je trebalo, da malo neba uđe u sobu, kako bi ta noć konačno prošla u nepovrat.

Sutra joj je dakle svršavala škola!

Ona leže i pokri se mrakom.

Odjednom joj se učini, da za jednim istim vratima umriješe najprije jedni koraci, pa onda drugi . . . Slušala je . . .

Izašla je pred vrata svoje sobe i slušala.

Ništa.

Vjetar, koji je zasmijavao vrhove drveća, pređe preko krova. To je sjeti na dodir majke. Pipajući vrati se u sobu, da joj umakne, srdeći se, što se užasava od one, za kojom se nije mogla utješiti. Što je to rekla njena majka? Je li uopće što rekla? . . .

Njeno pitanje nije se čulo, jer na njega nitko nije odgovarao.

Ona se vrati na prag. Čula se neka kretnja u tami. Bože! To je njena majka! . . . Koga traži?! . . . Oca?! . . . On ju je zaboravio. Zašto da se obmanjuje još?! . . . Nije ju ni volio, možda ne dovoljno, ali svakako sada ju je bio potpuno zaboravio.

Vanda osjeti smrtnu tugu, što se i prema tome ocu ne rađa u njoj mržnja, nego joj se samo čini, da je otac sasvim običan, običan čovjek, slab unatoč prividnoj surovosti.

Ispod vratnica u sobi Marije Lužan gorio je trak svijetla. I ništa.

Noć je bila budna: lepetalo je lišće na vjetru i žmirkao nebeski svod.

Da su se u taj čas otvorila vrata, dok je osjećaj sažaljenja prema ocu obilazio Vandinim tijelom umjesto krvi, možda bi sve drukčije bilo.

Ali u nju iznenadno uđe jedna druga misao, tužna zbog vjetra.

Ona pogleda na sat: bilo je jedan iza ponoći.

Upita se, zašto stoji tu, ako ništa ne čuje osim udara svoga srca.

Pade joj na um, da je se možda boje . . .

Prošlo je više od pola sata.

Onda se ona opet upita, zašto stoji tu, ako ništa ne čuje. Osjećala se gorko, kao u času, kad se kroz ruševine osjećaja probija očaj.

»Marija je bolesna! . . . Samo se bolestan duh može boriti s dušom pokojnika!«

Ova je misao razbjesni.

»U tom slučaju zašto truje zrak, i oca, i sviju?! . . . U tom slučaju treba da ide! . . . Nek ide! . . . Otac pripada još uvijek majci, a onda i njoj, i Maji, i Miri . . . Šta hoće ona konačno?! . . . Nije li ona samo gu-vernanta? . . . Zar je ne dijeli od njih sve? . . . Cio svijet krvi, težnja, i misli?! . . . Marija nema nikoga. Osim ljepote ona nema naslona ni na šta u životu! . . . Nema imetka! . . . Nema roda! . . . Ima rođaka, ima čak i roditelje, ali sve sa maćuhinskom dušom! . . . Ni roda dakle nema! . . . I onda, to je najniži svijet! . . . Kolika dakle razlika! . . . Pa šta onda hoće ona?!« . . .

Krv joj pronese tijelom mrak jednog tužnog osjećaja.

»Propadaju kao stoka! — pomisli ona. Bez grižnje savjesti! . . . Bez tuge! . . . Sutra će se smiješiti! . . . I sve je isto! . . . Zbog njih ne će nijedan nabor oblaka biti gušći! . . . Samo mati, koja je nekad bila tu, koja je još tu . . .«

Ne dovrši. Slegnu ramenima. To je bila njena misao. Samo joj se usne iskriviše. Ona se povuče u svoju sobu.

Za njom je gorio svijetao trak ispod vratnica Marije Lužan, i žario je po obrazima . . .

Onda ona pomisli, da uđe u sobu Marije Lužan, i kao slučajno zapita, da joj nije zlo, te svijetlo gori.

Ne!

Marija bi joj se narugala. Zašto je se sada sjeća, a inače je svakom misli i pokretom ponižava.

Pomisli zatim, da samo otvori vrata, i pljune. Bez riječi, bez obja-šnjenja, samo otvori vrata i pljune.

I to je odbila. Ipak se ona nije mogla izražavati kao prosti svijet!

Nije učinila ništa. Ni to, ni ma šta drugo. Šta je i mogla učiniti?! . . . Da je i ostvarila po koju svoju misao, šta bi bilo?! . . . Zar bi išta promije-nila na činjenici, da majka nije tu ni kao tijelo, ni kao duh, i da je Marija Lužan ipak mlada, beskrajno lijepa, i da kose, kao što je njena, nema nigdje?! . . . Ipak je možda oca trebalo samo žaliti, samo beskrajno žaliti.

»Treba bježati odavle! . . . Bježati! . . . Bježati! . . .«

No nije se pokretala. Gledala je jednu starinsku sliku na zidu s Kal-varijom i križevima. Čudila se, kako je Njegovo lice ipak bešćutno, una-toč vlastitoj boli zbog probijenih ruku i nogu, i unatoč tuđim bolima, koje je primio na se . . . Možda umjetnik nije umio, ili nije htio možda ništa drugo reći . . .

»Bježati!« . . . ponoviše njene usne, zatim to isto ponovi njena krv u bezbroj otkucaja.

Bila je to jedna od onih nemotiviranih misli, koja bljesne, i odmah je sva naša, kao da smo se odavno srodili s njom.

Svitalo je . . .

*

Vanda je odlazila.

Odlazila je odmah, upravo kako je otac htio, no sada već i sa svo-jim unutarnjim pristankom. Odlazila je u času, koji su joj unaprijed odre-

dili, kako ne bi ni trenutka izgubila od praznika, koji su je na moru čekali ...

Nitko je nije pratio, no mnogo je svijeta bilo dušom s njom. Svojim tihim prolaženjem svako jutro, svaki dan; svojim očima željnim sreće, željnim da budu ljepše od svačijih drugih očiju, ona se već od ranije upila u razgovore ulice, u duše ulice. Postala je dijelom duševnog pejsaža toga svijeta, koji stoji tu okolo, i gleda ...

— Čudno! ... Nije propustila nijedan dan, a da ne ode na grob majci, a sad eto, odlazi! ... Mora da se nešto vrlo ozbiljno dotaklo njena srca! ...

— Svaki dan je blijeđa! ... Kao da ne spava! ... Kao da je misao izjeda! ...

— Govore, da ju je jako potresla nesreća Ilde Mrgan.

— Govore, da je Ivan Brbor počeo šarati ...

— Govore, da joj se otac ženi s Marijom Lužan! ...

Vanda je odlazila laganim koracima, u kojima se osjećala neodlučna misao.

Rekoše:

— Siroče! ... Tetka joj je mrzovoljasta! ...

Vanda je odlazila zureći u svoje prste, zureći u misao, koja je nije ostavljala: »Možda ipak ništa nema! Možda ipak ništa nije!« ...

*

Odmah prvih dana odade Vanda svoju misao.

Pisala je Ivanu:

»Ovdje je svaki trag, trag od tuge. I ako sunca ima svaki dan, ono je teško. Ono budi mnoge stvari, za koje bi bilo bolje da spavaju, da spavaju duboko. Kraj njega ne mogu oči usnuti, niti se odmoriti kosa i pokret. Samo je ovdje moguće razumjeti, zašto deliriju sunca ne odgovara delirij stvari i zemlje, nego u podne sve uzmiče u paničnoj šutnji ...

Razgledam ruševine bez razumijevanja, bez ushita. Vidim svuda samo mnoštvo crnih boja, n eznam zašto. Imam osjećaj, da sam otjerana od kuće. Uvečer, kad se mrači, htjela bih poći majci, kao uvijek. Kad liježem, htjela bih s jednom sretnijom mišlju leći. Ali uvijek sve svršava s čežnjom. U meni uvijek stoji kao ukleta jedna silueta, koja s nadvitom rukom istražuje obzorje. Vidim mnogo toga. Čitam knjige i vidim, da se u njima nalaze mnoge stvari, o kojima i ja mislim ... Ti i Ilda Mrgan izlazite mi stalno pred oči. Ne znam, zašto je Ilda Mrgan ušla u moju krv. Pobojavam se, — kako je to smiješno! — da ne zaspe i moj um, jer i ja mislim se sjećaš samo okrajcima svoje pažnje. Nikad me više iza sna ne budi Tvoja jednake misli kao i ona ... Na Te mislim s tugom. Učinilo mi se, da me misao, kao kad sam bila s Tobom. Učinilo mi se, da je u svijetu sve tako usko povezano. Sve se veže nevidljivim nitima. Da, doista mi se tako učinilo! To, što sam od kuće otišla, i što me više ne podržava čvrstina obiteljskog doma, i u pozadini svake moje radnje nema njegova oslona, kao da i Tebe čini malodušnim. U Tvojim riječima nema žara, ni uvjerenja, ili se to samo meni čini zbog toga, što sam ja sama postala malodušnom ... Osjećam, da sam tužna. Zbog sebe, zbog Tebe, zbog oca ... Uvijek za sobom, oko sebe, posvuda čujem one šapate, koji su me i kod kuće progonili, a koji toliko sliče na glasove Marije Lužan i ...

Da li Marija Lužan izlazi iz kuće, i vide li se osjećaji na njoj?

Tetka mi provlači kroz uši, kako bi trebalo, da se otac ponovno ženi radi Maje i Mire, pa onda dakako i radi mene. Čudna žena! ... Ona ne razumije, da bi trebalo srušiti jednu ogromnu duhovnu nadgradnju, koju su stvorile za dugi niz godina spojene duše, spojene misli, volje i otkucaji srca, pa tek onda izvršiti ono, što ona misli. A može li se to?! ... Može li se zbog jedne fizičke poteškoće u životu pljuvati na dvadesetak godina?!

Tetka me upadno često ispituje o Mariji. Moje su slutnje tako crne. Mislim na majku i plačem ...

Piši mi, šta se govori u gradu. Piši mi, da li itko umije čitati misli Marije Lužan?« ...

*

Vandne ruke venu ... Vanda misli ... Svaki dan su njene misli tužnije, pa je sasvim u skladu s takvim mislima, što sad svaku noć pali kandilo za majku, koju su bezmjerno vrijeđali, i za sebe, da je ne napusti um. Pa ipak nitko nije znao, šta joj je ... Šutjela je. Činilo joj se, da će je prevladati govor, ako progovori, pa prekinuti i onu beskrajno istančanu nit, koja ju je još vezala s očinskom kućom.

Vandine ruke venu, pa tetka misli, da, eto, doista treba i zbog nje, da se ponovno ženi njezin otac ...

*

Jednoga se dana Vanda sjeti nečega, i vrati kući.

Zateče čuđenje u očima Marije Lužan, i upit u očevim. No ona prođe. Opazila je, kako jezivo zjapi u njenu srcu praznina na mjestu, gdje su prije ležale naslage njene djetinje ljubavi prema ocu.

Bila je tuđa kuća, u koju je došla.

Samo su Maja i Mira bile uz nju. Ona ih je čeznutljivo ljubila u kosu. Smjenjivale su se boje na cvijeću, koje je netko donio na njezin stol. To je bila jedna intimna, topla svečanost, kojom ju je pozdravljala njena sobica pri dolasku.

Približavala se večer.

U kući svi pomisliše: »Umorna je, i zato su se sklopile njene oči!«

Marija Lužan, koja je htjela da sjedne s Vandom, i razgovara, prođe mimo, pa čak utiša korake po podu, i naglost svoga disanja. Učini joj se, kako je ona majka jednog velikog djeteta, koje je, eto, došlo, slabo i smućeno. Oko nje se u taj čas okupilo nešto blago i pitomo, neke misli u bijelu ruhu. Ona se nasmiješi. Nije bila u taj čas buduća maćeha, a možda to i nikad nije imala biti osim po imenu. Zašto je Vanda mrzi?

Odjednom Vanda pođe žurno k prozoru.

Marija se trže. Pocrveni, što je zatečena u času promatranja. A onda i ona uđe u Vandinu sobu i pođe k prozoru.

Obima se učinilo, da netko doziva, i da glas plače. Premda je bio ispresijecan, dalek i nenormalno podignut, bio je ipak nježan taj glas, koji je zvao dubokom i neobjašnjivom nježnošću ...

U Vandi svanuše slutnje.

Marija poblijedi. Netremice je gledala Vandu.

— Ildu Mrgan odvode u ludnicu! — reče ona.

Bilo je sasvim slučajno, da su je danas odvodili, baš danas, kad se Vanda vraćala.

Bio je slučaj, da se danas svršavalo nečije strpljenje i da je baš danas postalo jasno, da se s Ildom više ne može. Upropaštavala je sve stvari pljuvanjem. Stvari njoj nisu trebale. Pošto majke nema, sve je izgubilo vrijednost. Nitko nije mogao da se obrani od njena tužnog zavijanja. Više nitko nije smio, da joj prilazi. Već neosjetno pomriješe sve njene misli, i njena se pažnja sve više usredotočavala u jednoj jedinoj točki, na jednoj jedinoj riječi, koju je ona pratila srcem, i krvlju, i suzama:

— Majko! ... Majko! ...

Sada su je odvodili.

Vanda je ćutala. Potom se obrnu, i opet ćutaše. Tek sada pogleda Mariju. Svojim širokim očima zahvati njene oči, usta, cijelu glavu, cijelo tijelo ...

Marija je htjela nešto reći, uostalom samo dvije riječi.

Vanda je svojom šutnjom ušutka. Nije postojala ni riječ, ni činjenica, koja bi je prisilila, da progovori u taj čas.

Dođe stoga kao olakšanje i njoj i Mariji, što u taj čas zvona zazvoniše, i sve stvari upiše u se njihov zvuk ...

*

Vandin je otac sjedio za svojim pisaćim stolom, sâm, i sretan, što Vanda ode ...

Najzad može disati, i može se kretati, a da mu se ne podmeće prijekor ove njegove velike kćeri, tako lijepe i tako osjetljive! ... Najzad se opet odgađao trenutak, kad se ima i njoj objasniti ono, što je svršeno za njene odsutnosti, a što joj je možda i tetka rekla, a možda i nije ... Imalo se već jedamput svršiti s njenim abnormalnim držanjem ... Ako joj je žao majke, i njemu je ... Ali Maji i Miri treba pored majčine uspomene još i živa majka ... Možda ona misli drukčije?! ... U ostalom, zar je ona tu, da joj se polažu računi! ...

I Marija je očito mislila na Vandu gledajući je, kako odlazi, i videći već u misli onaj grob, komu je kao uvijek na znak zvona Vanda hitila. Pomisli, da za ova dva mjeseca nije nitko bio tamo, i da će se sigurno kosnuti Vande to, što je trava izrasla ...

— Zna li ona, da ćemo se vjenčati? ... upita Vandin otac prekidajući je u misli.

— Zna! reče Marija. I prezire nas! ...

Marija tako govori, iako ništa ne zna. Ona kazuje jednu svoju instinktivnu misao.

— Za nju je majka bila sve! ... Čak i kao uspomena! ... Ja sam svojom prisutnošću vrijeđala tu uspomenu, ali ti si joj srušio iluziju braka, očinstvo i sve! ... Možda nas i mrzi! ... Odveć se zagrijava za tu Ildu Mrgan! ...

*

Vanda ide ...

Ona ne ide sama. S njom idu plotovi i put, i nad njenom je glavom misao satkala oreol, pa nad njom šumi sve, i ta misao, i svod nebeski, i vjetar ... U donjim sferama neba vijuga neka izmaglica, koja je bijela unatoč noći, a zvuk zvona udara i goni je. Na njoj se kao na filmskom platnu projicira Vandina misao. Ona ide i gleda ... Njena misao vodi razgovore, i njoj šumi u glavi od toga. Niču stabla iz tmice i prepadaju je ... To je, eto, otac i Marija, oni nešto govore, i ona govori njima, no njezin je glas nesiguran i bojažljiv. Ona je sama u svijetu, uz nju nema nikoga. Otac nije sam, ni Marija nije sama, oni stoje jedno uz drugo, ali ona je sama. Bila je majka nekad, no i ona je sada negdje drugdje, i ona je doista sama, ona, koja je proživjela sedamnaest godina u sivu, i toliko žudila za skokom u vedrinu. Sad je ona tu, i njena se misao, eto, odrazuje i otkriva pred svakim! ... Zašto odlaze oni, koji ne bi trebali otići, i zašto ne može da se bez njih dovrši duša čovjekova? ... I duša i um traže naslon u životu, naslon možda čisto osjećajne prirode, ali ipak naslon. Ivan Brbor to ne može biti. On je nepoznanica. Ne zna se, šta on misli. On možda ima osjećaja, ali ne umije da se uživi u tuđu tugu. On ne naslućuje intimne misli. On može čak i da zaboravi doći na stanicu, i ako ga o dolasku obavještava jedna karta i jedno pismo. Sve to možda nije ništa, ali boli ... Boli, jer se, eto, treba boriti i pobijediti jednu drugu dušu, koja vrluda, tko zna kuda ... A može li to čovjek sam? ... Šta vrijedi, što je otac ostao?! ... Otac je uvijek samo razum, logika, račun, a to nije ono, što u životu podržava. Zar mogu razlozi, premise i silogizmi uvjeriti srce? ... Što vrijedi što se Marija Lužan pokušava uvući u čovjeka poniznim držanjem, plašnjom i pažljivom riječi, kad ona ne može probiti ni one pregrade mržnje, koja se isprriječila prema njoj ... Zar vrijedi takav život, u kome se može pouzdati samo u pejsaž, indiferentan, pa čak i tužan pejsaž?! ...

Vanda je išla i mislila.

Zvuk zvona, koji ju je pratio, utihnu, a onda ponovno zazuji u travi i u živicama.

Ona osluhnu.

Čudno! Ta zvona se njoj obraćaju. Ta zvona, koja su bezbroj puta zvonila, pa i u taj sumrak, sada se njoj obraćaju! ... Mogla se doduše i varati, pa ipak ... taj šapat? ... Nije li to u njima ljudski glas? ... Ili zar možda i zvona zvone lažju kao čovjek kad govori? ... A bezbrojni ljudi, koji ih čuju i vjeruju im?!! ... Ne, nije moguće, da je laž! ...

Zvona! ... Ljudski glas u zvonima! ... To je kao kad se večer obraća toplom riječi, ili kao kad s obronaka dođe nečiji govor. Ili kao kad melodija uspavljuje misli ...

Onda joj se u misli razabra sumnja:

»Da se to mati ne javlja? Mati, koja odavno živi u drugom svijetu, pa se s onim drugim svijetom i javlja u zvonima s crkava?«

Ona požuri noseći poput dragocjenosti tu misao, sve se obzirući za zvucima, koji su počeli zaostajati ...

Kraj nje je šuštala trava i lepetalo lišće u grmlju ritmom zvonâ i njene misli ...

V.

A onda su je našli, pošto je već prošla noć i uminulo svanuće. Našli su je poslije napornog traganja nekoliko kilometara daleko od majčina groba, koji je sada bio uređen i čist. Sjedjela je na željezničkoj pruzi, okrenuta prema istoku u pravcu, kuda su odveli Ildu Mrgan. Sunce, koje ljubi sirote i prosjake, upravo je bilo leglo pred njene noge, i od njegova odbljeska se mutio njezin pogled, umoran od nesna. Ali onima, koji je vidješe tako, učini se, da je to nešto drugo, nešto sasvim drugo, zbog čega nije trebalo, da pred Vandu sada izlaze njezin otac i Marija Lužan. Činilo im se, da je prekratka jedna besnena noć, da se u njoj smiri žar misli, koji joj je odnio dušu. Bilo je očito, da se ona u taj čas potpuno priklonila jednom drugom svijetu, koji je samo ona vidjela, i s kojim je vodila beskrajne pregovore.

Ipak, nitko nije znao ništa sigurno, jer Vanda nije odgovarala na upite. Moglo se dakle, kao i jednom ranije, misliti različito:

— Možda je to zato, što joj se otac hoće da uženi s Marijom Lužan.

— Možda, jer ju je Ivan počeo zaboravljati . . .

— Možda zbog nesreće Ilde Mrgan . . .

ANTE PARČINA:

SUSRET

Zar me, djevojko, ne znaš,
ja sam ti drug planina,
ja sam ti onaj mali
sa očima plavim;
koji uvijek nosi
duboko na dnu,
u srcu, u zjenama:
naš dom pod vrbama,
žubor malog potoka
što se lagano svija,
ja sam ti drug —
veliki drug
grožđa i žita,
djevojko,
ja sam ti drug planina.

Zar me nikako ne znaš?
Istina, ja sam oronuo,
ipak sam onaj mali
što je plašio ptice,
dirao komšiji loze,
pred crkvom zvonio zvonce.
Istina, ja sam oronuo
od teškog, grubog grada
i ne ćeš me stoga poznati,
al' djevojko, samo zaviri:
u mojim plavim zjenama
vidjet ćeš
u njima skriveno:
livade, šume, jaglace,
kućicu malu nad potokom,
vidjet ćeš onog malog
što je plašio ptice,
poznat ćeš djevojko, mene,
poznat ćeš vrlo lako
da sam ti drug planina.

P R E G L E D

Branko Storov

OBILJE MLADOGA LJETA

U sveto božićno vrijeme crkve su pune duša, orgulje su u službi Jaslica, i alti žena poduprti jakim muškaračkim basovima pjevaju Bogu.

»Daj nam Bog zdravlje, k tomu veselje,
Na tom Mladom ljetu svega obilja!«

Pred očima se tih seljaka redaju, kao za kakovo drvce divova, pozlaćeni usjevi, zelenilom politi pašnjaci s velikom dobroćudnošću ugojene stoke, nabiti hambari i velik promet okokućadi.

Tamo i sličnom oko toga smjera prošnja o svemu obilju, što Božićem razdragane seljane nimalo ne priječi da se, na mahove, osjete pastirima, koji su umiješani u pitanje Jasala.

I kada, kasnije, ti ljudi prolaze svojim putovima s izlivom dobrote što im se u oku krijesi, malo koji misli na to, da im je dragi Bog dao i to obilje na tom Mladom ljetu.

POGLEDI PO SVIJETU

NOVA EVROPSKA SITUACIJA NAKON SPORAZUMA U MÜNCHENU

Odlučno držanje Njemačke u sudetskom sporu imalo je za posljedicu da je inicijativom britanskog premijera Chamberlaina i posredovanjem Ducea došlo do konferencije u četvero u Münchenu te sporazuma četiriju evropskih velesila na osnovu kojeg je došlo do revizije češko-njemačkih, poljsko-čeških i mađarsko-čeških granica. Da je do toga došlo, ima više uzroka. Jedan od glavnih je taj da su Njemačka i Italija suhozemno i avijatički daleko bolje spremne za rat negoli zapadne velesile, koje su u svom naoružanju zaostale. Tome pridolazi to da njemački privredni sporazumi s centralno i istočno-evropskim državama čine iluzornom pomorsku blokadu, ako se i ne uzme u obzir enormno nagomilavanje namirnica i ratnih potrepština u Njemačkoj. Ne treba naime zaboraviti da Njemačka i unatoč racioniranju i navodnoj oskudici na namirnicama uvozi u posljednjim godinama više namirnica negoli ranije, pa je jasno da sve te uštede idu u stokove. Drugi među glavnim razlozima bio je pak taj, da je čitav sistem sigurnosti u centralnoj Evropi, bio zamišljen tako da bi Sovjetska Rusija imala da uđe u rat protiv Njemačke i tako odmah izbalansira suhozemnu nadmoćnost Njemačke nad Francuskom. Međutim do te intervencije ne može doći no preko rumunjskog i poljskog teritorija, a te dvije države uslijed brojnih vjekovnih problema, koji ih dijele od Sovjeta i više još od Rusije, ne mogu na to pristati. Tako bi ulazak Rusije u rat automatski osi Rim—Berlin pribavio dva nova i to ne nevažna saveznika. Čim je pak došlo do sporazuma u pitanju njemačkih granica, jasno je bilo da će i obje druge države biti zadovoljene, pa je to doista i smjesta uslijedilo. Doduše mađarsko-slovačka granica povučena je tek na osnovu njemačko-talijanske arbitraže, ali baš to je pokazalo kako je daleko segnula premoć države osi Rim—Berlin na tom evropskom sektoru.

Čehoslovačka je iz tih činjenica povukla odmah nužne konsekvencije. Predsjednik Beneš, koji je bio glavni predstavnik ideološke orijentacije u vanjskoj politici na lijevo, dao je ostavku, a s njim i njegov ministar vanjskih poslova Krofta, dok je taj položaj zauzeo dosadnji ministar kod Kvirinala Chvalkovsky. U jedno je došlo do federacije Slovaka, Čeha i Rusina, pa su tako riješeni nacionalni problemi za koje je republika, pod vodstvom pok. Masaryka i Beneša, trebala 20 godina a da ih nije znala riješiti. Ujedno će Češka izjasnila da želi živjeti u prijateljstvu sa svojim susjedima i da će napustiti savez sa Sovjetima. Na taj način došao je uopće u pitanje čitav sistem sovjetskih paktova i prema tome se postavlja i pitanje preorijentacije zapadnih velevlasti u vanjskoj politici. Ne treba naime zaboraviti, da je veza Francuske sa Sovjetima udaljila od nje napose Poljsku i da je osim toga ideološko opredjeljivanje Francuske, napose u abesinskom pitanju, otjeralo Italiju u naručaj Njemačke te tako u izravnoj uzročnoj vezi prouzročilo i Anschluss i reviziju čehoslovačkih granica.

Ta spoznaja natjerala je i Francusku i Englesku da priznaju abesinsko talijansko car-

stvo i to pošto je Italija simbolički povukla svojih 10.000 dobrovoljaca iz nacionalističke Španije. Ujedno je sporazum od 15. travnja između Engleske i Italije stavljen na snagu 16. studenog 1938. Karakteristično je da je to učinjeno pošto su sva goruća srednjeevropska pitanja likvidirana, u času kada i eventualno razdvajanje obiju velevlasti osi više ne bi imalo nikakva konkretnog značenja.

Međutim Engleska nastoji da finansiranjem rumunjske privrede, kojemu će kako se čini pridonijeti put rumunjskog kralja Karola II. u London, riješi pitanje njemačke privredne penetracije u tu državu, osobito važnu s obzirom na njena nalazišta petroleja. U tom smislu moglo bi se govoriti, da je postavljena izvjesna brana njemačkom prodiranju. Međutim nije baš osobito sigurno da će ona biti čvrsta, ako se uvaži prilično mučni unutarnje-politički položaj u toj državi.

U stvari čini se da sada kroz nekoliko godina nije više toliko na dnevnom redu pitanje granica evropskih država, nego više pitanje unutarnjeg omjera njihovih snaga. Zapadne velevlasti u prvom redu moraju da stvore u svojim narodima svijest nacionalne discipline i svijest, da u vrijeme mira treba stvarati ratni potencijal. To je osobito teško u Francuskoj gdje sitno-buržoaski elementi uopće nisu u stanju da shvate pojam nacionalne discipline i gdje je politička anarhija moda već kroz 60 godina. Bez unutarnjeg preobraženja tih naroda nemoguće je da oni postanu sposobni za stvaranje protivuteže državama osi, a to još osobito ako se uvaži opadanje pučanstva zapadnih velevlasti, naročito u razmjenu s autoritativnim državama.

Svakako se može reći da je ovim sporazumima došlo do hegemonije »vlasti osi« na evropskom kontinentu.

PITANJE KOLONIJA

Međutim kolonijalno pitanje ostaje otvoreno i ono je mnogo osjetljivije nego još možda preostala evropska pitanja. Njemačka naime traži svoje kolonije natrag, a one su kako je poznato djelomice pod francuskim, djelomice pod engleskim, južnoafričkim i australskim mandatom. Prigovori, koji se isprečavaju u javnosti interesiranih zemalja njemačkim zahtjevima, napose su ti, da bi trebalo urođenike upitati hoće li ili ne biti pod njemačkom vlašću. Ta je objekcija prilično čudnovata, jer je veliko pitanje kako bi uopće urođenici na takva pitanja odgovarali i u područjima ostalih država. No budući da su državci njemačkih kolonija najjače države, pojavio se predlog da Njemačka dobije kolonije jedne od malih evropskih kolonijalnih vlasti. Tu su naime tri države: Belgija, Holandija i Portugal. Portugal se od takva zahtjeva brani jednostavnim upozorenjem da po njegovu ustavu nema razlike između državnog teritorija u Evropi i u kolonijama, a Holandija s pravom upozorava da je njena kolonijalna administracija najuzornija na svijetu. Belgija pak sasvim ispravno ukazuje na ogromnu svoju kolonijalnu aktivnost, a i ona i Holandija na činjenicu da ima i demografskih razloga, koji govore za to da one moraju imati kolonijalna carstva s obzirom na svoju prenapučenost.

Vidi se dakle da, iako uglavnom sve vlasti uviđaju da Njemačka mora dobiti kolonije, nitko ne će da pristane da joj izruči područje na kojima je sam interesiran. Usput uostalom spominjemo da se s katoličkog stajališta ne može očekivati nego samo šteta za one misije, koje bi ležale na eventualnom novom kolonijalnom području njemačkom.

RASIZAM I VATIKAN

Sv. Otac je sam rasizam i izričito i implicite ponovno osudio, kao što je rekao i svoje stajalište o totalitarnim pokretima, koji sile svoje pristaše na prihvaćanje kulturnih pogleda suprotnih katolicizmu, osudivši na osobito autoritativan način Action Française. Njemački nacionalsocijalizam nije na to uzeo nikakva obzira u svom razvoju, nego je konsekventnom logikom tražio da se katolička nauka prilagodi njegovu rasizmu, a kada mu to, kako je shvatljivo, nije pošlo za rukom, jer nije uopće bilo izvedivo, počeo je energično uklanjati sve tragove kršćanskog odgoja mladeži. Uklonjena je i javna i privatna konfesionalna škola, ukinut vjeronauk i zavedene su mjere, koje sve više omladinu sprečavaju u urednom vršenju dužnosti pribivanja sv. misi. Sve to, jer tobože katolicizam sadrži neke židovske natruhe i jer kvari tobože u nacionalnom smislu omladinu. Dakako da svaki katolički glas sažaljenja za Židove u Njemačkoj dobiva tu istu interpretaciju, naime saveza židovstva i katolicizma.

Međutim i Italija je uvela poznate rasne zakone i postavila tvrdnju o nevaljanosti braka između osoba različnih rasa. Papa je energično protiv toga protestirao, jer se time vrijeđa lateranski konkordat, a taj je dio onog sporazuma, kojim se riješilo rimsko pitanje. Vjerovati je da će Italija ta pitanja riješiti putem pregovora sa Sv. Stolicom, jer u Italiji ipak ne mogu Sv. Stolici podmetati neke ideološke srodnosti sa židovstvom. Ta nije prošlo još ni 20 godina, otkako je Ernesto Nathan na Porta Pia, komemorirajući XX Settembre, nabacio najteže uvrede na papinstvo. On je doista bio kvalificirani reprezentatnt i Židovstva i Masonstva, ali za to eto Sv. Stolica, u koliko se na štetu Židova vrijeđaju principi Božje dogme ili morala, nesmanjenom energijom ustaje na njihovu obranu.

Čudnovato je da u Evropi dolazi do sukoba na rasnoj bazi u isto vrijeme kada u Aziji stalnim napredovanjem Japanaca u Kini i prema tome približavanju ostvarenja principa »Azija Azijcima« biva postavljen u obratnom smislu rasni problem. Naime, ako doista uspije japansko prodiranje na azijski kontinent, nema mnogo vjerojatnosti da će velika kolonijalna carstva Engleske, Francuske i Holandije u istočnoj Aziji potrajati znatno duže od pada Kine. Postavljanje takvih principa pokazuje da je bila zabluda misliti kako su to činili ideolozi, kojima historija uljuđenog svijeta počinje 1789., kao da su svi raniji principi i predrasude bili samovoljna izmišljotina. Sada se pokazuje da je odviše matematička nivelacija prouzročila da se eto, nakon skoro samo jednog stoljeća, opet pojavljuju, samo mnogo snažniji i u divljem obliku, instinkti autoriteta, umjesto u Monarhu u diktatoru-vođi, nacionalnog ekskluzivizma, umjesto u konfesionalno-staleškom obliku, u rasističkom i konačno umjesto hijerarhije po rođenju hijerarhija po ulozi u vladajućoj stranci. Žalibože i ovo zbivanje, koje se ukazuje kao reakcija na revoluciju od 1789. i opet je revolucionarno te u principijelnoj opreci s katolicizmom. A kraj toga sa svoje strane ni ovi novi pokreti, a ni t. zv. demokracije ne vide kuda srljaju kada dopuštaju da se na Dalekom Istoku stvara lavina, koja ih sve može pokopati.

Na koncu naše kronike možemo spomenuti, da u Americi demokrati, a napose uži Rooseveltovi pristaše, nisu imali povoljne izbore, iako je njegova stranka zadržala većinu u obje kuće narodnog predstavništva, pa se i tu vidi da narod začudo ne će razboritih reforma predsjednikovih, nego voli konservativnu, a možda i reakcionarnu republikansku stranku. Sve to pokazuje, kako nekako francuski politički princip, da ljevica već uslijed principa evolucije uvijek pobjeđuje, više ne stoji.

Cys

LIČNOSTI

† FRANCIS JAMMES

Od nekoliko godina amo, Francis Jammes, pored Valéryja i Claudela najveći suvremeni pjesnik Francuske, eminentni lirik čak i onda kad je pisao romane i drame, uvijek nazočan u svim svojim djelima čitavom svojom neodoljivo privlačljivom ličnošću, pisao je za »Nouvelle Revue Française« stalnu rubriku »Air du Mois« — mjesečna melodija, neke vrsti pjesnička kronika vremena. Pjesnička je postala po Jammesu, jer je inače to bila vrst fejtonističkih sastavaka, no Jammes je tu pratio i velike i male događaje kratkim bilješkama koje nisu bile pjesme, ali su redovno imale karakter najintimnije lirike, dubokog ljudskog proživljavanja.

U broju od lipnja pr. godine, pjesnik je još dosta izdašno pratio događaje, posvećujući bilješku od 1. svibnja nebeskoj Kraljici Svibnja, divnim dodatkom, ili kako on kaže, pjesničkim »odjekom litanija«, u kojemu, valjda posljednji put u svom životu, na svoj nesravnjivi način obuhvata jednim pogledom sliku tihog i mirnog ladanjskog svijeta oko sebe, koji u svojoj skromnoj ljepoti slavi Djevicu. Usred te ljupke idile kršćanskog svijeta, pjesnik se dirljivo sjeća i Verlainea, svoga druga u poeziji, koji pokajnički pruža cvijeće svoga srca na svibanjski oltar.

Međutim 9. svibnja donosi bolnu bilješku o Françoisu Mauriacu »preplašenom srndaću u stilu Grecovu«, kako ga svojim divnim humorom i sjajnom plastikom karakterizira Jammes. Doznavši za Jammesovu bolest, Mauriac je dohrlio njegovoj postelji, vraćajući se sa sprovoda Jean Balde, katoličke spisateljice (Reine d'Arbieux, Arènes brûlantes, Touffe de gui — i mnogi drugi romani njezina su djela, a o knjizi njezinih uspomena bilo je ovdje govora).

10. svibnja: »Boli. Doktori.«

12. svibnja prevoz u bolnicu gdje su ga temeljito röntgenizirali, pri čemu se pjesnik gorko smiješi samome sebi, kako je njegov »bijedni kostur morao obavljati pokrete puzanja kao kakav mladi Sioux-Indijanac«. U pet sati liječnik objavljuje dijagnozu. »To i nije nikakva dijagnoza. To je već davna istina. Meni je 70 godina«.

Značajna je bilješka od 12. svibnja: »Henri Ghéon, koji nije znao da sam bolestan, prispio je ovamo oko dvadeset sati. Igrao je u portalu lurdskom, a igrat će i u Saint-Jean-de-Luzu, pred razdraganim masama, neki od svojih misterija od kojih su nekoji puni istinske veličine. On ne traž' ni slave ni dobitka, nego samo Boga, a to nije uvijek zabavno u pobožnim krugovima.«

18. svibnja donijeli su pjesniku poljskoga cvijeća koje toliko voli, i natopivši ga u vodi, ovlažio je njim svoje umorne vjeđe.

26. svibnja sluša prenos radija s euharistijskog kongresa u Budimpešti koji mu se čini kao divna duga nebeskog Jeruzalema iznad nemirnog i kaotičnog suvremenog svijeta.

Posljednja »kronika« na smrt bolesnog pjesnika izišla je mjesec dana kasnije, u kolovozu. Pod datumom 1. lipnja, pjesnik, svijestan onoga što ga čeka, određuje mjere poslije svoje smrti: nikakvih govora na sprovodu, na grobu neka mu bude običan kamen s imenom, datumima rođenja i smrti, i jedinom oznakom pjesnik (poëte). Ne dopušta da mu se igdje podiže spomenik na javnom mjestu, a poprsje koje se čuva u muzeju u Pauu i u muzeju Luxembourg, može se izložiti jedino u umjetničkim salonima ili u privatnim prostorijama. Izradio ga je Georges-Clément de Swiecenski. U njegovu rodnom mjestu Tournayu smije se postaviti spomen-ploča na kući gdje je rođen, ali sasvim čedna, i jedino u slučaju, ako je postavi samo općinsko vijeće, a ne tko izvan mjesta. Zatim slijede doslovno ovi dirljivi zapisi:

9. lipnja: Primio sam u 7 sati ujutro posljednju pomast koju sam zatražio.

11. lipnja: *Usnuti u Gospodinu.*
Pax Tecum

30. lipnja: Sanjao sam da su neki moji mladi prijatelji u znak žalosti dali posjeći, na početku stare ceste u Orthezu, dva drveta koja su bila osvit zore.

Slijedeći broj ne donosi više ni retka Jammesova. Umjesto toga, na kraju kronike koju je pisao Julien Lanoë, čitamo ovaj lijepi i topli odsjek: »Trpljenje Francisa Jammesa boli svakoga prijatelja Poezije. Svaki se dan njihova misao obraća prema Hasparrenu hoteći osvježiti i utješiti iz daleka velikog pjesnika koji je postao žrtvom bolova. Uvijek je teško zamisliti da je u opasnosti mladost kojega pjesnika. Kad se radi o Jammesu, čini se da bi se čovjek morao nadati nemogućemu. Dao Bog da se i opet digne njegov glas, onako miran i zapovijedan: »*Hodi sa mnom. Ozdravio sam. Znam kraj na ladanju gdje ima drveća, žita, voda, gdje pjevaju jarebice*...« Samo on znati će naći jasne i žarke riječi, da nam protumači geografiju Neba, kojemu trpljenje toliko približava čovjeka. Neka Zečić i Ševa u pratnji cvjetnih djevojaka kojima je pjesnik udahnuo neisporediv život, dođu da ublaže tjeskobu njegova iskušenja, u kojemu sudjelujemo svi s gorčinom i ljubavlju, tako dubokim kao što je radost kojom nas njegovo djelo uvijek ispunja«.

— — — — — — — — — —

Novine su javile da je pjesnik, koji je ove godine navršio sedamdeset godina, preminuo na dan Svih Svetih, u isti dan kada je njegova najmlađa kćerka, u Lyonu, primljena u red bijelih sestara što ga je osnovao kardinal Lavigerie za misije u Africi.

Ecce quomodo moritur justus.

Ljubomir Maraković

OGLEDI

Francis Jammes:

LURDSKI HODOČASNIK

(Kao spomen na preminulog velikog katoličkog pjesnika donosimo u prijevodu završni dio njegova posljednjeg malog romana pod gornjim naslovom).

Lourdes! Uvijek Lourdes! Lourdes svuda! Lurd, koji, poput živoga bića, oživljava svojim duhom čitav taj svoj kraj Bigorre pa zatim, prevaljujući brda i doline i prelazeći mora, više nego Vječni Žid, oživljava najudaljenije zemlje, pobuđuje vjernike Antipoda da grade od stijena male špilje koje će biti mlađe sestre masabielske! Lurd koji prolazi čitavom zemljom, od Groenlanda do Vatrene Zemlje, od Gilbertova otočja do Markiskih otoka.

Najudaljeniji krajevi mogu ne znati za pravoga Boga, mogu ga krivo poznavati ili izobličivati, ali srh prolazi svijetom koji odjednom postane osjetljiv poput sapuničnog mjehura, to je srh Lurda iz kojega sja misterij Djevice koja se pojavila djetetu.

Posvuda po koji katolički misionar naviješta Lurd narodima koje Jean Escuyot i ne pozna pravo osim po čuvenju, po vašarskim slikama, po filmskim žurnalima župskog kinematografa, ili iz sličica Širenja Vjere. Naviješta ga patuljastom, nauljenom i zamumuljenom Eskimu koji lovi morža! Kanađaninu koji u svom čunu od kore srće bujicama i šuteći brazdi jezerima, punima lovine; Indijancu s raznobojnim perjem u kosi koji preko brzica prebacuje mostove od liana; protestantskom pastoru Sjedinjenih Država koji nekim svečanim grčevitim smiješkom prima to što on drži legendom; Meksikancu čija žestina žeđa za mučeničkom krvlju kada njegov misticizam zaluta u suton opijen suviše opojnim mirisom jasmina i čokolade; Karaibljaninu s Antila koji lovi sobove u šumama Gorgave; Kolumbijcu koji silom hoće da odgoji atički med, i u tom uspijeva; Brazilcu koji je sav okovan zlatom, te voli žene, kavu, žestoke cigare, bisere krupne kao lješnik koji pričvršćuje na puceta svoje košulje; Argentincu kojega je žena tako ljupka u svojoj malenoći, i koji ne prezire poezije; namazanom Chilencu koji daje mnoge izjave o svemu i o ničemu; Skandinavcu koji sluša samo svojim očima koje vam odgovaraju ledenim munjama; Englezu, vjerniku Visoke Crkve, koji puši udobno svoju lulu, obučen rutavom elegancijom te dugim koracima, okružen zdravim djevojkama, stupa rajskim poljanama golfa; Španjolcu koji ponosnom upornošću stavlja Našu Gospu Pilarsku nad sva druga svetišta; afričkom Crncu koj' ispod barbarstva i fetišizma skriva dušu koja se, preporođena, pun rosom i plodovima; Sovjetima koje đavao navodi da pljuju Krista; ponosnom i lijepom bramancu koji sluša isusovačke tečajeve teologije; pariji koji trpi u svojoj kolibici sa svojim izgladnjelim psom; bonzu koji, u samotnoj planini, pali tamjan pred molitvenim mlinčićem i udara u gong sazivajući poklonike ugojenih i iskešenih božanstva; Kitajcu koji djecu što ga smetaju daje za hranu svinjama, uživa u lastavičjim gnijezdima, perajama morskog psa, korijenju lotosa, ricinovu ulju, sa slašću preživa u duhu potankosti muka na koje će udariti, kap po kap, širitelje Evanđelja; Oceancu kojemu je tijelo koje se činilo prekriveno cvijećem, sada izgriženo kao mandragora.

Svima tima, a da druge i ne spominjem, otkrila su Djevicu Lurdsku usta male djevojčice koja je govorila po istini, Bernardette.

— — — — — — — — —

Kad je ostavio kapelicu, njegovo je veselo srce bilo puno vedroga neba i više nego ikad osjetio se pjevajući kao hodočasnik davnih vremena, onaj u kojemu ritam tužaljka i misterija oživljuje, te mu je i sam hod, skandiran, kao neka molitva. I dok je sunce poput pokaznice iza brežuljaka slalo nebu svoje posljednje zrake, pjevao je on iz puna grla kitice pučke popijevke što se pjeva za procesije sa svijećama:

Sred te se pećine
Marija javi...

Pa kad bi dovršio jednu kiticu, prihvatio bi se druge iza veličanstvenoga *Gloria Patri* koji se pod nebom svijao kao kakav romanski luk.

Priuštio bi sebi tek po koju minutu šutnje da poveća kitu vrijesa i ivanjčica koje je bio počeo brati kad je izišao iz crkve. I, berući ih na rubu tratine ili na pjeskovitoj čistini polja kojima bi otškrinuo ogradu pa opet pažljivo zatvarao, mislio je na to kako je naučio iz *govora cvijeća* što ga je imala Méniquette, da je vrijes simbol samoće.

A to ga je jako diralo. Često je sebi ponavljao: ja sam stari struk vrijesa, boja mi je vinska kao u njega, a korijenje isto tako mrko i otporno.

Govorio bi sam sebi te stvari koje se inače ne bi usudio nikomu povjeriti. Ali, u dnu svoje duše, bio je sretan radi toga, uspoređujući ujedno i ivanjčice sa suviše krhkom stabljikom, sa bijelim, lijepo izglađenim ovratnikom kao u djevojaka i sa zlatnim srcem Méniquette.

Ah! Kad bi ta bila oslobođena svoje bolesti, kad bi postala velikom, sjajnom, razvijenom djevojčicom, koja bi se udala za kakva lijepa mladića i stisnula uz taj mliječno-bijeli ovratnik malo Bigourdanče, sve bi njegove želje bile ispunjene — život bi mu, činilo mu se, zaronio u jezero blaženstva.

I, snujući o tim stvarima, katkad bi mu oslabio glas, a suze bi mu potekle niz obraz. A dugo, dugo, ušutio je bio posve.

Zaustavio se bio na putu, obasjanom pred suton kao stolnjak sa stola u Emausu, i on je digao tu skromnu rukovet cvijeća prikazujući je Stvoritelju, osjećajući se preplavljen Njegovom slavom.

Bio je to samo vrlo jednostavan čin ljubavi. A noć je padala i, kao da je netko pomilovao umorno čelo neba, skliznula je u dugom lijetu jedna zvijezda.

Pođe nanovo i zapjeva sve do ulaza u selo.

Već je dosegao prve kuće ukraj ceste gdje su nekad topole na najmanji dašak lahora odgovarale dugim šumom.

Loustalot, još za poslom, tukao je svojim čekićem nakovanj koji je pjevao poput jasnog zvona kojega se zvuk prepleće s večernjim Pozdravljenjem. Jean Escuyot skine šešir, prekriži se, izmoli Marijin pozdrav šaljući riječi pravcem Lurda. Kovač nije opazio Jeana Escuyota, jer ga je zasljepljivala vatra kovačnice, sad bijela, sad crvena poput trešnje.

Zatim dođe gostionica Feugère koja je još nosila stari naslov: *»Bijelom konju«.*

Kroz rasvijetljeno staklo opazi gđu Félisson, sitničarku, koja je zamatala nekakvo jelo u nauljeni papir prije nego što, koliko je moguće polaganije, vrati sitni novac kupcu koji možda još nije ni večerao, premda je bilo već blizu devet sati.

Papiga gđice Abadie čekala je, veličanstveno se upevši na svojoj motki, da je unesu u nutrinu apoteke. Galamila je.

Automobil doktora Noguèsa stajao je pred štacunom brijača Sénaca, najvećeg brbljavca na čitavoj zemlji.

Jedan mali dječak nosio je kući velik kruh, te bi se činilo kao da mrav vuče zrno žita.

Jean Escuyot pređe preko poetičnog mosta i baci ljubezan pogled na stijene na koje se rado smještao da baca udicu.

Iziđe na trg. Pred kancelarijom g. Denagiscardea ugleda nekoliko ljudi koji su se rashlađivali, ali im se jedva razabirala tek sjena. On bi ih ipak bio mogao sve imenovati radi stare navike da se okupljaju tako ljeti pred vratima nad kojima je danju blistao natpis poput štita Homerovih junaka. Bila su to gospoda Cazenavette, Pédebidou, Garrère, s bilježnikom.

Stigavši na kraj trga, Jean Escuyot skrene na lijevo prema staroj kući koju je odavna bio stekao i gdje je pružio utočište Méniquetti i njezinoj mami, pomažući ih na stotinu načina. Bez dvojbe su već bile dovršile svoju skromnu večeru. Tek sutra će moći dati siroti bolesnici račiće koji još sve klopoću po kantici, te će ih prirediti s bijelim vinom i mnogo bibera i lovora. S obzirom na kuhanje tih životinjica, što se ne može odgađati, poslat će da se smjesta kupi kod Brondoua boca vina Ozon-Lanespèdea.

Uz njegov stan pripadao je vrt, premda je bio kod njega odijeljen ulicom. Prema dobi godine, tu se moglo diviti crvenim čaškama begonija, modrim paulovnija, i dugim cigarama katalpa. Ti plodovi, u koso upravljeni prema zemlji, činili su se kao krupan, razmaknut pljusak.

Jean Escuyot bio je tek trideset metara od praga kuće pred kojom je razabirao dvije sjene: onu poštenoga psa Mouffetarda i onu jedne djevojčice. Iznajprije je pomislio da je to nećakinja župnika, njegova susjeda. Stajala je milujući psa koji je sjedio pokraj nje. Približi se, ne znajući da li se to njim ne poigrava kakav san. To je dijete bila Méniquette. Prepoznala ga je. Idući mu u susret, stupi nekoliko koraka naprijed, s potpunom lakoćom zdrave djevojčice:

— Ti? reče joj on.

A Méniquette odgovori:

— Dobar večer, Janot.

Tako je od mila nazivala starca.

— Ti? ponovi on.

— Da, ja.

— Šta, ti hodaš?

— Da.

— Ne boli te više?

— Ne, jer sam sanjala.

— Šta si sanjala?

Sanjala sam jučer da bi me trebalo izvaditi iz gipsa, i mama je razrezala povez vrtnim škarama.

(Le Pèlerin de Lourdes, Ed. Nouvelle Revue Française, Gallimard, Paris 1936.)

Prev. Lj. M.

KNJIŽEVNI OBZOR

KRITIKA KAO UMJETNIČKA VRSTA

U »Hrvatskom dnevniku« od 22. listopada 1938., u rubrici »Kulturni pregled«, objavio je g. I. K. (Ivo Kozarčanin?) članak pod naslovom »Kritika na umoru«. U tome članku pisac citira g. Julija Benešića očito odobravajući citat: »Ljudi, koji ne umiju pričati, zamjeraju pripovjedačima, muzikanti, koji ne umiju svirati, prigovaraju gajdašima, — ...« Zatim pisac citira g. Ujevića (zacijelo Tina) ovim citatom: »Kritičar kritikuje pisca, a nije mu dorastao. Nije svršio bolje škole od njega, nije više knjiga pročitao, a umjetničkom problemu uopće nije nikada nikvakve pažnje posvetio. Kritika kritikuje knjigu, a knjiga je veća od nje.« Zatim g. I. K., zacijelo da pokaže svoju suglasnost sa citatima, što ih je sam odabrao piše o kritici i slijedeće retke: »Ljudi koji sami nemaju talenta, mrze one koji ga imaju... Propali pjesnici, koji nisu nikada mogli nikoga zagrijati za svoje pjesme, uče praviti stihove pjesnike, kojima nisu vrijedni ni obrisati prah s obuće, bestidno bacaju književnoj publici pijesak u oči... jer im je u prirodi, da mrze sve ono, što je bolje i vrednije od njih.« »... Ton kojim se neknjiževnici služe protiv književnosti«... »Treba li još drugih dokaza, da su ti ljudi propali književnici, osim jedne jedine njihove kritike? Otrov, intimni jad, jal i jalovost (opet ta tri fatalna i tragična ja, koji se ponavljaju kao neizbježni refren) to je ono, što ih »naprijed kreće«, a ne književnost, s kojom oni nemaju nikakve veze.«

U takvom stilu i takvom duhu pisan je cio ovaj članak. Rekao bih o njem samo jedno: o jednoj veoma ozbiljnoj, delikatnoj i složenoj temi pisao je g. I. K. površno. Problem kritike shvatio je onako kako ga ne bi smio, pa makar i u jednom novinskom članku, prikazati čovjek, koji svakako ima ambicija za ozbiljnost i stručnost. Iako se novinski članci često pišu, da se »istjera« što više redaka i prema tome što veći honorar (koji je često pitanje svagdašnjeg kruha, što valja istinito priznati), ipak o ozbiljnom problemu treba uvijek pisati ozbiljno i osvijetliti ga ne samo s jedne strane, pogotovu ne sa subjektivne strane jednog možda čijom kritikom uvrijeđenog pisca.

Da ne bih stvar duljio poslužit ću se g. Brankom Lazarevićem, svakako čovjekom velike i svjetske kulture. U prvoj knjizi njegovih sabranih djela, u izdanju »Narodne prosvete«, nalazi se na prvome mjestu (odmah nakon uvodnog prikaza piščeva fizionomije kao književnika iz pera g. Slobodana Jovanovića) esej »Stvaralačka kritika«. Književnik g. Branko Lazarević piše tu o kritici i slijedeće:

»Kritika je cio život... Prema tome, osnovni imperativ kritike je njena puna sloboda. Samo slobodna kritika je prava velika kritika; sve druge — one koje su vezane za razne političke, duhovne, socijalne i druge orijentacije — sve druge izazivaju kritiku. Slobodni i pošteni kritičar mora da bude oslobođen svih raznovrsnih pogleda na sve raznovrsne ljudske pojave i, čist kao djevica, sa potpuno otvorenim duhom i dušom da prilazi svim tim pojavama.

»Postavljalo se često pitanje, i njega su najčešće postavljali uvrijeđeni umjetnici od kritičara: da li je kritika umjetničko djelo? Ili još gore: zašto oni koji ne mogu da stvaraju uzimaju na sebe ulogu da sude one koji stvaraju? Ili najgore: ako je djelo jasno, ne treba mu objašnjenje, a ako je nejasno, objašnjenje ne vodi ničemu. Sve su to naopako postavljene teze i, još više, nepametno. Ovako su postavljali pitanja ili uvrijeđeni dobri umjetnici ili, što je najčešći slučaj, mali umjetnici i postavljali su ih ponajviše povodom rđavih kritičara... Mali kritičari su učinili mnogo da se o tome razgovara. Koliko je i koliko njih čiji je sav posao bio da sude o dikciji, da mjere ritam, slikuju slikove, ovjeravaju metafore, pregledavaju mehanizam poetički i na osnovu toga odvajali ljude za raj i pakao!... Balzac i Disraeli su se rđavo pitali i duhovito odgovarali: »Pa napokon, šta su kritičari? Ljudi koji su propali u književnosti i umjetnosti.«... Jedan od najvećih kritičara, nitko manji nego Goethe, nalazio je, da je kritičar stvaralac kao i svaki drugi umjetnik. Anatol France je nalazio, da je »dobar kritičar onaj koji priča o avanturama svoje duše među uzor-djelima« i drugom prilikom rekao je za sebe: »Pričat ću vam o sebi povodom Shakespearea.«

»»Ali umjetnost nikada ne može dati pravila koja čine jednu umjetnost... Pravo pravilo umjetnosti leži u moći čovjeka...«, rekao je Edmund Berck u svome ogledu »O uzvišenom i lijepom«. I tu je središte pitanja i »nerv stvari«. Kritičar ne govori iz umjetnika i umjetnosti, nego i sam umjetnik, iz svoje

umjetničke pirosfere i svoje psiho-estetičke ćelije.... Slabi pjesnici su često svodili kritiku na reproduktivnu umjetnost i obratno, slabi kritičari su često svodili pjesništvo na igre iz poetike i retorike. Svi umjetnici raznim izrazom i drugojačijom tehnikom crpu vodu iz istoga izvora i ispredaju, na raznim tehnikama, svoju žicu iz istoga povjesma prirode. ... I tako pjesnik piše, vajar vaja, muzičar sklada, kritičar kritikuje. Svi oni iz svog materijala i materijala prirode stvaraju. Zašto sada brkati supstance? Zašto da kritičar živi od tuđeg djela, kad je to tvrđenje kao i tvrđenje da vajar živi od mramora a podražava ljudsko tijelo, ili da slikar krade prirodu? U tu zbunjenost dolazi i ono tvrđenje, da slikar treba da piše o slikaru, pjesnik o pjesniku, i tako dalje i za to se uzimaju dobri primjeri (Goethe, Poe, Sheley, Delacroix, Anatol France), ali se samo zaboravlja, da su oni pisali velike kritike zato, što su bili i veliki kritičari, a nikako samo zato što su bili veliki pjesnici, romansijeri i slikari. Kritičari kao Aristotele, Dante, Saint-Beuve, Goethe, Jonson, Mathieu Arnold onoliko su stvaraoci u svojim kritičkim djelima koliko i u ostalim djelima; iz jednostavnog razloga, jer su bili i veliki kritičari, ali ne samo zbog toga što su bili i veliki u drugim izrazima. .... Baš to što nije bio i veliki kritičar i čini, da Hugo nije od onoga zamaha od koga su Dante i Goethe. ... Jer kritika sama po sebi izaziva kritiku. Nju nitko — a najmanje povrijeđeni, kojih uvijek najviše i ima, ako u sredini postoji veliki kritičar —, nju nitko ne voli. Tu se odmah svi pozivaju na Disraelija da su »kritičari ljudi koji nisu uspjeli u književnosti i umjetnosti« i zaboravljaju na ljudsku slabost, da ljudi, uvrijeđeni i u gnjevu ili zlobi daju mnogo manje nego što mogu da dadu (naljućeni na rđavu kritiku Burns i Wordsworth su dali slabe izraze o kritici) i prosto bez griže izbacuju kritiku iz književnosti, nauke i umjetnosti. Umjesto da su bili veliki da dadu, kritikujući ili govoreći o kritici kao Marx i Kant, veliko djelo, oni su preko rđavih savjetodavaca zlobe i ljutnje dali djela ispod svoje stvarne moći i mjere. Ta zabluda o kritici, kod onih na visinama, ne postoji, jer oni ne brkaju nacije i o tome možda ne bi trebalo ni da govorimo ovdje, ali kako u našoj sredini nisu još sasvim ti pojmovi uređeni, nije rđavo to pominjati, iako je dosadno dokazivati jasne stvari. Slabi kritičari i slabi književnici su unijeli tu zabunu i zbog toga trošiti vrijeme i njihove Drine ispravljati suvišno je i nije potrebno...

»U prirodi stvari donekle leži, da se kritičar i umjetnik nalaze u dva protivpoložena tabora koji su neprijateljski položeni. Već sam pojam kritikovanja izaziva umjetnika. .... Čovjek je biće koje ne voli primjedbe. Isticanje naše vrijednosti prijatno nam je i ukoliko to isticanje prelazi u pretjerivanje, utoliko nam je prijatnije. To dotle ide, da čovjek više voli laž o sebi negoli istinu. ... U kritičaru-umjetniku, piscu-umjetniku, vajaru-umjetniku i tako dalje kritičar i umjetnik su u istom planu. Ako veliki umjetnik nije i veliki kritičar, on uopće nije ni velik. Samo kao kritičar umjetnik je mogao da dâ savršeno djelo. Za vrijeme stvaranja umjetnik je neprestano kritikuje i na toj vatri kritike pretvarava svoje gvožđe u svoj čelik, i svoj ugljenik u svoj dijamant. Ta sposobnost vezanja tih dvaju detalnih stanja je rijetka i zato su i savršena djela rijetka... Samo se tako rađa prava istina... I samo tako treba gledati na kritički i umjetnički stav: kao na suradnju, a ne kao na protivpoloženost... Kritičar nije posrednik između umjetnika i publike, ili ako i posreduje, on posreduje na svoj lični način; niti je trgovački putnik koji preporučuje tuđu robu zainteresiranim mušterijama, ili ako je nešto i od toga, on ne vidi ni mušteriju ni proizvođača, već je treći i sastavni faktor ovoga trougla. ... On ima svoj unutrašnji nagon koji hoće da se izrazi i kao pjesnik koji hoće da napiše pjesmu, vajar da vaja vajarstvo, Beethoven da iskladi šestu, i kritičar ne će ništa drugo nego da izrazi svoju kritiku. A taj motiv je kod sviju jedan i isti; razlika je u sredstvima istih sposobnosti. Takve su kritike samostalna djela i one se ne čitaju zbog djela povodom kojih su napisane, nego se čitaju zbog njih samih. Kritika je umjetnost, samostalna umjetnost koja ima svoju filozofiju.«

G. Branko Lazarević piše u tome istome eseju još dosta o kritici, ali uvijek u tome smislu, koji je svakako ispravan. Međutim ovoliko, koliko je ovdje citirano, dovoljno je, da stvar objasni i prikaže u pravom svijetlu.

Poslužio sam se g. Lazarevićem, jer je on baš o postavljenoj temi napisao ovaj sažeti, dokumentirani, kratki, i precizno stilizirani prikaz. U isto vrijeme pokazao je, kako ova naoko jednostavna tema uistinu nije takva, nego izaziva potrebu ozbiljnog razmišljanja i pažljivog izražavanja o sadržaju i biti kritike.

Zlatko Dujmović

LJUDI I POJAVE

EVROPA I EVROPLJANI

U ovoj opširnoj (219 str.) knjizi[1]) obradio je g. grof Carlo Sforza mnoga aktuelna pitanja evropskog okvira u pojedinm kraćim poglavljima. Opisujući pojedine evropske narode i države, g. grof. Sforza ima pretenzija sublimirano iznijeti njihove najbitnije karakteristike, koje onda u neprekidnom nizu treba da daju sliku današnje Evrope, kojoj je posljednji veliki rat tako radikalno izmijenio političku fizionomiju.

Svakako današnja Evropa, štoviše, možemo reći i cijeli svijet, svi narodi i kontinenti osjećaju nestalnost događaja; svuda vrije kao u kotlu, iskre vrcaju i svaki se čas treba bojati da koja ne padne na pogodni objekt, koji bi mogao ubrzo planuti požarom i uvući narode u jedan novi svjetski rat, koji bi se od rata 1914. razlikovao možda samo u većim dimenzijama i stavičnim užasima.

Radi toga i najprosječniji Evropejac rado posiže za djelima, koja raspravljaju suvremena i aktuelna politička pitanja današnjice tražeći u njihovoj tematici čarobni ključ, kojim mu autorova intuitivna snaga otvara vrata raspletu događaja budućnosti. Teška borba za održanje gologa života ne može ni na čas odvratiti takvu čovjeku misli od straha pred neizvjesnom sutrašnjicom.

G. grof Carlo Sforza bio je prije dolaska fašizma na vlast talijanski ministar vanjskih poslova, a djelovao je i u diplomatskoj službi Italije u Parizu, pa na krajnjem istoku, na Krfu i drugdje.

Kao diplomatski predstavnik Italije on je dolazio u dodir s najprominentnijim ličnostima ondašnjega diplomatskog evropskog kora, te je na taj način često bio upućen i u najtajnije probleme tadašnje Evrope.

Dakako, da je kroz vrijeme svoje diplomatske karijere stekao mnogo iskustva i informacija, koji mu i danas i te kako dobro dolaze kao piscu različitih djela političko-kulturnog karaktera. U ovoj se knjizi osjeća poznavanje predmeta, koji autor obrađuje. To je činjenica, koja se ne može zanijekati. I o ponekad dosta nepoznatom za nas predmetu pisac raspravlja na superioran način, pokazujući, ako ništa drugo, a ono stručnost u pojedinim pitanjima. Kako su, međutim, stvari, o kojima g. grof. Sforza raspravlja, često veoma akutelne, to su i njegovi zaključci veoma diskutabilni, te ih a priore ne treba prihvatiti kao jedino rješenje, to više, kad se zna, da autor ove knjige, g. grof Carlo Sforza, ima već unaprijed izrađene ideološke kalupe u koje on meće pojedine stvari i ljude, događaje i pojmove, o kojima govori. Njegovi zaključci čestoput liče čovjeku, koji je prešao muke na Prokrustovoj postelji, te ih kao takve i treba promatrati. Odmah treba istaknuti, da je g. grof smrtni neprijatelj fašizma i hitlerizma. On stoga ne može govoriti objektivno, jer svaki njegov sud o fašizmu i hitlerizmu nosi u sebi žalac mržnje, a to njegove zaključke već unaprijed diskvalificira kao autoritativne i objektivne, te nesamo što ih ne treba primati, već ne treba sebi dopustiti niti sugestije g. grofa Sforze, kojima su ti njegovi jednostrani zaključci nadahnuti.

To, što je g. grof smrtni neprijatelj fašizma i hitlerizma još i ne bi bilo tako strašno, jer konačno svatko može iznijeti svoje naziranje o tome, ali način na koji g. grof govori o tim pojavama, apsolutno demantira svako bolje mišljenje o vrijednosti ovoga djela. Ton toga pisanja sa strane g. grofa Sforze ovu knjigu u mnogočem stavlja u red onih djela, koja nose na sebi pečate zagrižljivosti, te ih stoga ne treba primati suviše ozbiljno.

Djelo, koje nosi tako pretenciozan naslov, »Evropa i Evropljani« (a u originalu čak i »Sinthese de L'Europe«!), moralo bi barem donekle imati objektivan karakter, a ne tako uskogrudan i ličan, da često dobivamo dojam, da je to lično opravdanje autorovo pred evropskim forumom, iako i takvo opravdanje svoga diplomatskog rada ne bi bilo nimalo aktuelno, jer je g. grofa pregazilo vrijeme. G. grof se

[1]) Carlo *Sforza,* Evropa i Evropljani, izd. »Političke biblioteke«, Zagreb 1938.

tako na pr. ograđuje od toga, da su ga fašisti skinuli s vlasti dipl. predstavnika Italije u Parizu, te naglasuje, da je on sam dobrovoljno demisionirao. To je možda istina, ali to nije tako važno.

Kako su sudovi g. grofa često lišeni svake objektivnosti, najbolje govori pasus na str. 153. u poglavlju o Španjolcima. G. grof tu piše: ... »Godine 1936. nisu ni jedan čas ni jednog Španjolca zavarale nacionalističke tirade dalje... Ono je bila brbljarija, upućena Nijemcima i talijanskim faštistima; Španjolci su znali, za što se vodi borba: za povratak Španije u bourbonski XVIII. vijek ili za njen ulazak u niz socijalnih reforma«. U objašnjavanju toga odlomka u petitu ispod teksta piše dalje g. grof: »Njihove (t. j. pobunjenih, kako ih g. grof. naziva, generala, op. pisca ovoga članka) su laži bile uostalom nespretnije, dakle i poštenije, nego laži »konzervativaca« u drugim zemljama. Bili su plaćeni od svih veleposjednika u Španiji, tako od onog vojvode Modina Celi s 400.000 hektara loše obrađivane zemlje, gdje andaluski seljaci žive od žira; njihove brbljarije o »marksizmu« nisu zavarale nikoga; Franco, Mola i Queipo de Llano u drugim zemljama bili bi govorili s varavijom vještinom o »domovini«, o »slobodi«, o »civilizaciji«...

Ovaj sam odlomak citirao, da se čitaoci uvjere, kakva je objektivnost ovoga g. grofa. Upozoriti treba samo na: — Godine 1936. nisu *ni jednog Španjolca* zavarale nacionalističke tirade pobunjenih generala... i t. d. Dakle, kako se vidi, g. grof borbu španjolskih nacionalista za svojom slobodom ispod diktature crvenih nazivlje generalskom pobunom! Treba samo uzeti u ruke kartu Španjolske, da se vidi, kako su španjolski nacionalisti zauzeli već preko polovice svoje zemlje. Kako se ta činjenica slaže s mišljenjem g. grofa, neka sami čitaoci prosude... Ili možda g. grof misli, da u Španjolskoj protiv crvenih ratuju sami generali; jer kad bi bila istinita misao g. grofa, da »tirade pobunjenih generala nisu zavarale(!) ni *jednoga* Španjolca...«, onda bi gg.: Franco, Mola i Queipo de Llano bili zaista generali bez vojske, slični nekim političarima ove zemlje...

Kulminaciju svoje strančarske zagrižljivosti postizava g. grof o istoj temi na str. 156., kad piše: »No jednom će ljudi imati pravo da zapitaju: — Tko je kriv? Tko je htio građanski rat? Nadasve, tko je prije krvave 1936. godine organizirao i naoružao anarhističke pokrete, često naivne, često zločinačke, protiv politike umjerenih agrarnih reforma, koju je htio da pokuša Azaña i koja bi bila donijela Španiji nešto mira? »Konzervativci«, »Katolici«. Tu je g. grof pokazao konačno svoje pravo lice; ovako naprečac i bez ikakvih dokaza pisati klevete na račun španjolskih katolika može zaista samo g. grof Sforza.

Koliko g. grof poznaje dobro povijest, svjedoči i ova rečenica: — .... Moskva zato, jer je Poljska počinila najveću pogrešku u svojem obnovljenom životu, kad je mirovnim ugovorom sa SSSR anektirala šest milijuna Bjelorusa i *Ukrajinaca, koje kobno vuče srce k majci domovini, bila kakva mu drago vladavina u Rusiji«. (str. 161.).* Zaista je ovo unikum svoje vrste: pisati, da Ukrajince srce vuče k majci — Rusiji! Zar g. grofu zaista nisu poznati nadljudski napori Ukrajinaca, koji su se borili za svoju slobodu i protiv Polajaka i protiv Rusa, a još se i sada bore? Ukrajinci su poseban narod, koji ima pravo na svoje samoodređenje i na svoju državu, kao i svaki drugi narod, pa bi to i g. grof morao već jednom upamtiti, a ne jednostavno ih proglasiti — Rusima!

U ovom je slučaju moguće samo dvoje: 1. ili g. grofu nisu poznate borbe Ukrajinaca za slobodu, ili 2. g. grof Sforza jednostavno ignorira te nadljudske napore Ukrajinaca, da dođu do svoje slobode; jedno je i drugo slaba legitimacija ozibljnosti i piščeve objektivnosti.

Da ni nas Hrvate g. grof. Sforza (koji nas je već i sa svojom knjigom o Pašiću uvjerio o velikoj svojoj »ljubavi«...) nije zaboravio dokazuje i ovaj prepotentni sud o odnosima kat. Crkve i ove zemlje: — »Diplomatski vođe katoličke crkve čini se, da nisu bolje nadahnuti nego njihovi svjetovni saveznici, kad s dobrom vjerom, u interesu religije, kako misle, pogoduju nesklonosti hrvatskog svećenstva prama Jugoslaviji i jednoga dijela (g. grof ne će da ga imenuje! op. pisca) čeho-slovačkog svećenstva prama Pragu«. (str. 149).

Pa ni g. Lloyd George nije bolje od nas prošao u ovoj knjizi, za koga g. 66-godišnji grof Sforza piše: — »Lloyd Georgeu je glavna pogreška, što uvijek misli, da je razboritiji od svih svojih sabesjednika«. (str. 177). Ne treba zaboraviti, da je ovdje g. grof Carlo Sforza bio Lloyd Georgeov sabesjednik; a g. Lloyd Gerorge misli, da je razboritiji od g. grofa Carla Sforze — zamislite!

Ovaj neozbiljni odlomak iz poglavlja »Evropljani i kolonije« citirao sam samo radi toga, da se vidi, kakvim se sve tricama g. grof Sforza bavi u ovoj knjizi.

Sama poglavlja ovoga djela po tematici su, treba priznati, zanimljiva, ali g. grof Sforza nije uspio kod većine njih dati jedan zaokruženo esejistički oblik. Ta bi poglavlja morala biti pisana kondenzirano, ali ona to u većini nisu, pa se, osim nekih informacija i manje važnih pojedinosti, uopće ne dobiva dojam, da bi to trebala biti evropska pitanja superiorno analizirana. To su više-manje uspomene jednoga šezdesetgodišnjaka, koje imaju više lični ton, ali ni izdaleka ne predstavljaju ono, što misli njihov autor, da predstavljaju, t. j. »Sinthese de L'Europe«. Naprotiv, dobiva se zaista dojam, da su to ćaskanja ostarjelog diplomata, t. j. čovjeka, koji govori mnogo, a kaže malo; diplomat mora svojim diskutiranjem često dokazivati i posve krive stvari služeći se obilno sofizmima, ali to mora biti izvedeno majstorski i strelovitom brzinom, da se protivnik zaskoči i razoruža. A i to je, uostalom, lakše u usmenom saobraćaju, nego u pismenom. Izgleda, da je i g. grof Carlo Sforza shvatio zadaću ovoga svoga djela s te strane, ali su njegovi dokazi ispali blijedo, a u rečenicama nema pravih i jasnih misli, a i ove, što se u njima nalaze, nisu dovoljno elastične.

Već sam istaknuo, da je g. grof Sforza nesklon nama Hrvatima, ali krajnje nepoznavanje naših prilika ili tendenciozno tumačenje naših odnosa prema Srbima došlo je sa strane g. grofa Sforze do najboljeg izražaja u njegovoj knjizi »Construttori«, u kojoj g. prof. piše za Pašića: — Vidovdanski ustav bio je za Pašića samo privremeni zakon; naviknut da se osjeća snažnim i trajnim, kao što su hrastovi po njegovim rodnim šumama, on se nosio mišlju, a to je više puta i izjavio Hrvatima, da u jednom povoljnijem trenutku pređe na potrebe autonomije.

Čitalac se i nehotice mora zapitati, odakle g. grofu Sforzi tako »duhovite« misli? Pašić će, po gosp. Sforzi, preći na potrebne autonomije u — povoljnijem trenutku. A što g. grof misli o nama Hrvatima i našem odnosu prema Pašiću? Tko je bio taj Pašić nama Hrvatima, da će on preći na potrebne autonomije? Kao da smo mi kakvo crnačko pleme, a Pašić nekakav »kulturträger«! I kao da je to po nas znak osobite milosti, ako bi se bio Pašić udostojao preći na nekakve autonomije! Konačno, tko je bio dao Pašiću legitimaciju suca i arbitra u odnosu prema nama Hrvatima? Odgovor je jasan: sila i diktatura. A g. grof Sforza, koji se toliko zanosi demokracijom i koji tako oštro napada fašizam i hitlerizam, bio se je onda veoma zadovoljio Pašićevim odgovorom, iako je znao, da je i on provodio diktaturu prema nama Hrvatima, samo diktaturu tipa balcanique. Kad se radi o Pašiću i Hrvatima, onda g. grof Sforza malo utiša svoje demokratske osjećaje i zažmiri nad diktaturom, protiv koje se drukčije tako oštro bori... Mi bismo razumjeli tu Janusovu politiku, kad bi g. grof još uvijek bio u diplomatskoj službi, ali ovako...

Predgovor ovoj knjizi napisao je g. dr. Rudolf Maixner, a pogovor sam autor. Knjigu je preveo g. Iso Velikanović, ne baš odviše stilistički i jezički dobro. G. Velikanović, koji je s ruskog izvrsno preveo nekoliko stvari, morao bi malo bolje pripaziti na jezik, a ne pisati: inostranstvo, rizikovati, gospodovala, tiranizuje, genije, imperija, spiskati, policija, pa česta upotreba *da s prezentom* umjesto infinitiva, jer to nisu hrvatski izrazi, niti su to riječi pisane u duhu hrvatskog jezika. Na ove jezične nakarade naročito upozorujemo urednika ove biblioteke, jer je dvanaesti sat, da se ovakovim nagrđivanjem lijepoga hrvatskog jezika stane već jednom na kraj.

Knjiga »Evropa i Evropljani« izišla je u izdanju »Političke biblioteke« (urednik i nakladnik g. Ante Velzek), te opremom veoma lijepa i ukusna, papir je snježno-bijel, a uvez dojmljiv i elegantan. Šteta je tolikog truda i troška bilo utrošiti na ovu knjigu. Na ostale knjige »Polit. Biblioteke« osvrnut ćemo se poslije. *Diogeneš*

DOKUMENTI

BORAC S BIJELIH PLANINA

(Ratne uspomene na pok. Dra. I. Merza)

Mjesto uvoda

Prelistavajući neke moje ratne bilješke, našao sam i nekoliko stranica o pok. Dr. I. Mer-

zu. Pok Merza upoznao sam za vrijeme rata i, mogu reći, bili smo vrlo dobri ratni drugovi, Deset godina prošlo je od njegove smrti, a meni je on i sada pred očima — mršavi i simpatični bosanski kadet — koji je volio uvijek ići svojim putem! Ove bilješke su samo sjećanje na ratnog druga — a možda će one usput i štogod razjasniti. Poslije rata bili smo službom i prostorom udaljeni — a on je bio snažno zahvatio svojim radom u našem narodu. Pratio sam njegov rad, jer sam znao da je on posjedovao čeličnu energiju i dobre namjere; ali moram priznati, kao da nije uvijek imao sreće postaviti sve na pravo mjesto — da se trajno razvije. Možda je ipak i to bio ponekada uzrok, što je on bio tek odgojen Hrvat, a ne rođeni po kućnoj tradiciji. Sve je morao učiti i naučiti, pa dakako da je teško shvatiti u tančine bilo i dušu jednog gonjenog naroda i prema tome i njegove pokrete — uskladiti! Narodu koji je mnogo trpio bilo je nemirno — teško ga je shvatiti i razumjeti, teško ga je psihološki prozrijeti. Neki su mi prijatelji pribavili reviju »Život« od svibnja 1938. gdje se mnogo učenih pisaca i poznavalaca pok. Merza trudilo da ga prikažu u onoj ulozi, koju je on igrao poslije rata u Hrvatskoj, no moram priznati — sve ono što je tamo o njemu pisano ostavilo me hladno. Možda su oni još nešto o njemu htjeli reći — barem mi se tako čini, ali kao da nisu mogli, te su tako propustili napisati i ono što je bilo ipak važno za upoznavanje pok. Merza, naime, kako je on došao i tko ga je odgojio za hrvatski katolički pokret. Jedan je pisac čak smatrao da može i ovo reći: da je pok. Merz došao u Hrvatsku, kada se u ovoj zemlji iskvario pojam i onos prema onoj, kojoj Hrvatska duguje svoju zasebnu fizionomiju — Crkvi! Zbilja je teško čitati te retke, i bilo bi strašno kad bi to bilo tako. O jadna Hrvatska, što ti sve nisu na leđa natovarili! Dà, možda je tko htio za vrijeme t. zv. »katoličke-apoštolske ere« koja nije bila baš katolička, uvesti u Hrvatsku politički crno-žuti katolicizam — jer za opravdane težnje Hrvata takva gospoda nisu imala kršćanske ljubavi — a s druge strane, puštali su da framasonska braća jurišaju na katoličku dušu hrvatskoga naroda pod firmom raznih političkih kombinacija i koalicija. No našlo se još u ovoj zemlji ljudi, koji su bili odani svojoj majci katol. Crkvi i patničkoj Hrvatskoj — pa su znali i tima zlima doskočiti, kako su mogli i koliko se moglo. Od mučeničke serafske Hrvatske pa dalje, istinska je Hrvatska svoju dužnost prema Crkvi vršila i vrši. Pok. Merz došao je kao jedan borac više za tu stvar i svrstao se među naše redove, i Bogu hvala da je tako bilo, jer milost Božja rodila je dosta takvih boraca u ovoj napaćenoj zemlji, a kad ih Hrvatska više ne bi davala — onda je više ne bi ni bilo. Bog bi je zaboravio, a On nju još voli, jer je udarana sa svih strana, pa su je udarali i s one strane odakle ne bi trebalo da je bilo i da bude.

I.

Dosso del Fine 1917 — strašna je zima — visina 2021 m. Jadno je svršila ofenziva nasljednika austrijskog prijestolja Karla — jer ni ta ofeziva nije donijela Austriji ono što je htjela — da pokori Italiju prodorom u talijansku ravnicu. Decimirane dalmatinske i bosanske bataljone prebacili su iz Val Sugana, gdje su uništili drugu talijansku armiju, u predjele vječnog leda i snijega — Monte Zingarella, Monte Zebio — Cima Dodici. Tako je i štab 22. dalmatinskog puka dospio na Dosso del Fine. Nekakav put postoji od Osteria del Termine na asiaškom platou do Dosso del Fine, ali samo do visine od tisuću metara, a zatim se ide kroz snježne tunele, preko gorskih kosa, uvijek u pogibelji od lavina. Kod komande puka zbile su se u to doba velike promjene. Viša je komanda izmjenila starog i dobrog Bečliju pukov. Zechbauera, a poslali su nam dvorskog čovjeka pukovnika Wolfa. Taj Wolf bio je do nedavna vođa austrijskih monarhista, dok nije Hitler i tomu učinio kraj. Taj zlobni i nesposobni dvorski čovjek dobio je komandu puka posredovanjem dvorskih gospođa, a cilj mu je bio unapređenje i odlikovanja preko krvi naših bataljuna. U to vrijeme bio sam na dužnosti kod štaba puka kao spojni oficir — težak mi je bio život, jer sam po čitave dane i noći morao biti u vezi s bataljunima te s višim komandama otraga. Morao sam sve vijesti skupljati i sređivati, te ih dostavljati pukovniku Wolfu. Moj je podzemni zaklon bio ponešto udaljen od zaklona pukovnika Wolfa, pa sam tako mogao nesmetano raditi, osobito po noći, jer bi se taj zlobni dvorski kreten rano uvalio u svoju jazbinu,

a osobito po noći nikako se nije ufao izići van. Znao je da su dalmatinski pješaci ipak dobri strijelci.

Upravo u to doba prebjegli su neki naši ljudi k Talijanima — mi smo već u to doba znali za našu emigraciju. — Dnevno sam u 4 sata popodne već na Monte Salubio primao direktne talijanske obavijesti za štampu preko radija kod naše grupe, a osim toga primao sam štaviše i vijesti sa solunske fronte, kad su ih slali za štampu u London. Sve je te vijesti prenosio talijanski radio, koji je bio u velikoj blizini našeg radija i mi smo ih hvatali. Dvorski kreten Wolf pao je u bjesnilo, kad su opet nekoji naši prebjegli; a budući da sam ja imao i poštu preko sebe, čitao sam izvještaje pukovnika Wolfa, u kojima nas je titulirao samo imenima: veleizdajnici, podlaci, faule Bestien i t. d. Dvorske dame morale su te raporte slati dalje. Strašno se u te dane otezala konačna propast Monarhije. Mi smo bili na paklenim mukama — jer je kod kuće od gladi propadao naš živalj, na fronti su nas slali na najteža mjesta, a svaki sumnjivi pokret značio je smrt. Mi pak, koji smo još iz civila, iz škole, iz obitelji ponijeli smrtnu mržnju na Austriju — mi smo bili razapeti na stotinu muka — a nigdje nismo u to doba još vidjeli jasnijih tragova oslobođenja. Moje je duševno stanje bilo strašno. Prikrivao sam svoju nutrinu kako sam i koliko mogao, a noći, strašne i ledene noći uz čašu ruma s čajem, kratile su časove, jer bi ipak tu i tamo u mom zaklonu našao mjesta koji naš čovjek na časak razgovora i utjehe. Oko štaba puka vrzli su se ponijemčeni češki oficiri i Židovi — potalijančeni naši ljudi iz okolice Trsta, koji su divljački mrzili i samo ime Hrvat — a svi ti uživali su blagodat zaklona kod trena, kancelarije i štaba. Tako se jednog dana početkom 1917. god. najavio kod mene jednog hladnog jutra neki mladi i mršavi kadet-aspirant.

Strogo je vojnički pozdravio u odori bosanskog vojnika s fesom na glavi, a vunenim šalom oko vrata: — Herr Leutnant, Kadett-Aspirant Hans Merz stellt sich gehorsamst zum Befehl vor! — Jedva sam ga pogledao kad sam mu čuo ime i prezime, a u sebi sam promrmljao: opet mi je jedan od njihovih poslan, da mi samo smeta i da me ždere! Baš taj čas javljao se telefon od drugog bataljuna s izvještajem za komandu puka. Telefonist od službe dodao mi je slušalicu i počeli smo pisati pojedinačno slova depeše. Kod drugog bataljuna bio je ađutant neki Kranjac, po zanimanju profesor iz Ljubljane — daleko je bio od nas — još dalje od slavenske ljubavi u koju nisam nikada ni vjerovao, navlastito gledajući takve slavenske tipove crno-žutog patriotizma. Kadet je ostao u stavu mirno, dok sam primao depešu. Skoro sam bio na nj i zaboravio, a kad sam podigao oči, mahnuo sam rukom da uzme stav po volji, te naredio jednom vojniku, neka ga odvede u zaklon za telefoniste do narednika Kudrića i da mu dadu čaj s kruhom. Pročitao sam akt, kojim se dodjeljuje mome vodu taj mršavi kadet Hans Merz, a u aktu je stajalo da je izvanredan skijaš i dobar borac na visokim planinama. — Borac s bijelih planina — ironizirao sam u sebi novog kadeta. — Pa to ćemo i vidjeti! — rekao sam glasnije kad ga je moj vojnik odveo u zaklon k telefonistima! U to doba trebao je puk mnogo dobrih skijaša kod odjela za vezu, jer lavine su često kidale telefonske uređaje, a onda su vijesti morali prenositi skijaši.

Novom kadetu-aspirantu nisam htio pripuštiti, da dobiva hranu u oficirskoj menaži — jer sam mislio da nije naš, da je jedan od »njihovih«, a htio sam biti dosljedan — kad sam god mogao. Dnevno se morao kadet rano ujutro javljati kod mene na raport — davao sam mu teške skijaške zadaće — ali on ih je uvijek u redu riješio, pokazao se »stramm« što bi se reklo u žargonu vojnog reglementa i zbilja pravi borac s bijelih planina. Naloge bi izvršio pedantno, ali upravo uslužno i bez protesta, tako da me je počeo sve više zanimati i postajati mi simpatičan. Bio je mršav, »šlank« što bi se danas reklo — imao je prilično dug vrat, duga, uska i plitka prsa — gipke zglobove i nježnu kožu, a vrlo malo masti na sebi — nježno razvijenu muskulaturu. Po vanjštini sam ga tada eto tako medicinski ocijenio — liječnici bi rekli za tijela ovakove građe, da pripadaju u grupu asteničara, a pošto je bio vrlo pedantan, to sam ga nekada pače upotrebio i kod telefona.

Među raznim specijalnim kartama i skicama na mom stoliću u zaklonu stajala je i

jedna mala knjižica španjolskog jezuita Palaua: *Katolik na djelu*. Tu je knjigu preradio za hrvatske čitače biskup Šarić, a meni ju je jednom dao pukovnijski svećenik, neki franjevac. Upozorio me je, da je to neki pokušaj modernog *De imitatione Christi*. I taj je Španjolac zaista zgodno i zanimljivo vodio čovjeka svojim razlaganjima! U časovima odmora čitao sam prije toga u ratu Ciceronove: *Disputationes tusculanae,* pa sam iza toga, počevši čitati ovu modernu katoličku knjižicu, osjetio drugi ton života, misli i osjećaja. Novi je kadet jednog dana vidio tu knjigu kod mene i propisno vojnički me zamolio, bi li mu je htio posuditi. »Sie verstehen kroatisch, Kadet?« — »Pače, vrlo dobro, gospodine poručniče!« — odgovorio je kadet-aspirant Hans Merz.

Izbuljio sam u njega oči. — Što je taj mladi čovjek, odakle je, kako je ovamo došao?

— Pa odakle ste?

— Gimnaziju sam svršio u Banjoj Luci!

— Hm! pa onda dakako da znate i hrvatski.

Dao sam mu knjigu.

Onu sam noć mnogo mislio na toga mršavog kadeta i pušeći svoju lulu kod telefona, opet sam stvarao krive zaključke.

Valjda je sin kojega visokoga švapskog »beamtera« iz Bosne — mislio sam. Ti su pak pogibeljni — moram biti dvojako na oprezu. A onda sam dalje o njemu mislio, i na koncu ne znam zašto sam se upravo morao baviti mišlju o tom kadetu. Po imenu mi je bio sumnjiv, zato ću ga radije priuštiti štabnom naredniku Kudriću — to je moj čovjek — a on će mladog aspiranta već udesiti. Nego u to mi je došla nova mislao — znao sam da je negdje u Banjoj Luci profesor g. Lj. Maraković — simpatična ličnost predratnog đaštva — koji je bio jedan od važnih i jakih ideologa mladoga hrvatskog katoličkog narodnog đaštva. Stvari koje je pisao profesor Maraković u »Luči« osvajale su u ono doba đaštvo — pa tako i mene. Pokušat ću da vidim, pozna li on našega g. Ljubu — a ako ga ne pozna, onda ću ga i dalje držati za osobu koje se mora čuvati i prema tome se vladati. Na g. prof. Ljubi Marakoviću ostala je u ono doba čitava tradicija pokreta Hrv. kat. nar. đaštva, jer je sve skoro bilo odvedeno u rat, koji nije nikako htio prestati, a u narodu nametala su se nova i važna ptanja, koja je trebalo rješavati, a nije bilo radnika. Ono jutro, kad se kadet javio na raport, dao sam mu da sjedne i naredio vojniku da mu iznimno donese iz oficirske menaže čaj s dvopekom i maslacem, jer sam ga htio iskušati. Kadet je slatko srkao ponuđeni oficirski čaj i griskao s apetitom dvopek namazan maslacem, pa kad je popio, upitao sam ga odmah — jer sam htio biti na čistu: Dakle Vi ste svršili u Banjoj Luci... A poznajete li g. profesora Marakovića?

— Bio je moj profesor već od petog razreda gimnazije!

— A dali ste s njim dolazili u uži doticaj!

— Jest — iz organizacije! — iskreno je odgovorio.

Ta me je iskrenost frapirala — smjesta sam promijenio mišljenje i ton govora. —

— Vi ste dakle organizirani hrvatski katolički đak?

— Jest, g. poručniče!

Digao sam se, okrenuo se prema njemu, te mu pružio ruku.

— Dakle pripadamo istoj organizaciji — odsada smo izvan službe drugovi, a da budemo jedan drugome još bliži, ja, iako sam stariji, reći ću vam: ti — molim Te, izvan službe me tako tituliraj kao druga, tako je običaj u našim organizacijama. — Mladi se kadet kao preobrazio; djetinjski se veselio. Skoro nije znao kako će sa mnom početi razgovarati — možda je prenaglo vidio u praksi snagu tadanje organizacije hrvatskog katoličkog narodnog đaštva.

Druže — rekoh — odsada si Ti ovdje moj gost — doduše nemaš još pristupa u oficirsku menažu, ali ja njom upravljam u neku ruku, i ti ćeš dobivati od danas u ovomu mome zaklonu oficirsku hranu. Nosit će ti je moj vojnik, a dat ću ti urediti i ležaj ovdje uz mene. Sve ovo možeš zahvaliti tome što si organizirani hrvatski katolički đak i što poznaš našega Ljubu Marakovića, koji te je uveo u našu organizaciju. Mi organizirani đaci moramo znati što nam je dužnost jednoga prema drugomu.

Tako su se eto sastala dva nepoznata druga na predjelu Dosso del Fine, dva člana hrvatskog katoličkog narodnog đaštva, da se drugarski pomognu i dokažu, da je jaka bila veza toga đaštva u ono doba, da je bila idealna i nesebična.

II.

Očajna zima 1917 god. na predjelu Dosso del Fine smetala je skoro svako kretanje, ali za nas dva otada je bila ugodnija i snošljivija. Kad bi Ivo trebao da kroz vijavicu pođe s depešom do kojega bataljuna ili koje druge komande, izgubio bi se kao strijela niz bijele planine, a vraćao bi se promrznut ali veseo natrag u zaklon, gdje bi ga čekao topli čaj s dvopekom. Ironizirao sam ga otada, ali ne više zlobno kao prije, kad je bio dodijeljen mome vodu, i pozdravljao bih ga: Borče s bijelih planina, uđi — popij čaj — to bar pripada borcu s planina! — On se smijao i nastojao i u meni dignuti duh — jer ja sam u to doba već počeo zbog teških prilika očajavati. Strašna je i bolna bila slika Hrvatske u ono vrijeme...

Predratno vrijeme rodilo je liberalizam i naprednjaštvo i baš zbog toga se i razvio pokret hrvatskog katoličkog đaštva. Naprednjaštvo i liberalizam, potpomagano moralno i materijalno ložama i drugim subversivnim elementima, uzelo je kao glavni cilj da uzdrma i uništi katolicizam u hrvatskom narodu. Oni su točno znali što im je glavno, jer plodove toga podloga rada danas osjeća krvavo na svojoj grbači hrvatski narod. Sve je bilo bačeno u borbu, Hrvate je trebalo oklevetati kao natražnjačke, ultramontance, sluge Austrije — trebalo je uništiti katolicizam kao zadnju zapreku na putu do toga cilja. Mnogi od onih ljudi još se i danas bore za istu stvar tek pod drugim imenom.

Starčevićanska omladina u ono se doba bila razvodnila, primivši među sebe hrpe liberalnih beskičmenjaka, koji su Hrvatskoj zadali smrtne udarce 1918. god. a i poslije još gore. Nas je nekolicina u Zadru na pr. već 1910. g. moralo rušiti takvu starčevićansku organizaciju, i osnovati žurno organizaciju hrvatskog katoličkog narodnog đaštva — a da smo imali pravo, danas je dokazano, jer se mnogi članovi starčevićanske tadašnje organizacije nalaze na drugoj strani barikada, i u sumnjivim vodama. Nekoji su dali pucati u živo meso svoga naroda 1918. g., a šta je poslije bilo, o tom i ne govorim.

Tužna je bila slika Hrvatske, kad se rađalo i odgajalo hrvatsko katoličko narodno đaštvo. Ta je organizacija pregnula da odgoji karaktere za budući rad u narodu, a mogla je to postići jedino tako, da se stavi na obranu one organizacije, koju su naprednjaci i liberali kušali uništiti — na obranu Crkve, da bude od Nje i u Njoj odgojena — na korist svomu narodu. Jedan od najjačih ideologa toga đaštva bio je prof. Ljuba Maraković, zato sam ja i htio da mi moj novi ratni drug Ivo Merz kaže i razjasni sve ono što je čuo od toga čovjeka, jer rat je već previše trajao i ja sam gubio vezu sa svima našim ljudima.

Stoji zapisano u mojim bilješkama, kako je pokojni Merz govorio o prof. Marakoviću:

— On me je uveo u drugi život — otvorio mi je oči — on je sebi dao truda da od nas stvori dobre radnike na neuzoranoj njivi jadnih naših prilika. Od petog razreda gimnazije pa dalje, on je moj učitelj i vođa. I zaista, veliku je snagu imala ideja našag pokreta u tumačenju prof. Marakovića, kad je predobio za taj pokret i ovoga mladog čovjeka, koji nije bio Hrvat ni po rođenju, ni po roditeljima, ni po tradiciji. On je pokojnoga Merza predobio za ovu stvar samo snagom velike i pravedne ideje. Pok. Merz, dakako, nije bio nikakav nacionalni revolucionarac kako su mu htjeli neki prišiti — pa dosta je već to, što je postao među nama lojalan član hrvatskoga naroda i što je u tome narodu nesebično radio za njegovu korist. On je naučio biti Hrvat, ali čemu da mu se još dodaju pretenzije nacionalnog revolucionara u bilo kojoj formi, kad bi on bio isto tako dobar Nijemac, Francuz ili Talijan, da se odgojio među tim narodima. Ovako je dospio u organizaciju hrvatskog katoličkog narodnog đaštva i tu je pod vodstvom prof. Marakovića postao odličan član pokreta i kao takav dobar Hrvat. Došao je srećom među nas, postao je naš, radio je za nas i zbog toga je naš. Idejne su veze jače od krvnih, a idejne su veze njega privezale za hrvatski narod po organizaciji hrvatskog katoličkog narodnog pokreta .

III.

Jedne strašne noći, dok je vijavica nosila bregove snijega oko nas, mi smo opet u kutu zaklona uz peć raspravljali svoju omiljelu te-

mu: Što treba da stvara naša đačka organizacija?

Prof. Maraković je stvarao organizaciju za odgoj značajeva — veli pok. Merz. — ... a pošto si i Ti bio u njegovoj organizaciji borče s bijelih planina — ergo što slijedi? — nastavio sam ja s podsmijehom! —

On se zacrvenio, jer je bio vrlo skroman.

— Govori, govori kadetski aspirante! —

— Pa on je eto htio ucijepiti pojam što je značaj! —

— Dobro si se izvukao! — smijao sam se njegovoj skromnosti.

Međutim je on dnevno sve više i više čitao knjižicu »Katolik na djelu«, i ne samo čitao, već je počeo o tome i sa mnom na dugo raspravljati. Vidio sam da je taj mladić na putu, da postane praktični moderni katolički radnik. A onda opet jednog teškog dana morao je borac s bijelih planina u Bozen — morao je odnijeti neki izvještaj na višu komandu. Opskrbio sam ga rezervnim porcijama, a on je pritegao karabinku preko leđa — omotao vuneni šal oko vrata i preko prsa — stavio noge na skije i strelovitom se brzinom izgubio preko bijelih planina. Nisam zabilježio datum toga dana, ali kad se vratio poslije nekoliko dana, došao je natrag osobito veseo, a ja sam mislio, da ću ga morati poslati u bolnicu.

— Šta ti je, da si tako veseo? Ja bih poslije takova napora klonuo! —

— Slušaj, u Bozenu sam našao jednog franjevca. On mi je i ime spomenuo, ali ga nisam ubilježio; samo znam, da je bio profesor teologije.

Ivo se sprijateljio s njim, i kroz ono vrijeme što je morao biti u Bozenu, regbi da je taj franjevac na njega osobito djelovao. Uputio me je u tajne sistematske meditacije! — Skoro nisam ni razumio što je s tim htio reći!

— Nego molim Te jednu važnu stvar! —

— Koju?

— Ti to možeš, pusti me koji put k njemu u Bozen.

— A pukovnik Wolf?

On se zamislio.

— Pa Ti si komandant odjela — nađi mi tu mogućnost! —

Tako je usrdno molio, da mu nisam mogao odbiti. Puštao sam ga često u Bozen i on je svaki put dolazio veseliji natrag.

— Znaš, reče mi jednom — prof. Ljuba me je primorao na sistematski rad u svemu — sad eto vidim vrijednost tih riječi, otkada sam se počeo družiti s ovim franjevcem.

Ne mogu reći da mi nije bilo teško biti bez njega po koji dan, jer prilike su bivale sve teže i teže, ali ja bih ipak uvijek našao načina da ga pustim u Bozen i da ga opskrbim hranom. Ivo je odlazio obično svake nedjelje u Bozen, meni je uvijek uspijevalo sakriti ga ispred očiju pukovnika Wolfa. Zadnju temu koju mi je razvijao pred moj odlazak od puka bila je:

Čovjek mora biti u svome zvanju na svome mjestu. O toj temi on je mnogo raspravljao s ocem franjevcem te mi je govorio, da će mu to biti najmilija tema, koju će praktički obrađivati kad se vrati iz rata. Pričao je kako će on sada s drugim poletom i žarom raditi po uputama profesora Marakovića, jer sad istom potpuno shvaća njega, kao i đačku organizaciju, po kojoj je naš prof. Ljuba Maraković nastojao odgajati i stvarati značajeve. Za mene su međutim postale prilike u pukovniji grozne. Radio mi je o glavi dvorski kreten pukovnik Wolf. Morao sam mu se izgubiti ispred očiju. Poslali su me na kader. Moj oproštaj s Ivom bio je žalostan. On me je zavolio kao brata, jer sam ga tako i primio kad sam doznao, da pripada organizaciji kojoj sam i ja pripadao. I ako on nije bio rođen u seljačkoj kući kao ja, da je mogao u tančine razumjeti svaki politički jecaj i drhtaj naše pučke duše, ipak je uvidio da u tome narodu treba svim silama očuvati Crkvu, i on se bez krzmanja uvrstio među borce koji su u mučeničkoj Hrvatskoj nastojali sačuvati neokaljano pojam Crkve, jer je taj pojam donosio Hrvatskoj sve što je imala. Posjedovao je silnu energiju i karakter i sve je sistematski počinjao i svršavao.

Mršavi kadet, borac s bijelih planina htio mi je na polasku dati što veći dokaz svoje ljubavi, te mi je darovao svoju najdražu knjižicu: De imitatione Christi. Ta se knjižica i danas nalazi kod mene — na kojoj je on upisao vlastoručno: Merz Hans. Dosso del Fine 19. II. 1917. VI. I. T. D. III. Korps XI. Armee. Tko pozna pok. Merza, zna što je značio taj dar.

Teško smo se rastali. Toliko mi je puta naglasio, da pohodim, ako budem mogao, prof. Marakovića, njegova učitelja. — Njemu sve zahvaljujem — znao bi reći — a to mi je i u onaj zadnji čas ponovio, kad sam se spustio niz bijele planine u dolinu, kud me je on ispratio. Ja sam na fronti postao nepouzdan, pa prema tome suvišan. Otpremili su me u kader — a onda u erdeljsku tvrđavu Gyula Fehérvári — današnju Albu Juliju, domenu tribuna rumunjskih seljaka Dr. Maniua. Mene su likvidirali kako su htjeli! Ali kod nas se mnogo zaboravlja. Pa tako se lako zaboravilo i prešlo preko toga, da je pok. Merz duhovno dijete g. profesora Lj. Marakovića — da ga je jedino on uveo u hrvatski katolički pokret i učinio ga našim! Pa zašto se to zaboravlja? Ja sam samo stoga i napisao ono što mi je pok. Merz rekao, da se to ne zaboravi. A onda, kad su zatim pukli lanci i propala trula Monarhija, sagrađena na uzdasima bijednika, susreli smo se dugo iza toga u Zagrebu. Ja sam bio opet jadan, jer su prilike išle naopako. Liberalizam odgojio je dosljedno naprednjačku inteligenciju, a ona je pokušala zavrnuti vratom Hrvatskoj i katolicizmu. Stari naši drugovi morali su opet na posao kako su mogli i znali — uvijek sa čistim namjerama! Bili su potrebni, jako potrebni, a to se danas zaboravilo! Možda su ipak nešto i pomogli, kako su znali i mogli! Niko od njih nije postigao karijeru svojim radom u službi ideja pokreta. Oni to nisu nikada ni tražili. Servi inutiles sumus — rekli su za sebe — ali su radili kako su mogli i znali. Baš ovo mi je tada sa zadovoljstvom govorio pok. Merz i to me je veselilo. Odveo me svojoj gđi majci, da joj pokaže — kako mi on tad reče: svoga dobročinitelja. Bilo mi je krivo što me je tako nazvao, jer se nisam smatrao takvim, već jedino njegovim drugom. Bili smo povezani duhovnim vezama organizacije hrvatskog katoličkog đaštva, a te su veze bile jake i silne — stvarala se čudesa. Deset godina prošlo je od njegove smrti. Ovo nekoliko redaka htio sam napisati, da postavim neke stvari na svoje mjesto, koje iako se čine sitne, važne su i danas, kad se htjelo zaboraviti, da je jedan skromni ali jaki čovjek, g. profesor Lj. Maraković, pok. Merza uveo, osvojio i odgojio za hrvatski katolički narodni pokret, jer taj rad znači novu brazdu u hrvatskom narodu, koja je donijela i donosi plod.

Borac s bijelih planina — kako sam ga zvao — sigurno će biti zahvalan za ovo nekoliko redaka svom ratnom drugu, jer spomenuh neke zaboravljene stvari, o kojima ovisi istina, a on je nada sve cijenio istinu.

Š. Lukin

Napomena. Ovaj je prikaz ležao već više mjeseci, jer se nisam mogao odlučiti da ga objavim. Ne samo zato što se u njemu govori o meni (jer to, napokon, pripada prošlosti koju kod nas i tako ljudi rado zaboravljaju), nego naročito zato, što bi mogao izazvati polemike oko imena koje mi je i suviše drago, a da bih ga htio tomu izložiti. Ali napokon, historijska istina ima svoja prava, a moj prijatelj i drug koji je napisao gornji članak, upoznao se s pok. Merzom u tako teškim i upravo tragičnim okolnostima, te one zauvijek produbljuju i posvećuju prijateljstvo. Sasvim je, dakle, jasno da i on i želi i ima što da kaže prilikom desetgodišnjice smrti pokojnikove; a ako se njegov prikaz donešto razilazi od onoga što su drugi pisali, treba uvažiti da je g. Š. Lukin upoznao dra. Merza u situaciji i na način na koji ga je uopće malo tko upoznao. Znam da mi je pokojnik često spominjao svoga ratnog druga i da ga je volio, navodeći njegove misli o različitim stvarima i svoje razgove s njim. Što se tiče onoga što se o meni govori, trebalo bi mnogo i rada i vremena da dokumentarno osvijetlim čitavo to pitanje. Ali kad je ono već ovdje načeto, treba da konstatujem bar ove osnovne činjenice: ja sam u razredu pok. Merza predavao hrvatski od V. razr. pa sve do mature; njemački u sedmom i osmom razredu a u osmom još i filozofijsku propedeutiku. Istina je, da sam njega i njegove drugove privikavao na sistematski rad, naročito kod analize književnih djela, gdje je rad bio organiziran kolektivno, t. j. svaki je učenik analizirao djela po jednoga pisca prema shemi koju sam im dao, a nato su ostali prepisivali te radove, ali tako, da se čitav materijal zajednički revidirao odn. iskristalizirao. Ograničujem se ovdje na to da samo spomenem, kako je Merz kod tumačenja psihologije dobio pobudu za vođenje dnevnika, kada sam đake,

prilikom poglavlja o introspekciji, upozorio na važnost dnevnika za naš duševni razvoj. Kad se uzme u obzir, šta znači za mlada čovjeka čitanje književnih djela i kako je književnost upravo ona, koja mu donosi na dohvat ruke sve najvažnije probleme vremena i najpresudnije situacije života, onda se vidi, kako je plitko rezoniranje onih koji u tom vide samo »estetiziranje«, a bavljenje književnošću prikazuju gotovo kao nešto čega bi katolik, a možda i ozbiljan čovjek uopće, trebao da se upravo stidi. Jednom ću ipak valjda imati prilike da se vratim ovom važnom pitanju, da se vidi šta znači književnost kod pjesnika kaošto je Claudel, koji je pored svojih pjesničkih djela napisao »*Un poëte regarde la Croix*« ili romansijera kaošto je Mauriac sa svojim »Životom Isusovim«. I ta djela nose, dakako, oznaku njihova pjesničkoga genija te se ne mogu smatrati teološkim studijama, ali ona dokazuju, koliko je katolički pjesnik zaokupljen, upravo prožet do posljednje žilice razmatranjem vjerskih istina i neprestanim, suočenjem samoga sebe i čovječanstva uopće s neprolaznim riječima vječne Istine. Nakon toga neka sami čitaoci prosude, šta im se čini o vjernosti poznate biografije pok. Merza, gdje se dojam moga rada za Merzovih školskih dana postavlja al pari s onim profesora francuskog jezika, jednoga od osnivača naprednjačkog pokreta u Hrvatskoj, izvrsna metodičara u nastavi svoga predmeta, ali nemogućega pedagoga, kojega su đaci mrzili unatoč tomu što su mu priznavali odličnu stručnu kvalifikaciju.

Što se tiče rada u organizaciji, Merz je u njemu u to vrijeme učestvovao samo izdaleka. Sve do posljednje godine nije bio ni svijestan katolik; u sedmom razredu zamolio me je da bih mu posuđivao koji njemački literarni časopis: dao sam mu na ogled svoj »*Gral*«, a uz to iz školske zbornice »*Das literarische Echo*«, tada službeni njemački literarni organ. Vratio mi je poslije »*Gral*« odbijajući ga, jer da je »suviše katolički«, moleći me da mu i dalje posuđujem »*Echo*«. U to — od prilike — vrijeme pripovijedao mi je da češće ide u protestantsku crkvu na propovijed, jer da su tamo propovijedi mnogo ljepše nego kod nas. Bez sumnje je kod toga bila odlučna i činjenica, da je Merzov materinski jezik bio njemački. Karakteristično je i to da Merzov biograf potpuno pušta s vida ličnost njegova vjeroučitelja Mgra. dra. P. Pajića, koji je barem toliko mogao djelovati na Merza, koliko njegov profesor francuskog jezika. A što nije djelovao, tomu je dobrim dijelom bio razlog i u tome što je Mgr. Pajić bio domaći Bosanac, a Merz »Švabo« koji nije mogao prema njemu naći pravog ličnog odnosa. No glavni je razlog svakako taj, što u Merza sve do pred kraj realke nije bio uopće probuđen smisao za vjeru i vjerski život. Karakteristična je i ta činjenica, da je pok. Merz bio jedini đak za čitavoga mog rada u Banjoj Luci, kojega sam, u V. razredu, morao kod inspekcije u crkvi opomenuti na dolično držanje, jer je poslije Pretvorbe držao ruke na leđima. Većina njegovih drugova bez sumnje nije bila pobožnija od njega, ali im je baštinjeni osjećaj pijeteta prema svetosti čina bio urođen iz porodica u kojima je ljubomorno bila čuvana baština otaca, za koju su još i njihovi neposredni djedovi ginuli ili bili spremni da ginu. Porekli bismo sve što nazivamo ponosno tisućugodišnjom hrvatskom kulturom, ako ne bismo bili u stanju osjetiti tu razliku koju sam mogao godinama i godinama promatrati okom u oko. Iz toga proizlazi mnogo toga što ovaj put ne mogu razlagati, ali što bi bilo neophodno nužno prvom prilikom analizirati.

Vrlo je teško, nakon toliko burnih godina, svaku pojedinost točno rekonstruirati, to više što u ovaj čas nemam zgode da se poslužim dokumentarnim materijalom. Svakako je za intenzivniji unutarnji razvoj pok. Merzu mnogo smetalo to, što nije imao klasičnog obrazovanja, nego je išao u »čistu« realku, gdje se nije učio ni latinski ni grčki jezik. Koliku to stvara razliku u oblikovanju mišljenja, o tom može dobiti pojam samo onaj koji je imao intenzivna posla s đacima jedne i druge vrsti. Merz je tek naknadno naučio latinski i polagao ispit iz toga predmeta u Sarajevu, kada sam ja bio kod srednjoškolskog odsjeka vlade, pod kraj rata ili odmah iza prevrata — ne sjećam se točno.

Ako sam rekao da mu je njemački jezik bio materinski, tim nisam porekao da je i hrvatski jezik osjećao još u srednjoj školi svojim; to mu je bio, da tako kažem, drugarski

jezik. Drugovi su ga naime voljeli radi njegova dobrog odgoja, radi njegova milog bića i uslužnosti, a osim toga, bio je najmlađi među njima. Mnogo im je puta pomogao u školskim »situacijama«, a bio je izvan njihovih zadjevica i suprotnosti. Treba naime znati da su se tada vodile među đacima žestoke borbe između liberalnih, radikalno-hrvatskih »Mladohrvata« i organizovanih katoličkih đaka, čemu je poslije nadošao još i jugoslavenski omladinski pokret, radi kojega je, iza Vidovdana 1914., direktor g. Krsmanović i više Merzovih drugova došlo u naročitu, »đačku« veleizdajničku parnicu. To se komešanje nije ticalo Merza koji je, doduše, bio na strani Hrvata po svojim osjećajima, ali je inače bio outsider.

Na jednoj od onih sjednica tužne uspomene kada su se dvadesetih godina pod predsjedanjem pok. nadbiskupa Bauera vodile diskusije o sporu između tadanjeg orlovskog vodstva i staroga našeg katoličkog pokreta, Merz je, sjedeći meni nasuprot »s onu stranu barikade«, u plemenitosti svoga srca osjetio tragiku te situacije i, sa suzama u očima, izjavio da duboko žali taj kobni spor, jer sam ga ja priveo vjerskom životu. Ali treba znati da ni njega ni njegovih drugova nikada nisam »predobivao« za katolički pokret, jer to nisam ni mogao činiti kao njihov profesor. Znam samo da su me svi oni voljeli; organizovani katolički đaci znali su iz »Luči« tko sam i pozivali me da im koji put predajem. A Merz, koji je doduše bio u kongregaciji ali nije bio članom organizacije, u spontanoj jasnoći i bistrini svoje duše pitao se bez sumnje, otkuda potječe ta razlika između jednoga profesora i svih ostalih, i našao joj uzrok u produbenom vjerskom životu. Tako je u osmom razredu došao do toga da sve više traži blizinu toga vjerskog života i, kad je pošao, svojoj majci za volju, u vojnu akademiju u Wiener Neustadt, već je znao da u duhu i kao gost pripada hrvatskom katoličkom akademskom društvu »Hrvatska« u Beču, gdje su već bili nekoji njegovi drugovi, kao na pr. Rudolf Plach, sada veterinar u Đakovu. U jednom od prvih svojih listova odanle pitao me je za savjet glede lektire koja bi ga uvodila u vjerski život. Preporučio sam mu, među ostalim, Ansgara Albinga »*Ars orandi*«, radi koje je knjižice imao neprilika u zavodu. Hrvatska svijest njegova sazrela je tek pravo kada je bio mobilizovan i, riješen svih okvira roditeljske kuće i spona društva, preporođen i velik u duši došao u neposredni dodir s vojnicima, u kojima je plamtjela ispaćena ali nepatvorena duša naroda i njegova duboka i nepokolebljiva vjekovna vjera. Neobično je dirljivo, koliko je zavolio te jednostavne i neuke bosanske vojnike, s kojima je malo kasnije, u bratskoj jednakosti, imao gledati smrti u oči. Tako mu se očitovala, gola i lišena svega osim svoje egzistencije, duša toga naroda. A kako su ta vremena pa i ona gotovo sve do njegove smrti, bila mutna i nemirna, usuđujem se kazati da u čitavu vrlo složenu i veličanstveno bogatu puninu hrvatske prošlosti i onoga što je u biti sačinja, nije dospio pravo ni zagledati.

Doći će vrijeme kada će se moći na sve to gledati s više historijske nezavisnosti, bez stilizovanja i interpretiranja, s iznošenjem dokumenata koji su za danas još stvar diskrecije. Ništa ne će umanjiti kristalnu bistrinu i divnu čistoću njegove duše; ali će se bolje uočiti i ocijeniti mnoge ljudske stvari, koje prate i najsvjetlije likove Božjih odabranika.

Ljubomir Maraković

NAUČNI PREGLED

DISKRECIONA OCJENA

Ali, ako diskreciona ocjena ne znači samovoljnost, nego vršenje javne dužnosti, koje će posljedice nastati, ako se primjenjuje krivo?

Svako nepravilno vršenje diskrecione vlasti ne mora naime bez daljega činiti dotični akt objektivno nevaljanim. Ima slučajeva, gdje je činovnik bez sumnje zlo radio, ali nije prekršio zakon. Možemo li ga kazniti i proglasiti njegovu odluku pravovaljanom?

Pravna norma ima tri načina, da pojedinom organu propiše rješenje. Ona propisuje uvjete, uz koje ili *mora*, ili *može*, ili *smije* izdati stanovito rješenje. Srednji slučaj sačinja područje diskrecione ocjene. U prvom i trećem slučaju stvar je pravno vezana, svejedno dali potpuno ili djelomično. Ta se tri slučaja daju uporediti kod molbe za državljanstvo. Kada molilac nije još boravio deset godina u državnom području, ne smije biti primljen. Poslije deset godina boravka može biti

primljen u državljanstvo. Poslije trideset godina mora. Svaki uvjet znači naime zakonsku vezanost i smanjivanje opsega diskrecione vlasti. Slične slučajeve pozna zakon o građevinama (§ 94, 3.). Na osnovu diskrecionog ovlaštenja može se stvar riješiti i ne riješiti. Ali uopće nema slučaja, u kome bi akt u cijelosti bio podvrgnut diskrecionom rješenju. Zato kaže Duez: *Il n'y a pas d'acte discrétionnaire, mais des éléments discrétionnaires dans l'acte.* Formalni i materijalni razlozi čine, da u diskrecionom aktu budu i pravno vezani dijelovi. To je važno za nadležnost državnog savjeta, jer se on ne može oteti dužnosti, da akt rastavi u diskrecione i pravno vezane dijelove.

Dva pitanja dolaze u obzir kod izdavanja svakog akta: dali se uopće ima izdati taj akt i kako će biti sastavljena njegova sadržina. U prvom slučaju ne zna se »dali«, ali se zna kako, u drugom se zna »dali«, ali se ne zna kako. U jednom i u drugom slučaju svakako se traži obrazloženo rjesenje. Naš upravni postupak uopće ne dopušta ne-odgovaranje. U slučaju »dali« postoje samo dvije alternative. U slučaju »kako« dolaze u obzir specijalni zakoni i propisi. Ali u pitanju sredstva mora uvijek pasti izbor na ono, koje se upravnom organu čini najpodesnijim.

U nekim slučajevima zakon je nedovoljno jasan, pa upravni organ uopće ne može doći do izvjesnosti, dali je po srijedi diskreciono ovlaštenje. Taj se manjak onda mora nadoknaditi tumačenjem. Organ je dužan da svakako nađe pravnu normu, koja odgovara za taj slučaj. Upravni postupak ne trpi pače zavlačenja, nego izrijekom traži, da rješenja budu izdana kroz izvjesno vrijeme. U nekim slučajevima (na pr. zakon o radnjama) šutnja se administracije smatra bez daljega pristankom. Po francuskom stajalištu znači šutnja naprotiv odbijanje *(Le silence prolongé laisse supposer qu'il y a rejet).* Dok je u tom pogledu francuska praksa dosta stroga prema upravnoj vlasti, naša je praksa razmjerno bojažljiva. Tužilac mora ispuniti kod nas teže uvjete, negoli u Francuskoj.

Kada dolazi pred upravni sud diskreciona stvar, treba svakako sud da ispita, dali je tu po srijedi slučaj »dali«, dali opet slučaj »kako«. Osim toga, treba da se ispita činjenično stanje u tome, dali su upravne vlasti propisno utvrdile sve one okolnosti, koje sačinjaju pravnu pretpostavku za dotičnu odluku. To vrijedi ne samo za pravno vezane, nego i za diskrecione stvari. Svaka odluka mora naime imati dvije pretpostavke: stvarnu i pravnu. A stvarna pretpostavka dolazi osobito onda u obzir, kada sam zakon govori o podesnosti, o javnim obzirima, o lokalnim prilikama itd. I kod francuskog *Confeil d'Etat* vrijedi pravilo, da se mora »*vérifier la matérialité des faits qui ont motivé une mesure*«. Nije naime točno, da kod diskrecione ocjene činjenično stanje nije važno. Naprotiv — od točnosti stvarne podloge zavisi osnovanost same diskr. ocjene. Upravnog se suda pak pitanje oprtunosti uopće ne tiče. Laun je čak tvrdio, u opreci prema Francuzima, da je izvršnoj vlasti ostavljeno, da katkada sama odredi sebi svrhu uredovanja. To bi imalo da vrijedi u slučaju disjunktivne norme, koja, — u razlici prema kategoričkoj normi, — dopušta pravnom organu, da sam odredi cilj postupka (kod željezničkih koncesija). Protiv Launa je, osim Francuza, Drost, koji doduše dopušta da upravni organ može doći u položaj, da bira između najuže svrhe, ali da to znači upravo samo izbor sredstava.

Podloga je za sva ova izlaganja načelo zakonitosti u upravi. Tom su idealu pravnici posvetili najveću pažnju. Nijemci razlikuju *između Gesetzmässigkeit* i *Rechtsmässigkeit.* Poslije policijskog apsolutizma i poslije neodređenosti prvog uranka ustavnosti, došlo je doba sistematskog izgrađivanja administrativnog prava i postupka. Sada se ne može od nedovoljno normiranih slučajeva izgraditi punomoć slobodne ocjene. Naprotiv je zakonska vezanost pravilo, a nevezanost iznimka. Doduše, postoji težnja kod nekih režima, da se vrate mogućnosti samovoljnog odlučivanja, koje je karakteristično za policijske države, pa i za sovjetski sistem (Miron Gečević, *La théorie générale de l'Etat soviétique,* Paris 1928: *le droit soviétique est un ensemble de règles obligatoires pour les gouvernés, non pour les gouvernants).*

U pitanju zakonitosti upravno se pravo razvilo kroz tri etape. U prvoj je etapi pravo još nerazvijeno. Upravni se organ ravna po uputama ili po ličnom nahođenju. Molbe sadržavaju redovito apel na milost, a ne na pravo.

U drugoj etapi, u doba ranije ustavnosti, znače pojedine norme ograničenja za upravne vlasti. Vlasti nisu smjele raditi protivuzakonito, inače je za njih vrijedio režim slobodne ocjene.

Treća etapa ide za tim, da se uprava u cijelom svojem postupku drži stalno zakona. Po običaju druge etape bilo je dopušteno upravnim vlastima, da diraju u privatnu sferu pojedinca, koliko to nije bilo izrijekom zabranjeno zakonom. Danas se to može samo onda, kada za to ima u zakonu izričnog uporišta. Presudno je, da svi pravni odnosi budu normirani zakonom ili uredbom, i da se vlasti tih pravila drže. Da time može biti ograničena sloboda pojedinca, što je bilo veoma protivno liberalnoj školi, nije danas toliko relevantno.

Ove tri etape znače razvojne stepene od potpune zakonske praznine do normalno izgrađenoga upravnog sistema. Dok su se prije norme izdavale samo za interne svrhe, dok se u doba druge etape govorilo samo o općem interesu, danas se uprava vodi u znaku pravnog poretka. Načelo zakonitosti koje je pod liberalizmom samo program, sada je kruta stvarnost. Ili barem mora biti tako u pravnoj državi. Zakoni vežu u jednakoj mjeri vlasti i pojedince, a samo onda su potpuni. Zakon koji veže samo stranke nepotpun je. Razvoj ideje zakonitosti nije jednak u Njemačkoj, Austriji, Francuskoj. Dok naime francuski sudovi traže za svaki pothvat upravnog organa zakonsku podlogu, za njemačko je stajalište veće važnosti, da pojedinac bude zaštićen od nezakonitog zahvata upravne vlasti. Dirati u pravnu sferu pojedinca smije se prema tomu samo na osnovu zakona. Iz njega izvodi vlast svoja ovlaštenja, pa i ovlaštenje za diskrecionu ocjenu. Dosljedno tome načelo, da bez zakonskog ovlaštenja nema mjesta diskrecionoj vlasti. To što nije bilo potrebno u doba prve i druge etape, potrebno je danas. Zato je današnje doba doba diskrecione ocjene. Jer prijašnja sloboda odlučivanja nije nikako značila diskreciono ovlaštenje.

Ovaj razvoj u shvaćanju diskrecione vlasti imao je dosta krupne posljedice za samo pravosuđe. Po § 3 austr. zakona o upravnom sudištu bili su isključeni iz njegove nadležnosti sporovi o predmetima, u kojima je upravna vlast bila stvorila svoju odluku na osnovu slobodne ocjene. Pojam slobodne ocjene došao je time u žarište upravno-pravnog interesa. Poznato je Bernatzikovo stajalište: da postoji slučaj slobodne ocjene uvijek, kada u zakonu nema posebne odredbe i kada se upravni organ ima ravnati po razlozima javnog interesa. Austr. je upravno sudište na osnovu toga odbijalo čitav niz tužaba zbog nenadležnosti. I, budući da je to odbijanje izvršeno bez neke sistematike, ustao je protiv toga Pražak i dokazao svu pogibeljnost neprirodnog širenja pojma slobodne ocjene. Bernatzikovo stajalište nije se više moglo održati, pa je Lemayer pokušao da iznađe novu formulu. Upravna vlast je po njemu imala dužnost, da svaki put ispita, dali je ovlaštena za slobodnu ocjenu. To stajalište zastupa u čl. 34-2 naš zakon o državnom savjetu. Naš upravni sud ima dakle ispitati, dali stranka pobija pojedini akt zbog neoportunosti ili zbog protivuzakonitosti. Prema tome se tužba ima odbaciti samo koliko je uperena protiv prve od navedenih grešaka.

Zakonsko ovlaštenje diskr. ocjene nije međutim izrečeno uvijek dovoljno jasno. Izraz »slobodna ocjena« sadržan je u zak. o državljanstvu (§ 15), o radnjama (§ 61-3), o iskorišćavanju vodenih snaga (§ 54) i u zak. o upravnom postupku (§ 73, 3). Slučajeva diskr. vlasti ima, kako je rečeno, u sudskom postupku. Veliku poteškoću zadaje tumačenje propisa iz prijašnjih zakonskih perioda, kao što je uopće teško u vrijeme režimskih promjena primjenjivati stare propise. Zato je teško iz starih zakona razabrati, dali u njima ima diskrecionog ovlaštenja. Katkada naime zakon tek indirektno upućuje na vršenje diskrecione vlasti. Na pr. kada traži od uprave, da postupa primjereno općem dobru. To nije uvijek diskr. ovlaštenje, ali je u slučajevima policijske koncesije vjerojatno. Često se događa da diskr. stvar interpretacijom postaje pravno vezanom. Tako se tumačenjem može utvrditi značaj t. zv. fakultativnih izraza. I u slučaju zakonske šutnje, dolazi praksa obično do zaključka, da se tu radi o pravno vezanoj stvari. Diskreciono ovlaštenje mora naime biti ipak izraženo nedvojbenim izrekama, ali opet nije isključeno, da se takvo ovlaštenje može izvesti iz samog zakonskog teksta. Obično se događa, da s vremenom diskreciona stvar postaje pravno vezanom, ali ni to nije u redu, jer se običajem zakon ne smije izmijeniti.

U pitanju diskr. ocjene igralo je svoju ulogu i načelo jednakosti, kako je zastupano u zakondavstvu francuske revolucije (zak. od

24 lipnja 1793: *tous les hommes ... sont égaux devant la loi).* Ali jednakost nije isto u subjektivnom i u objektivnom smislu. Subjektivno pravo individua ustupilo je prvenstvo objektivnom pravu društvene zajednice (vidi Westfalen-Fürstenberg u »*Zeitschrift für öffentliches Recht« za 1935.).* Iz pojma jednakosti dobivamo prema tome četiri osnovna značenja: 1) osnovno načelo za igradnju države, 2) načelo jednakosti pred zakonom, 3) načelo javnog prava, 4) načelo za manjinska prava. Liberalizam je, štiteći jednakost pred zakonom, dopustio socijalnu podređenost. Demokracija je iz tog formalnog izvela materijalni princip. Danas tražimo socijalnu pravdu, pojam jednakosti se dakle objaktivizira.

Načelo jednakosti ima da vrijedi i kod diskr. ocjene, pa se zato pita u višoj instanciji, dali je povreda načela jednakosti u stanovitom slučaju činila diskrecioni akt nezakonitim. A opet dolazi u pitanje, iz istog načela, dali čitav niz jednakih diskrecionih odluka ne stvara običajno pravo. Time bi diskreciono ovlaštenje postepeno prešlo u zakonsku vezanost. Ali u diskrecionim pitanjima načelo jednakosti može i značiti jednostranost. Jedino onda se može govoriti o protivuzakonitosti, kada je upravni organ iz samovolje pogazio načelo jednakosti. Inače se ta povreda može liječiti samo putem predstavke starijoj vlasti. Upravni sud nije naime nadležan za tužbe zbog neoportunosti. U Francuskoj se dakako gleda na svrhu, za kojom je išao upravni organ.

Interesantan je Krbekov prikaz o razvoju ustanove diskrecione ocjene u drugim državama. Tako je potresan dvoboj koji je nastao između Bernatzika Teznera u Austriji o značaju t. zv. neodređenih pojmova. Bernatzik je, kako je ranije navedeno, mislio da neodređenost zakona znači ovlaštenje za slobodnu ocjenu. Tezner je naprotiv tvrdio, da između pojedinih zakonskih norma ima kvalitativnih i kvantitativnih razlika. Tek ispitivanjem te razlike dolazi pravnik do zaključka, gdje prestaje pravna vezanost i gdje se počinje diskreciona vlast. No utvrđivanje je tih granica zakonska interpretacija, a upravna najviša instancija nikako se ne smije oglušiti razlozima krive zakonske primjene. I u slučaju same tehničke ocjene, gdje dolaze do riječi ljudi od zvanja, dopuštena je, naglašuje Tezner, *revisio in facto.* Pa i samo upravno sudište dopušta takvu reviziju zbog pogreške u postupku. Pogotovu to mora vrijediti, tvrdi Tezner, za slučaj zakonske interpretacije, a osobito onda, kada se pitanje tiče toga, dali su prekoračene diskrecione punomoći.

Bernatzikovo stajalište nije se dalo braniti, pa je Lemayer priznavajući da neodređeni pojmovi ne znače diskreciono ovlaštenje, tražio granice diskr. vlasti u subjektivnim pravima pojedinca. Gdje tih prava nema, zaključio je, otvara se polje diskrecione vlasti. I Laun je zastupao mišljenje slično Bernatzikovu, da javni interes daje već sam po sebi upravnom organu diskrecionu punomoć. Hauriou opet misli, da baš javni interes ne širi pojam diskrecione vlasti, nego da ga sužuje.

U austrijskoj teoriji o pojmu diskrecione ocjene znači dalji korak Herrnrittovo stajalište. Za njega postoji razlika između zakonske vezanosti, slobodne ocjene i vezane ili tehničke ocjene *(das freie und das gebundene Ermessen).* I u trećem slučaju odlučuje pravna norma, ali izvršni organ nadopunja tu normu u pravcu, koji je zakon odredio. Razlika između slobodne i vezane ocjene nije, po Herrnrittu, kvalitativna, nego kvantitativna.

Za Waltera Jellineka leži značajka diskrecione ocjene u neodređenom pojmu. Ali da je pojedini neodređeni pojam zbilja u isto vrijeme i diskreciono ovlaštenje, zato treba da govori i društveno shvaćanje. Višeznačajnost zakona, »*die vom Gesetze g e w o l l t e Mehrdeutigkeit«,* daje pravo diskecionom postupanju. S vremenom će društveno shvaćanje već pretvoriti pojmove iz stanja neodređenosti u stanje zakonske vezanosti.

Bühler misli da se neodređeni pojmovi imaju tumačiti u smislu pravne vezanosti. Drost opet razlikuje između pojmova o bivstvu i o vrijednosti *(Seinsbegriffe und Wertbegriffe),* pa veli da su pojmovi o bivstvu određeni, dok to nisu pojmovi o vrijednosti. Te posljednje pojmove određuje društveno shvaćanje i tom shvaćanju daje izraz sam sudac.

Bernatzik je mislio liberalno, ali je radio u smislu najužeg birokratizma. Njegova je pogreška, da je kod primjenjivanja pravne norme identificirao subjektivno djelovanje s diskrecionom vlašću, dok diskr. ovlaštenje znači zakonom izrečeno ovlaštenje u pravcu primjerenosti svrsi, a ne sučevo subjektivno djelovanje. Zato je Tezner predbacio Bernatziku, da je, pošto je uvedena sudska kontrola u administrativnim stvarima, tu kontrolu svojom teorijom onemogućio. Razlika između određenih i neodređenih pojmova nije naime, kako bi Bernatzik htio, kvalitativna, nego samo kvantitativna. Kvalitativna je razlika naime samo između diskrecione i pravno vezane stvari. Tako se neodređeni pojmovi tumače u sudskom postupku, pa nema razloga, da se drugačije tumače kod uprave. U postupku se razlikuje doduše ocjena učina i ocjena pravnih posljedica. Ova posljednja faza traži s jedne strane primjenu diskrecione ocjene, a s druge zakonsku interpretaciju. Tehnička pitanja ne znače opet diskreciono ovlaštenje nego naprotiv pravnu vezanost.

U glavnom se dakle može reći, da nedotjeranost zakonske tehnike znači poteškoću, ali da se ta poteškoća mora savladati zgodnom interpretacijom, koja obično vodi do sužavanja diskrecione vlasti.

Tako se interpretacijom zakona smanjio broj diskrecionih slučajeva. To se vidi u praksi o § 61 zakona o radnjama. Tu se naime traži od pojedinca, koji ima da otvori novi obrt, pouzdanost. Ta se nema, po mišljenju drž. savjeta, utvrditi po diskrecionim, nego po čisto stvarnim načelima. Slično vrijedi za koncesiju o torbarenju, premda tu nije isključeno diskreciono ovlaštenje. U tim slučajevima ima glavnu riječ praksa, koja je kod nas tako jaka, te može pod izvjesnim okolnostima mijenjati i sam smisao ustavnih zakona.

No što ćemo onda, ako u zastarjelom zakonu upravna vlast dobije uputu da se ravna po javnom interesu? To, po Krbekovu mišljenju, nikako nema značiti diskreciono ovlaštenje, nego upravo pravnu vezanost. Javni interes ima se u konkretnom slučaju utvrditi posve po objektivnim momentima. Pa ni neodređeni pojmovi druge vrste ne znače diskreciono ovlaštenje, jer se svi redom daju svesti na konkretni oblik. Jedino kod eksproprijacije upravnoj se vlasti ostavlja nešto slobode te se presumira, da je radila po zakonu. Važan je slučaj čl. 110 zakona o činovnicima, gdje se pod br. 16 navodi ovaj slučaj prestanka službe: ako nadležna vlast odluči, da činovniku ima prestati služba. Dosta je da nadležni starješina nalazi, da je dotični činovnik nesposoban ili da njegovo uklanjanje zahtijevaju interesi službe. Jesu li to objektivni momenti? Ako jesu, onda stvar nije diskreciona, nego pravno vezana. Kod državnog savjeta dva su odjeljenja u istom pitanju presudila drugačije. Za jedno je stvar pravno vezana i mora biti osnovana na nekim konkretnim činjenicama. Za drugo je stvar čisto diskrecione prirode. Kada je zatim drž. savjet u svojoj općoj sjednici od 27. i 28. travnja 1932. zauzeo posredno stajalište, koje je ipak »in ultima ratione« izlazilo na pravnu vezanost, izdana je zakonom od 17. prosinca 1932. autentična interpretacija zakona o činovnicima, gdje je pobijeno mišljenje državnoga savjeta. G. Krbek nalazi, da je to postupanje bilo nezgodno, jer su se politički ljudi upustili u kritiku problema, koji njima nije bio dovoljno jasan.

U zakonu o radnjama (§ 93, 2) govori se o pouzdanosti molitelja. Državni savjet je mišljenja, da se taj pojam ima utvrditi u konkretnom slučaju po diskrecionoj ocjeni. Walter Jellinek misli o takvu prosuđivanju, da mora odgovarati »društvenom shvaćanju«. Nacionalsocijalist Huber traži da diskreciona odluka mora odgovarati »*dem Bewusstsein der im Richter lebenden Grundsätze des nazionalsozialistischen Staates«.* Kada se u zakonu o šumama veže dopust krčenja na razloge javnog interesa, to ne znači diskreciono ovlaštenje nego baš pravnu vezanost. U § 66. zakona o unutr. upravi vlasti su pozvane da čuvaju »javni mir«. Taj je pojam bez sumnje rastezljiv i ne znači isto pod svakim režimom. Ali je policijska vlast vezana, da se drži suvremenoga značenja toga pojma. Car Schmitt (Legalität und Legitimität, str. 35—36) zgodno je primijetio, da su neodređeni pojmovi neposredno vezani o izvjesnu situaciju i da dobivaju svoju konkretnu sadržinu primjenom u presudnim vremenima.

Naš drž. savjet postupa u tom pitanju nejednako. Za razrješenje činovnika traži konkretne činjenice (br. 4077-1932). Stroži je za promicanje u višu kategoriju (3254-1928). Žandar se može otpustiti bez penzije, ako je povrijedio disciplinu i postao štetan za službu. Činjenica da je pojedino pjevačko društvo prekoračilo svoj djelokrug imala se strogo dokazati (29028-1935). Za osnivanje narodne škole

u pojedinoj općini imaju vlasti diskreciono ovlaštenje.

Što onda, ako je napadnuto rješenje posve korektno, ali se iz njega vidi, da je upravni organ vođen čisto ličnim motivima? Po francuskoj je praksi po srijedi *»détournement de pouvoir«*. Kod nas može i kontrolna vlast upraviti interesnu žalbu na višu upravnu vlast. S druge strane su doduše diskrecioni aktovi po čl. 19 zakona o drž. savjetu isključeni iz sudbenosti drž. savjeta. Ali, kako je već naglašeno, i ti akti nisu u cjelini diskrecione prirode, nego sastoje od pravno vezanih i diskrecionih dijelova, pa se u pogledu ovih prvih upravnosudska kontrola može u svako doba voditi. Za širenje pravne vezanosti ide skroz nova njemačka teorija (Scheuner, Jöhr, Bühler, Tezner). Oštro su postavili granice između diskrecione vlasti i pravne vezanosti Bühler *(Ermessensfehler)* i osobito Hofacker *(Die Staatsverwaltung und Strafrechtsordnung)*. Za Jöhra se doduše pitanje postavlja onako, da gdje nema pravne vezanosti, — a ta se mora utvrditi u većini slučajeva, — postoji slučaj diskrecionog ovlaštenja.

Laun je pokušao da pravi dalje razlike u diskrecionim stvarima. Za njega postoje unutrašnje i vanjske granice diskrecione vlasti. Vanjske granice bile bi na pr. nadležnost, razni materijalno-pravni preduvjeti. Unutrašnje granice bile bi označene svrhama, koje vlast ima držati pred očima. Premda su Tezner i Michoud protivni tome razlaganju, ipak mu se mora priznati neka osnovanost, jer pruža bolja uporišta od francuskog *»détournementa«*.

Državni savjet nije nadležan u diskrecionim pitanjima. Ali i to pitanje ima svoju relativnu vrijednost. Slučajevi diskrecionog ovlaštenja najčešći su kod krivičnog postupka i u policijskim stvarima. No baš u tim stvarima dolaze često traženja naknade štete, a ta se traženja priključe u takozvanom adhezivnom postupku glavnom predmetu. Dakako da je pitanje nadležnosti baš u našem pravosuđu najakutnije. Upravne vlasti pa i sudovi moraju u prvom redu paziti na to, da li su nadležni za pojedinu stvar. To vrijedi u istoj mjeri za pravno vezane i za diskrecione stvari. Nenadležnost je u prvom redu stvarna: predmet odluke ne pripada naime u djelokrug upravne vlasti. Koji put može vlast biti nadležna, ali nije bila izrijekom pozvana da izda to rješenje. Taj je slučaj predviđen kod francuskog *»détournement«*. I kod nas se pravi razlika između ništavih i pobojnih akata. Akt nenadležne vlasti bez sumnje je ništav (§ 135 zak. o upr. postupku).

Kod diskrecionih akata pravi se razlika između greške u formi i greške u postupku. Tezner misli, da zavisi od intenzivnosti greške, da li se akt ima ništiti. Ali da se stvari bolje razvide, potrebno je saslušanje stranaka. Doduše to nije izrijekom propisano u svakom slučaju, ali je to potrebno osobito u diskrecionim slučajevima. Neophodno je potrebito u diskrecionim slučajevima obrazloženje. Time je naime olakšana kontrola starije vlasti. Obrazloženje otpada u slučaju § 109, 2 i 6 upr. postupka, kada je naprosto prihvaćen prijedlog stranke. A otpada i onda, kada druga instancija nema ništa da doda razlozima prvostepenog rješenja. U diskrecionim je pitanjima obrazloženje korisno i zbog toga, što je samo onda upravni sud u stanju, da ispita, jesu li pobijenoj odluci po srijedi stvarni ili samo fingirani razlozi, a osobito, da li prva instancija prešućuje prave povode svojega suđenja. Teže je kontrolirati činjeničko stanje, ali viša instancija može uvijek utvrditi protivurječnosti u spisima, nepotpunost utvrđenog učina. Izuzetno (čl. 25) može i viši sud ući u činjeničko razmatranje. Upravni sud će se svakako čuvati, da ništi prvostepenu odluku zbog nebitnih grešaka, ali opet ne smije ići tako daleko da osnaži prvu odluku i onda, kada su činjeničke pretpostavke drugačije. Osobito vrijedi to, kada se time utječe na materijalnu podlogu samoga akta. Onda mora upravna vlast prihvatiti novu odluku, koja se slučajno može i poklapati s pređašnjom.

Kada se diskrecioni akt ništi zbog formalnih razloga, može starija vlast, uklonivši nedostatke, potvrditi diskrecionu odluku. Kada se naprotiv akt ništi iz materijalnih razloga, može se dogoditi, da se diskreciona vlast konsumirala i da viša upravna vlast ne može više dirnuti u nju.

Kada se odluka ništi iz materijalnih razloga, to nema odnosa s diskrecionom odlukom, jer se materijalnopravni propisi uvijek oslanjaju na jednu pravnu normu.

Kod diskrecionih odluka mogu se javiti greške u ocjenjivanju, koje mogu biti, misli Laun, subjektivne i objektivne prirode. Kod subjektivne greške *(Ermessensmissbrauch)* je činovnik kažnjiv. Akt je onda ništav. U slučaju objektivne greške, kada je organ u dobroj vjeri, dolaze u pitanje posljedice pobojnog akta. Nijemci su se u tom pitanju upustili u veoma razgranjenu kazuistiku. Walter Jellinek zna za devet slučajeva. I naš upravni postupnik (§§ 15—18) pokušao je da brani stranku o neurednosti upravnog organa.

U slučaju bludnje, razlikujemo između pravne i stvarne bludnje. Tri mogućnosti dolaze u obzir: 1) da je bludnja prouzročila pravnu nevaljanost akta, 2) da bi mogla voditi do nevaljanosti, 3) da daje povod nevaljalosti zbog drugog razloga. Dok je bludnja kod pravno povezanih akata pokatkad irelevantna, onda je bitno važna u diskrecionim stvarima. Akt se mora onda sanirati time, da se na zahtjev stranke izda nova odluka. Za obnovljenje postupka treba pak iznijeti nove ili barem ispravljene činjenične podatke. Diskrecioni je akt onda što se tiče izvršenog izbora zakonit ili protivuzakonit prema tome, dali stoji u protivurječnosti s jednom stanovitom normom, odnosno dali se kosi s primljenim nalogom i s generalnom instrukcijom. Manje je teška bludnja u činjenicama. Tu dolazi u pitanje ponajprvo objektivni momenat. Kod subjektivnaog momenta pita se i za osobu, koja je izdala napadnutu odluku. Često može tužba biti naperena protiv uvjeta diskrecione odredbe (obaveze, rok, privremene odredbe i t. d.). Ako se diskreciona vlast tiče pitanja, dali se ima izdati stanovita odluka, onda je sadržina te odluke svakako pravno vezana. Ako se pita »kako« ima da glasi odluka, onda postoji za upravnu vlast izbor između više alternativa.

Dalje je pitanje, dali vlast može odustati od već prihvaćene diskrecione odluke. Nikako, ako je stranka stekla neka prava, na pr. državljanstvo, ili ako se diskreciona vlast tim izborom konsumirala. Propisi su doduše u diskrecionim pitanjima mnogo elastičniji (na pr. kod dozvole nošenja oružja). U upravnom postupku ne pravi se razlika između diskrecionih i pravno vezanih stvari. Ali postoje bez sumnje razlike u pitanju obnovljenja postupka između jednih i drugih. U tužbenom postupku predviđen je slučaj, da prvostepena odluka bude ukinuta iz materijalnopravnih razloga. U tom se slučaju mora ponoviti postupak, pa bio pravno vezane ili diskrecione vrsti.

Kod njemačkih pisaca spominju se razni razlozi koji mogu dovesti do ništenja diskrecione odluke. Weidmann zna za *Ermessensüberschreitung*, povredu zakona, za *Ermessensfehlgebrauch* i *Ermessensmissbrauch*, to jest lakšu i težu krivicu u izdanju diskrecione odluke. Walter Jellinek nalazi, da je pravna greška teža od stvarne, jer pravna greška stvara precedens.

U daljem razlaganju navode se primjeri iz našeg i francuskog pravosuda. Interesantan je iz francuskog pravosuđa slučaj oduzimanja obrtničke koncesije tvornice žigica u god. 1875. Odluka upravne vlasti izdana je navodno iz pravno-formalnih razloga, ali je ukinuta, jer se ispostavilo, da je motivacija napadnute odluke fingirana i da je upravna vlast išla za sasvim drugim ciljem. Isto tako je kod nas ukinuta odluka upravne vlasti o veličini i o kapacitetu radionica nekog poduzeća koje je važno za državnu obranu, jer su ta ograničenja značila upravo osujećenje tehničkog cilja koji je dao povod osnivanju samoga poduzeća (odl. br. 15826-1935). — Penzionirani ministar, koji se odrekao manje činovničke penzije, nije kasnije pripušten, da je naknadno zatraži, kada su smanjene ministarske penzije (odl. br. 17205-1935).

Dva su posljednja poglavlja Krbekove knjige posvećena interesantnim ustanovama francuskog upravnog prava *»détournement«* i *»actes du gouvernement«*.

Što se *détournementa* tiče, razvio se iz utoka nazvanog *»recours pour excès de pouvoir«*.

Taj se utok razlikovao od utoka zbog nenadležnosti i zbog formalnih grešaka. Po utoku radi prekoračenja vlasti *(excès de pouvoir)* dešava se *détournement de pouvoir, izvrtanje vlasti*, onda kada administrativna vlast prilikom izdavanja jedne odluke radi doduše po slovu zakona, ali upravo izigrava svijesno namjeru zakonodavca. Ta je vrst utoka bila poznata već god. 1864. pod Napoleonom III., ali se potpuno razvila tek pod trećom republikom. Najvišu je uslugu u tom pravcu imao svojim pravosuđem državni savjet *(Conseil*

d'Etat). S početka je taj utok samo išao za obranom ličnih, subjektivnih prava. Kasnije se uveo običaj, da se državni savjet upušta u svestrano ispitivanje slučaja *(aller au fond)*. Za to je bilo dovoljno, da je akt upravne vlasti uopće uoprzročio povredu nekog prava. Od toga ispitivanja bili su izuzeti akti interne prirode (uputstva) i osobito znameniti *»actes de gouvernement«*, pa i akti izdani od zakonodavca.

Upravnu tužbu može u Francuskoj podignuti tko god ima u stvari neki pravni interes. Rok je 60 dana od publiciranja, odnosno od notificiranja. Uporedo s tužbom može ići postupak pred redovitim i pred upravnim sudom. Jèze bi htio, da se pojam *détournement* koji se do sada primjenjivao samo za slučajeve predviđene u *recours pour excès* i u *recours en cassation* proširi i na policijske stvari. Drost bi htio da bude primijenjen i na privatno pravo.

Nezakonitost koja sačinjava *détournement* sastoji se u tome da je akt donesen s drugom svrhom, nego što ju je imao pred očima zakonodavac *(dans un but autre que la sauvegarde de l'intérêt général)*. Tasić je zato preuzeo izraz izvrtanje vlasti, izigravanje cilja. Odlučan je svakako u ovom slučaju nezakonit motiv, greška protiv duha, ne protiv slova zakona. Tu se ne pita »tko« ima da riješi, nego »kako« da se stvar riješi. Ideja *détournementa* nije doduše svojstvena francuskom pravu, ali se samo u Francuskoj razvila do značenja upravne tužbe. Kod nas je judikatura nešto plašljiva, pa nije posve prihvatila francusku ustanovu *détournementa*.

U franc, drž. savjetu stoga se dosta često ukida prvostepena odluka iz stereotipnog razloga, jer je sreski poglavar *(préfet)* svoju vlast upotrijebio za svrhu, koja se ne podudara s povjerenom mu javnom zadaćom. To jest, samo bi djelo bilo zakonito. Nezakonit je cilj za kojim se pri tome išlo. U kontrolnom postupku treba stoga utvrditi motive pobijenoga rješenja. *Détournement* je naime neposlušnost prema zakonskoj svrsi. To se dešava kod takozvanih blanketnih zakona, gdje se upravnim vlastima daju široke punomoći. Utvrditi svrhu za kojom je išao upravni organ često je veoma teško. Upravni viši sud morat će se zadovoljiti time, da utvrdi, da napadnuta odluka ne odgovara zakonskom cilju. Akt mora naime biti determiniran onom svrhom, koju je imalo u vidu objektivno pravo prilikom određivanja nadležnosti. Nezakonitost nastupa, kada upravni organ uopće ne misli na interes javne službe (strančarstvo, lični razlozi i t. d.) ili kada misli na zakonsku svrhu, koja nema posla s ovim pitanjem. Upravni organ ima da misli, po francuskom shvaćanju, na javni interes osobito onda, kada su mu izdane široke punomoći (to vrijedi osobito za policiju). Jèze misli da postoje četiri tipična slučaja *détournementa:* 1) kada javni organ ide za zabranjenim ciljem; 2) kada ide za dopuštenim ciljem, koji je izvan njegove nadležnosti, 3) kada javni organ s namjerom da provede povjereni mu cilj vrši vlast, koja nije organizirana za polučenje toga cilja, 4) kada odluka vlasti postizava cilj, koji nije u javnom interesu. Francuska praksa, koja je razvila ustanovu *»détournement«* do prave savršenosti, ali i prilično jednostrano, pokazala je veliku samostalnost u strančarski razrovanim okolnostima i umjela je da se održi i prema samom predsjedniku republike. Teško je citirati redom slučajeve navedene u Krbekovoj knjizi, al' se može o njima reći, da je svima zajedničko, da se pred sudom nalažahu formalno besprijekorne odluke, koje su napadnute zbog toga, što se upravni organ poslužio slovom zakona za svoje lične ili strančarske svrhe. *Détournement* se vrši najobičnije, što nije čudo, kod policije koja ima najširu diskrecionu vlast. Tu se, u francuskoj praksi, pojavljuju odluke, kod kojih zapinje kontrola legalnosti, ali se kose sa zahtjevima morala i oportunosti. Nije dobro, da se upravni sudovi ni drugdje ni kod nas ne će upuštati u presuđivanja, kada dolaze na površinu pitanja oportunosti. To treba požaliti, jer tako *détournement,* koji ima toliko korisnih crta, ostaje biljka, koja cvate samo u francuskom pravnom perivoju.

Laun je kod Nijemaca pristaša ustanove *détournementa* i želi baš, da ga poveže o pojam diskrecione ocjene. Tezner mu je naprotiv načelni protivnik. To se može razumjeti iz toga, što je Laun u glavnom subjektivist, dok je Tezner odlučni objektivist, što Laun oštro razlikuje između diskrecione i pravno vezane stvari, dok im Tezner vidi samo kvantitativne razlike. Za Teznera je odlučna objektivna strana akta, pa prevladale pri tome kakve mu drago namjere. Šikana se može, misli on, kazniti u internom postupku disciplinskim pravom, a da se ne dirne u već prihvaćenu odluku.

Za razumijevanje ustanove *détournementa,* kako se je razvila posljednjih godina, treba naglasiti, da je francuski *Conseil d'Etat* vršio samo od slučaja do slučaja takozvanu *justice déléguée* i da se tek kasnije iz toga razvila *»justice retenue«*, to jest pravosuđe u vlastito ime bez posebne punomoći. Državni savjet je naime na molbu interesirane stranke tražio od vlasti, da mu izruče za kontrolu pojedine upravne spise. To traganje za ličnim motivima presudioca činilo se Nijemcima presubjektivnim, premda su sami izrazili uvjerenje, da državnim aktima ne smije prionuti ni sjenka lične sklonosti *(der Schatten persönlicher Gunst)*.

Premda *détournement* nije ograničen za slučajeve diskrecione ocjene, ima svoju važnost baš za nju. Laun štaviše misli, da je *détournement* baš tu u svojoj glavnoj ulozi. Ali je francuski drž. savjet uzeo u pretres i pravno vezane stvari. *Détournement* je naime ne samo kontrola oportunosti, nego kontrola legalnosti i motiva izvršnog organa. Ta je kontrola baš onda od koristi, kada je organ manje vezan i to baš kod diskrecionog ovlaštenja. Tu treba naglasiti, tvrdi g. Krbek, da ne smijemo previše prisvojiti nazore pretjeranoga materijalizma, kult objektivne zakonitosti, ali da opet u današnjem društvu nema mjesta pretjeranom subjektivizmu.

Ulaženje u unutrašnje motive i ciljeve službenog organa može biti opasno, kada kontrola ide predaleko. Franc. drž. savjet ne ispituje stoga učin, nego se zadovoljava razlozima tužioca. Glavna su mu pomagala tekst upravnog akta, njegovo obrazloženje, službena prepiska, instrukcije viših vlasti, naknadna obrazloženja na upit sudske vlasti i faktične okolnosti, koje proizlaze iz samih spisa. U nekim se slučajevima šutnja upravnih vlasti može tumačiti neizravnim priznanjem. Teško je opet prodrijeti u jezgru stvari, kada službenik prikriva pravi cilj za kojim ide i kamuflira ga prividnim zakonskim razlozima. Tu su državnom savjetu postavljene dosta uske granice, koje otežavaju prodiranje u jezgru same stvari.

Teško je zamisliti, da bi sudska praksa drugog državnog savjeta umjela da iz prvotnog oblika *détournementa* izgradi tako savršenu i tako elastičnu ustanovu, koja omogućuje kontrolu ali ne prevršuje mjeru u ispitivanju ispravnosti upravnog organa.

Protuteža je toj ustanovi ustanova takozvanih *»actes de gouvernement«*. To su spisi koji nipošto ne smiju da dođu pod upravnosudsku kontrolu, jer je njihova sadržina strogo povjerljive vrsti. Ova ustanova nije specifično francuska, nego se nalazi u anglosaskim i u drugim zemljama. U pitanjima, koja su u vezi s tim aktima, imaju upravne vlasti potpuno diskreciono ovlaštenje i ne polažu o tome nikome računa osim pretpostavljenim. U Francuskoj su se takve zbirke akata stvorile prilikom režimskih promjena u vrijeme Luja Filipa, Napoleona III. i treće republike. Osobe, na koje su se ovi akti odnosili, bile su redom politički protivnici, članovi ili pristaše propalih dinastija. Ali je francuski državni savjet svojski nastojao da što više od tih spisa dobije pod svoju kontrolu, i tako je došlo do neke podmukle borbe, tijekom koje su pojedine vlade pristale na to, da državnom savjetu dadnu neku zadovoljštinu, a ta se sastojala u tome, da su francuske vlade redom pristale na proširivanja ustanove *détournementa*.

Pravna teorija je uzalud nastojala, da ovim aktima traži neki načelni razlog opstanka, ali se je na svršetku morala ipak zadovoljiti nabrajanjem pojedinih slučajeva ili grupa. *(Diez: L'analyse juridique est impuissante a fournir le critérium de l'acte de gouvernement.)* Duguit je pokušao da pravi razliku između političkih i administrativnih akata. Duez je nabrojio tri glavna slučaja: 1. odnose vlade s narodnim predstavništvom, 2. izvršenje međunarodnih ugovora, 3. dekrete milosti i zaštitu Francuza u inozemstvu. Appleton zna za pet vrsti. Hauriou je još obilatiji. Waline razlikuje između domaćih i inozemskih akata. Stranci, koji imaju interes u stvari, nemaju prava na obične pravne lijekove, nego samo na molbe o milosti *(recours gracieux)*.

Mnogi francuski pisci traže, da se ukinu akti vlade i da se na njihovo mjesto zakonom odrede diskreciona ovlaštenja. Ali akti vlade i diskreciona vlast nisu jedno te isto. Kod akta vlade je upravno-sudska tužba a priori isključena i ne pravi se razlika između pravno vezanih i diskrecionih dijelova. Kod diskr. ocjene

naprotiv može se uvijek postaviti pitanje legalnosti i pravno vezani dijelovi podvrgnuti su sudskoj kontroli.

Oko pitanja akata vlade je literatura dosta obilata i razmjerno nepregledna, ali je svakako vrijedno zabilježiti nastojanje Grka Dendiasa i Belgijanca Vauthiera, da načelno utvrde položaj akta vlade. Za njih je vlada politička, administracija pravna vlast, vlada primjenjuje ustav, dok administracija primjenjuje zakon. Vlada je stoga superiorna, stoji iznad zakonodavstva i egzekutive, vitalni je organ državne egzistencije. To bi značilo na mjesto dosadašnje podjele vlasti u troje, podjelu vlasti u četvero. Za fašizam je zbilja korporativna vlast četvrti faktor u državi. Ali je cijeli naš pravni sustav zasnovan na tropodjeli. Ako hoćemo odrediti četvrtu vlast, moramo joj dati položaj iznad zakona. To se dešava pod raznim autoritativnim režimima, pa je zato Duguit snažno napao taj pravac. Stvar se vrti oko toga, da li se isplaćuje izgraditi novi pojam za ono što Nijemci nazivlju »*Staatsnotrecht*«. Pa i kod akata vlade uvijek se ima razlikovati između akata, koji se tiču izuzetnih okolnosti (opsadno stanje, mobilizacija i t. d.) i akata za koje nema propisa i kojima se upravo posve zanemaruju pravni pojmovi.

Opširna je studija g. Dra Krbeka važan, štaviše dragocjeni prinos za poznavanje ustanove diskrecione ocjene, o kojoj šira publika nema ni slaba pojma i koja je tolike važnosti za razvoj naših javnopravnih prilika. Njezina važnost iskače u svakom poglavlju i svako nam poglavlje pruža nove poglede za pravnu sliku naše administracije. Način, kako je stvar prikazana, jasan je i pregledan. Ako se za historijski nastrojena pravnika može činiti poželjnije epsko prikazivanje postanka i razvitka te ustanove, stvar je samo pitanje rasporeda građe a ne pitanje sistema. Dr. Krbek je pravi pionir na polju administrativnog prava. Njegova se radnja mora pozdraviti s nepodijeljenim osjećajem zadovoljstva.

A. S. Dabinović

RELIGIJA I ŽIVOT

Tko je ljetos pribivao izvedbi Hofmannsthalova »Čovjeka« na aMrkovu trgu, mogao se lako uvjeriti da religiozni problemi nisu ni danas uklonjeni s repertoirea ljudskih interesa. Uza svu antireligioznu propagandu koja se danas sistematski vrši u svijetu sa željom da stvori isključivo ovozemske i u tom smislu ograničene kulturne orijentacije, Everyman je ostao što je bio: životinja s metafizičkim pretenzijama. Čovjek naime, i pokraj svih protivnih utjecaja, nije prestao osjećati da je život projiciran dalje od svojih materijalnih okvira, i značajno je upravo bilo da su se za tu par exellence religioznu dramu zanimali ne samo vjerski pozitivno orijentirani krugovi, nego i ljudi koji su podnijeli jak marksistički utjecaj. Ne znači dakako ovo posljednje, barem ne znači nužno, neku orijentaciju u pogledu shvaćanja religije kod onih koji su dosad zauzimali negativan stav prema njoj. Ipak ovo zanimanje pokazuje dovoljno jasno da obrađivati religiozne probleme nije ni danas suvišno. I naša Akademija nije stoga nimalo promašila kad se odlučila da u svojoj zbirci Znanstvenih djela za opću naobrazbu izda Zimmermannovo djelo »*Religija i život*«.[1])

Zaista i ljudi koji se čine daleko od svake religioznosti ne mogu, a da se barem od vremena do vremena ne pozabave pitanjima koja su u vezi s njom. Treba li naš život, našu kulturnu izgradnju povezati uz religiju, ili, naprotiv, moramo apstrahirati od nje, odlučno je zabaciti kad se radi o tome da definitivno odredimo pravac i smisao svoga života — to su pitanja koja zaokupljaju sve misaone ljude našeg vremena. To su pitanja kojima zapravo nitko ne može posve izbjeći i zato djelo, koje o njima raspravlja na znanstven, ali oblikom pristupačan način, čini pravu uslugu narodu u komu je niklo. Bez oklijevanja možemo reći da je takve vrsti spomenuto djelo g. Zimmermanna. Ono zahvaća nekoliko temeljnih problema, koji su čovjeka oduvijek zanimali, ali su u naše vrijeme neobično snažno zaokupili duhove.

I.

Otkad je Marx ustvrdio da je »kritika religije prvi uvjet svake kritike«, i još više otkad je Lenjin rekao da je za ispravno rješenje socijalnog pitanja »najvažnije: u još nerazvijenim masama razbuditi interes za svijesni stav prema religijskim pitanjima i za svijesnu kritiku religije«, otad kao da se uspavana indiferentna svijest čovječanstva iznova prenula i stala široko otvorenim očima duha promatrati ulogu religije u životu.

Po naučavanju Marxa religija je najveće socijalno zlo, ona nije dostojna slobodna čovjeka, ona je samo »vapaj potlačenoga stvora« i stoga je »Uništenje religije kao iluzorne sreće naroda, zahtjev njegove prave sreće«. Po Marx-Engelsu kršćanstvo je krivo za današnji socijalni poredak, jer »socijalni principi kršćanstva propovijedaju potrebu gospodujuće i potlačene klase. Socijalni principi kršćanstva proglašuju sve podlosti tlačitelja pravednom kaznom pragrijeha i drugih grehota ili pak iskušenjem koje Gospod po svojom mudrosti namjenjuje otkupljenima. Socijalni principi kršćanstva propovijedaju kukavičluk, samoprezir, poniženje, podaništvo, uopće osobine prostote«. »Stoga smo, kaže Engels zauvijek navijestili rat religiji i malo se brinemo, da li će nas tko nazvati ateistima ili kako drukčije.« Lenjin pak, razrađuje tu stu ideju kaže: »Religija je jedna vrst duševnog pritiska, koji svuda tereti široke mase, potlačene vjekovitim radom za druge, u bijedi i zapuštenosti. Nemoć iskorištavanih klasa u borbi sa svojim izrabljivačima stvara upravo tako vjeru u bolji život nakon smrti, kao i nemoć divljaka što u borbi s prirodom proizvodi vjeru u bogove, vragove, čudesa i koješta... Bog je (historijski i praktički) kompleks ideja, koje su nastale zbog otupljene potlačenosti čovjeka... Upravo zato, što je svaka religijska ideja, svaka ideja o nekom bogu, čak svako koketiranje s bogom — neizreciva bezobraznost... najpodlija infekcija... (Zbog tog svega) s obzirom na stranku socijalističkog proletarijata religija nije privatna stvar. Naša stranka ne može biti ravnodušna prema neznanju i ludosti religjskog vjerovanja.« Postavljen s ovoliko žestine, religijski problem nije zaista više nikoga mogao ostaviti indiferentnim.

Označujući religiozni život kao inferiorno duševno stanje i religiju nedostojnom slobodna čovjeka, marksizam je postavio tezu ne samo o potrebi uništenja religije, nego i o animalizaciji čovjeka i posvemašnjoj materijalizaciji kulture. Bog je imao biti eliminiran iz društvenog i privatnog života kao zastarjela i preživjela predrasuda, a čovjek proglašen samo djelićem velikog kolektiva po kome on jedino ima i može imati neku vrijednost. Tvrdeći pak da je čitavo to shvaćanje ne kakva proizvoljna kreacija duha nego rezultat strogog znanstvenog i filozofskog istraživanja, marksizam je doveo u pitanje cio niz temeljnih istina koje uvjetuju život i kulturno stvaranje čovjeka.

Pred takvom situacijom osjećala se vrlo ozbiljna potreba da se jednom, ali posve temeljito, ispitaju principi na kojima marksizam počiva. Jer na koncu, ako je marksizam zaista »naučno« opravdan, tko šta može imati proti njemu? Ako »činjenice« govore u prilog komunizmu, ako on zaista počiva na »neoborivim dokazima« kakva smisla ima boriti se proti njemu? Tako je, zašavši do dna stvari, postavio sebi pitanje i g. Zimmermann.

II.

S lojalnošću pravog učenjaka on se dao na ispitivanje svih vrednota kojima marksizam operira: njegove filozofije, dijalektičkog materijalizma i njegove navodno pozitivno naučne podloge, materijalizma. Daleko od toga da bi puštao po strani koji od njegovih argumenata, on ih sve u njihovoj najvećoj oštrini iznosi pred čitatelje, analizira, i podvrgava mirnom, ali odlučnom i svestranom kritičkom ispitivanju. Prednost je toga ispitivanja i te kritike, pred mnogim drugim, što autor, kao izvrstan poznavalac filozofije, ne ostaje pri marksizmu i komunizmu u njihovoj sadanjoj formi, nego ide i k njihovim historijskim izvorima razotkrivajući tako kao jednim potezom sav njihov apriorizam, nenaučni i upravo plitki dogmatizam. Slijedeći uistinu piščevo izlaganje, koje se uostalom uvijek oslanja na sama izvorna djela, vidimo da marksizam nije uopće nikakva jedna i jedinstvena filozofija nego zapravo konglomerat dvaju oprečnih filozofskih sistema: Feurbachova materijalizma i Hegelova idealizma, koji su jedan i drugi valjda nešto najsamovoljnije što je ikad filozofski duh dao. Ipak pisac ispituje i samu naučnu opravdanost materijalizma. Materijalisti tvrde: ne postoji ništa osim materije. G. Zimmermann traži za tu tvrdnju opravdanje. Čime to nosioci ovog

[1]) Dr Stjepan *Zimmermann,* Religija i život, Zagreb 1938., Izd. Jugosl. Akademije Znanosti i Umjetnosti u Zagrebu.

shvaćanja dokazuju? To nije predmet iskustva. Reći: svijet je materija i razvio se iz materije, zato ne postoji ništa osim materije, to nije nikakvo logičko zaključivanje, nego prosta tvrdnja, koju bi tek trebalo dokazati. Sama po sebi ona tek vrijedi toliko, koliko bi vrijedila i ova druga, slična tvrdnja: stol je nastao od drva zato postoji samo drvo, a ne postoji stolar. Jednako je nezasnovana tvrdnja da materija egzistira nužno, sama o sebi i da ne treba uzroka. No naš pisac to ne nabacuje samo, nego opsežno i neumoljivim logičkim slijedom dokazuje.

Ne možemo dakako ovdje ni iz bliza donijeti cjelovita prikaza autorove argumentacije u pobijanju maksizma, ali nek nam bude dopušteno navesti ovdje nekoliko najmarkantnijih stavaka iz prvog dijela knjige, koji baš kritizira stav materijalista.

Kritika materijalizma može otpočeti, kaže pisac, već kod noetike ili nauke o istinitoj spoznaji. Ali glavni udarac zadaje ona njemu na području psihologije. Marksisti, kao i ostali materijalisti, uče da je sve svijesno zbivanje materijalne prirode. Oni ne brišu iz svog rječnika izraze: duh, ideja, svijest, duhovna kultura..., ali njihovo je značenje materijalističko. Za marksiste je »dogmatski« sigurno, da su »ljudi jedan od najviših produkata u razvitku materijalnog sveta kao što je i ljudska svest (»duh«) samo produkt specifično organizovane materije... To je osnovni stav materijalizma: to je temelj na kome počiva celokupna zgrada nauke« (S. Marković, Iz nauke i folozofije). No ni Svetozar Marković, ni njegovi učitelji ne pokazuju nam te psihologijske nauke na kojoj se temelji i počiva »celokupna zgrada nauke«. Što više mi ispitujući njihove tvrdnje vidimo da je marksističko shvaćanje o materijalnoj provenijenciji spoznajne svijesti *»proton pseudos«*, prva, temeljna neistina »celokupne zgrade« marksizma. Marksisti uistinu tvrde da spoznaja nije ništa drugo nego »druga strana« moždane materije. No otkuda to oni znaju? Oni naprosto tvrde (»u ime nauke«?), da je najprije egzistirala samo kozmička materija ili »priroda«, iz koje se razvio čovječji mozak; a pošto najprije nije bilo moždane materije sa spoznajnom »osobinom«, to se ova osobina razvila iz materije! Ovakav način argumentiranja može se iznijeti neupućenim i naivnim ljudima, koji bez razmišljanja prihvaćaju ono što im se rekne. Tako argumentirati pred čovjekom, koji je, kao g. Zimmermann, proveo trideset i više godina u filozofiranju, jednostavno je smiješno. »Da je u toj argumentaciji, kaže pisac, *petitio principii*, nije baš teško uvidjeti: jer da je spoznaja samo jedno svojstvo ili vlastitost (osobina) materije, to već treba pretpostaviti, prije nego kažemo, da se spoznaja razvila iz materije. Marksisti dakle jednostavno *pretpostavljaju*, da je spoznaja (i sav svijesni život) jedno svojstvo moždane materije. I sada s ovom psihologijski nemogućom premisom dalje rezoniraju o vrijednosti spoznaje.

Marksisti se uporno pozivaju na nauku, ali koliko je ovakav način dokazivanja naučan, neka prosude sami čitatelji.

III.

Nenaučni i upravo nedostojni postupak marksista razotkriva g. Z. i kad se radi o njihovom nastojanju, da filozofiju proglase »rafiniranom formom religije«. Oni, iako sami zastupnici jedne i odveć prozirne filozofije, naučavaju da je filozofija suvišna, jer da je nju nadomjestila nauka. Nauka danas »uspeva da sve metafizičke i crkvene laži o duši kao samostalnom biću, o drugom svetu, o natprirodnim silama, o bogu, itd. — pretvori u prah i pepeo... Ona je učinila sasvim izlišnom i filozofiju i religiju«. Kako? Posve jednostavno. Dokazala je da je religija plod mašte, a vjera u osobnog Boga rezultat nekulturnog, crkvenog naklapanja. Samo dakako to je nauka kako si je zamišljaju marksisti. I stoga g. Z. s pravom kaže: »Marksisti nisu ni do danas uspjeli da nauče, kada su živjeli Platon i Aristotel, koji su zar također na osnovu »crkvenih laži« (četiri stoljeća prije Krista) priznavali Boga i besmrtnost duše! Mi moramo proti marksistima da spasemo taj minimum naučne i opće kulturne savjesti i da ne dopustimo falsificirati historiju filozofije — kad se Platonova i Aristotelova (i ne samo njihova) filozofija proglašuje »crkvenim lažima«!... negacija je kulture, kad se neki nazor nenaučno i lažno napada«. Toliko neznanja i arogancije, kaže pisac, ne zaslužuje nikakve susretljivosti s naše strane. S izmišljotinama i očitim lažima ne operira se u nauci.

Jednako oštro ali mirno pisac odbija komunističke podvale o tobožnjoj krivnji kršćanstva za današnji socijalni poredak. »Tko nije izrastao na stablu i tko živi u evropskom društvu, gdje je poznata kršćanska religija, može vrlo dobro znati, da li je istina ili bezočna laž ustvrditi, da ta religija podržava kapitalističko tlačenje. Tko nije sasvim nesposoban za istinu, ne će na kršćanstvo navaliti odgovornost za kapitalistički sistem, kad se zna da krivnja leži baš u nekršćanskom životu; jer kapitalistički sistem nepravde znači krajnju negaciju kršćanske moralne nauke. Marksisti falsificiraju nauku kršćanskog morala, kada tvrde, da on tolerira socijalne nepravde kapitalizma.«

Raščinjajući ovako stavove marksizma pisac konačno, implicite i explicite, postavlja presudno pitanje: Čemu svi ti napori komunizma da sruši sav dosadanji poredak i zaniječe i najočitije istine? Možda zbog toga, da se na toj hrpi ruševina lakše osiguraju prava čovjeka? S time stvarno marksisti nastupaju u svojoj propagandi i borbi, ali nije li i to samo jedna fikcija, kojom imaju da se prikriju sasvim drugi ciljevi? »Ako je čovjek samo životinja« — a to izričito marksisti uče — »i ako nam život nije drugo, nego fizička borba za opstanak, pa otkuda nam onda među ljudima: tko je jači, neka pregazi slabijega, pravo... zahtijevati neku ravnopravnost medu... jega!« (str. 159). U logici je dakle komunizma ne obrana nego negacija čovječjih prava. A da zaista to nije samo neka teoretska posljedica općeg materijalističkog shvaćanja, vidi se najbolje tamo gdje su se teoretičari marksizma dokopali sile. Tu oni ne samo da ne štite prava čovjeka nego se jednostavno poigravaju ljudskim životima, kao da imaju posla samo sa životinjama. Čovjek kao čovjek nije uopće vrednota za marksizam i stoga je slobodno ubijati ga, mučiti ga, i zbog samih razlika u mišljenju oduzimati mu pravo na život, i rušiti sve njegove kulturne tekovine.

Materijalizam prema ovome ne samo da ne promiče istinske interese čovjeka i njegovo kulturno stvaranje, nego znači smrt pravog kulturnog nastojanja i likvidaciju svega specifično ljudskog. Zasluga je marksizma da nam je taj neljudski karakter materijalizma pokazao u svoj njegovoj krutosti i omogućio tako potpunu, ne samo teoretsku nego i praktičnu kritiku njegovu. I zahvalni moramo biti g. Zimmermannu da je tu kritiku, zbilja svestranu, objektivnu i duboku poduzeo. *U ovom obimu i s ovoliko snage* marksizam kod nas dosad još nije bio kritiziran.

IV.

Da je pisac ostao samo pri ovom dijelu svoje knjige, ona bi već zbog toga zasluživala svaku pažnju i priznanje. Ali on je učinio mnogo više. On je, nadovezavši na kritiku marksizma, postavio pitanje kulture i kulturnog stvaranja u svoj njegovoj širini i pokazao da je svaka kultura koja hoće da bude samo ovozemska, zapravo skučena i nepotpuna kultura. Priznavanje Boga i život u odnosu s njima nije kakva umjetna tvorevina pojedinca, nego opće ljudska pojava. Do toga je čovječanstvo dolazilo ne iz straha, ili ne znam kakvim drugim iracionalnim putem, nego naprotiv svojim razumom. Priznavali Boga nisu samo priprosti i neuki ljudi nego najveći geniji čovječanstva. Pisac neoborivim dokazima utvrđuje da ljudski duh u svom normalnom funkcioniranju dolazi od svijeta k Bogu i da to nijekati znači ne samo negirati jednu partikularnu istinu, nego rušiti, uništavati sve što čovjeka čini čovjekom. Opseg stvarnosti, s kojom je čovjek povezan, ne da se krnjiti umjetno i proizvoljno a da se pri tom ne počini atentat i na samu ličnost čovjeka. Duhovnost Boga i duše jesu stvarnosti, koje nauka — ne parodija nauke — nesumnjivo i nepobitno utvrđuje i zato cjelovite kulture nema, koja od te stvarnosti hoće da apstrahira.

Nemoguće bi bilo i približno iznijeti šta je sve pisac dao u ovom velikom i opsežnom dijelu svoje knjige i koliku je uslugu učinio našoj inteligenciji koja nema vremena ni prilike da osobno na izvorima proučava sva ova pitanja.

Potpuno u skladu s idejom »Znanstvenih djela za opću naobrazbu« pisac u ovoj knjizi ne samo izlaže, ispituje, nego i podučava. On se stoga ne ustručava tumačiti i same izraze, po više puta ponoviti iste stvari, kako bi čitatelju omogućio da se što bolje i što više zadube u ove teške, ali neobično važne probleme.

Hrvatski narod će samo s radošću pozdraviti ovakvu knjigu. »Narodu, kome treba kultura, treba i takva knjiga: jer ona mu pruža putokaz u njegovoj kulturnoj orijentaciji.« Da izvjesna štampa pokušava o njoj šutjeti, mi to razumijemo: ona znači obaranje svega onoga što ta štampa zastupa. Teže je razumjeti nemar i nebrigu nekih naših posve pozitivno orijentiranih krugova za to, da o ovoj knjizi pišu i govore. Obaramo se žestoko na »strane elemente«, koji truju i kvare naš narodni život. Ali zato nam nije teško obilno preporučivati njihove proizvode u dobro plaćenim reklamama, dok možda nemamo riječi za knjigu koja ide za tim da spasava narodni život i njegovu istinsku kulturu.

Đ. Gračanin

MOZAIK

»U BUDUĆE«

Službeni list vlade Republike španjolske, koji izlazi u Barceloni, objavio je dekret da su »u buduće« svi Španjolci slobodni da ispovijedaju i vrše vjeru koju odaberu. Ovo »u buduće« pripada među najciničnija priznanja: ako se objavljuje da se sutra neće progoniti, jasno je prema tome da se je jučer progonilo... Isti dekret objavljuje osnivanje naročitog ureda koji će se baviti svim pitanjima bogoštovlja te izjavljuje da će »ministarstvo financija odobriti naročite kredite za tu novu organizaciju«. — Kredite? Prvi kredit koji bi trebalo dati bio bi onaj da se podigne velika kosturnica gdje bi se položili ostaci šest tisuća svećenika i dvije tisuće redovnica koji su bili sakaćeni, mučeni, mrcvareni, smaknuti u užasnim okolnostima koje će ostati žigom osude za crvenu Španiju i sramotom u povijesti XX. stoljeća. Da se podigne takva kosturnica, ne bi dostajali milijuni koji su ukradeni crkvama.

Kada se crveni u Španiji udruže na načelu slobode ispovijedanja vjere, to je upravo tako kao kada se komunisti udruže oko ideje obrane domovine: to je licemjerje »za opsjeniti prostotu«. (Le Matin, 12. prosinca pr. g.)

VICTOR HUGO VIZIONAR

U muzeju Victora Hugoa u Parizu čuva se original njegova proglasa građanima Pariza iz 1848. koji glasi ovako:

»Dvije su republike moguće. Jedna će oboriti trikoloru crvenom zastavom, razoriti Institut, Politehniku i Počasnu legiju, dodat će uzvišenom geslu: *Sloboda, jednakost, bratstvo,* zlokobnu alternativu: *ili smrt,* bankrotirat će, upropastiti bogataše a da ne će obogatiti siromahe, uništiti kredit koji znači imanje svih i rad koji je svačiji kruh, dokinut će vlasništvo i porodicu... pretvorit će Evropu u požar a civilizaciju u pepeo, učinit će Francusku domovinom tmine, zaklat će slobodu, ugušiti umjetnost, odrubiti glavu misli, zanijekati će Boga.«

Ako se nije ispunilo u Francuskoj, o drugim nekim zemljama može da zvuči kao proroštvo.

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

Naš suradnik, g. dr. M. Ujević, izdao je vrlo korisnu i dobro smišljenu knjigu pod naslovom »Hrvatska narodna pjesmarica«, na koju ćemo se prvom prilikom osvrnuti, a međutim donosimo objavu knjige gdje sam pisac tumači misli koje su ga vodile kod toga izdanja:

U mnogim našim krajevima osjeća se velika potreba jeftine i dobre pjesmarice, u kojoj bi narod našao sve, što ga iz prošlosti zanima. Da toj potrebi udovolji, izdao je ovih dana Dr. M. Ujević u Zagrebu knjigu »Hrvatska narodna pjesmarica«, u koju je unio sve one Kačićeve pjesme, koje narod voli i koje čita, a govore o hrvatskim junacima, o hrvatskim krajevima ili događajima, koji su u uskoj vezi s hrvatskom prošlošću ili s pojedinim hrvatskim krajevima. Osim toga, on je u tu pjesmaricu unio velik broj junačkih hrvatskih narodnih pjesama, koje nadopunjaju Kačićev »Razgovor ugodni«, tako da je ova pjesmarica prava povijest hrvatskoga naroda u stihovima, povijest opjevana i prikazana od samoga naroda i od starog i slavnog fra Andrije Kačića, koji je znao pjevati upravo onako, kako narod želi i kako sam narod pjeva. Uz Kačićeve pjesme i narodne junačke u ovoj pjesmarici ima velik broj lirskih narodnih pjesama, koje, skupljene ovako zajedno, daju prekrasan zbornik narodne lirske poezije, pune ljepote, zdravih osjećaja i plemenitih misli. Kako u junačkim, tako i u lirskim narodnim pjesmama, zastupani su svi hrvatski krajevi: Hrvatska, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Slavonija, Bačka, Hrvati iz Austrije i Hrvati pod Italijom, u Istri. Sastavljač i izdavač »Hrvatske narodne pjesmarice« želio je, da se u duhovnom vezu nađu svi krajevi i da u ovoj knjizi nađu sebe, svoje želje, svoje misli i svoje osjećaje.

BIBLIOGRAFIJA

Velimir *Deželić* sin, Sitna sreća, vesela priča o malome čovjeku ovelikoga grada, Zagreb 1938., Knjižnica dobrih romana, XX. 80., izd. Društva sv. Jeronima. — Hrvatski socijalni tjedan: Obitelj u današnjem društvu, Zagreb 1938., izd. Hrv. Soc. Tjedan (Kaptol 31), cij. broš. Din 50, u platno uvez. Din 65. — Ivan *Manzoni,* Mirovni ugovori, Mala Knjižnica Matice Hrvatske, III 16., cij. za pretplatnike Din 20, u knjižarama Din. 25. — Ante *Martinović,* Napredak, Hrvatski narodni kalendar 1939., Sarajevo 1938., »Napredak«. — Vinko *Nikolić,* Svijetli putovi, pjesme, Zagreb 1939., izd. autorovo (Fijanova ul. 12 I), cij. Din. 20, u platno uvez. Din. 35. — Vuk *Pavlović,* Vrednota i stvaralaštvo, Predavanje održano na IX. internacionalnom filozofskom kongresu u Parizu, Zagreb 1937. (Posebni otisak). — *Isti,* Theorie und Erziehungswirklichkeit, SA aus der Festschrift für Camilla Lucerna, Graz 1938., Heinrich Stiasny Söhne. — *Isti,* Spinozina nauka, Zagreb 1938., Tipografija d. d. — Milan *Prelog,* Lirika, Zagreb 1938. — Dr. Antun *Radić,* Sabrana djela sv. XIV.: O hrvatskom književnom životu (Književni život, U Matici Hrvatskoj, Maretićeva »Stilistika«), cij. Din. 40.— (Cijena potpunog izdanja Sabranih djela A. Radića Din. 600). — Dr. Drago *Rubin,* Milan Ogrizović, život i rad, Zagreb 1938., knjižara Z. i V. Vasić, cij. Din. 40. — Dr. Juraj *Šćetinec,* Korporativizam i demokracija (Portugal, Švicarska, Holandija, Belgija, Francuska), Zagreb 1938., Vlastita naklada (Malinova 34), cij. Din. 20. — Mate *Ujević,* Hrvatska narodna pjesmarica (Iz Kačićeva »Razgovora ugodnoga« i narodnih pjesama), Zagreb 1938., Naklada »Alfa«, Zagreb, Jurjevska ul. 57. — O. Petar *Vlašić,* U gradovima apokalipse, putopis, Slav. Požega 1938., Naklada »Dobra štampa« Z. S. O. J., cij. Din. 20, (s poštarinom Din. 22.), knjižarska cij. Din. 25.

Izdanja Jugoslavenske akademije Znanosti i Umjetnosti, Zagreb: Stari Pisci Hrvatski, knjiga IX., treće izdanje: Djela Dživa Ivana Gundulića, za štampu priredio Đuro *Körbler,* pregledao Milan *Rešetar,* O pjesnikovoj trista i pedesetoj godišnjici rođenja i tristotoj godišnjici smrti, Zagreb 1938.

Rad Jug. Akademije knj. 264, Razr. histor. filol. i filozof.-jurid. 118 (Sadržaj: Dr. Nikola *Majnarić,* Menandrovi Parničari; Ljudevit *Jonke,* Mažuranićev ep i narodne pjesme koje pjevaju o smrti Smail-aginoj; Aleksije A. *Olesnicki,* Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Vrbavskom polju g. 1493., Pavao *Butorac,* Boka Kotorska nakon pada mletačke republike do bečkoga kongresa (1797.—1815.), Zagreb 1938.

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

KNJIGE DRUŠTVA SV. JERONIMA

Prve knjige Jeronimskoga književnog društva izašle su za g. 1869., prema tome su edicije sa g. 1939. *sedamdeseto godište.* Prema zamisli vodstva Društva sv. Jeronima s ovim godištem započinje petgodišnja priprava za jeronimski dijamantni jubilej, pa je po toj osnovi načinjen posebni književni program za godišnja izdanja kroz to vrijeme, tako da bi u nekih pedesetak knjiga toga razdoblja bilo enciklopedijski obrađeno sve glavno znanje, potrebno današnjem čovjeku sela i grada.

Ovogodišnja prva serija tih knjiga jest:

1. Kalendar »Danica« za god. 1939.

2. *Pavelić* M. D. I. Zvijezde Srcu Isusovu, pjesme o ugodnicima Božjim.

3. »Jedni grade, drugi razgrađuju«, knjiga o današnjim državnicima.

4. *Stuparić M.:* Ispod garićke planine, pripovijesti iz Moslavine.

5. *Mohaček dr. M.:* »Kako se hrani bilje«, ratarska kemija.

6. *Grmović V.:* »Majka priča«, pripovijesti iz Bosne.

7. *Kukalj D.:* »Žrtva Novoga Zavjeta«, pučka liturgija.

8. *Babić prof. B.:* »Naša zemlja«, pučka geologija.

9. *Ivšić Dr. M.:* »Gospodarski život na selu«.

Svih devet knjiga stoji 50 dinara, Pet knjiga (od 1.—6.), 25 dinara prve tri knjige dinara 15.

Uredništvo ovoga broja zaključeno je 5. veljače 1939.

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE" (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, VINKOVIĆEVA ULICA 30. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE") ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.